

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Ε΄ ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΚΑΤΗ

21.5 x 14.5

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚΔΟΤΑΙ: ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ,"

50—'Οδός Σταδίου—50

1930

Τὰ γνήσια ἀντίτυπα φέρουν τὴν σφραγίδα τοῦ βιβλιοπωλείου
τῆς «Ἑστίας».

ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ ΛΕΩΝΗ, ΠΕΡΙΚΛΕΟΥΣ 30

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

I. Η ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

α') 'Η Έννοια τῆς ψυχολογίας.

Ψυχικά φαινόμενα. — Ψυχικά φαινόμενα ονομάζομεν τὰς ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν καταστάσεις καὶ ἐνεργείας τῆς ψυχῆς μας ἢ ἀντίληψις π. χ. ἢ ἡ ἀνάμνησις ἑνὸς γεγονότος ἢ ἀντικειμένου ἢ τόπου, τὸν ὅποιον κάποτε ἐπεσκέψθημεν, ἢ κρίσις διὰ πρόσωπα καὶ πράξεις, οἱ συλλογισμοί, τοὺς ὁποίους κάμνομεν διὰ νὰ λύσωμεν ἓνα μαθηματικὸν ἢ ἄλλο πρόβλημα, ἢ χαρὰ ἢ ἡ λύπη διὰ τι, ἢ ἐπιθυμία, ἢ ὅποια γεννᾶται εἰς ἡμᾶς διὰ τι, καὶ ἢ ἀπόφαισις, νάποκτήσωμεν αὐτό, ἔλα αὐτὰ εἶναι **καταστάσεις ἢ ἐνέργειαι τῆς ψυχῆς μας**, ἢ, ὅπως ἄλλως δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, **ψυχικά φαινόμενα**.

Τὰ φαινόμενα αὐτὰ τὰ ὅποια εὐκολα δύναται ἕκαστος σωματικῶς καὶ πνευματικῶς ὑγιῆς ἄνθρωπος νὰντιληφθῆ εἰς ἑαυτόν, ἐμφανίζονται πᾶσαν ἡμέραν καὶ ὥραν καὶ διέπονται ἀπὸ ὀρισμένους νόμους.

Ἡ ἐπιστήμη, ἢ ὅποια ἀσχολεῖται μὲ αὐτὰ τὰ φαινόμενα καὶ μὲ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν αὐτὰ, καλεῖται **Ψυχολογία**.

Φυσικά φαινόμενα. — Τὰ φαινόμενα, διὰ τὰ ὅποια ἐγινεν ἀνωτέρω λόγος, γίνονται ἐντὸς ἡμῶν ὑπάρχουν ὁμοίως καὶ ἄλλα φαινόμενα, τὰ ὅποια γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν φύσιν, καὶ τὰ ὅποια διὰ τοῦτο καλοῦνται **φυσικά φαινόμενα** καὶ τὰ φαινόμενα αὐτὰ διέπονται ἀπὸ ὀρισμένους νόμους, τοὺς καλουμένους **φυσικοὺς νόμους**. Μὲ τὰ φυσικά φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους ἀσχολοῦνται αἱ **φυσικαὶ ἐπιστήμαι**.

Διαφορὰ τῶν ψυχικῶν καὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων.

—Τὰ ψυχικὰ καὶ τὰ φυσικὰ φαινόμενα διαφέρουν κυρίως κατὰ τὰ ἑξῆς :

α') Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα γίνονται ἐν ἡμῖν, ἐνῷ τὰ φυσικὰ φαινόμενα γίνονται εἰς τὸν περιβάλλοντα ἡμᾶς κόσμον, τὴν φύσιν.

β') Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐννοοῦμεν, ὅτι γίνονται, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα οὔτε νὰ τὰ ἀντιληφθῶμεν μὲ τὰς αἰσθήσεις μας οὔτε νὰ τὰ φαντασθῶμεν ὡς ἀντιληπτά· τὸναντίον τὰ φυσικὰ φαινόμενα ἀντιλαμβάνομεθα μὲ τὰς αἰσθήσεις μας ἢ μόνως ἢ καὶ βοθηόμενας ὑπὸ τινῶν ὀργάνων, π. χ. μικροσκοπίου, τηλεσκοπίου κ. λ., ἢ τοῦλάχιστον τὰ φανταζόμεθα ὡς ἀντιληπτά μὲ αὐτὰ τὰ μέσα. Τὰς σκέψεις μου π. χ., τοὺς συλλογισμούς μου, τὴν χαρὰν καὶ τὴν λύπην μου κ. τὰ ἕμ. δὲν δύναμαι νὰ ἴδω ἢ νὰ ἀκούσω ἢ νὰ ὀσφρανθῶ ἢ νὰ γευθῶ κ. λ. οὐδὲ νὰ τὰ φαντασθῶ ὡς ἀντιληπτά μὲ αὐτὰ τὰ μέσα. Τὸναντίον οἷονδήποτε φυσικὸν φαινόμενον ἀντιλαμβάνομαι μὲ τὰς αἰσθήσεις μου ἢ τοῦλάχιστον φαντάζομαι ἕτι θὰ ἠδυνάμην νὰ τὸ ἀντιληφθῶ, ἐὰν εἶχα εἰς τὴν διάθεσίν μου αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο τὸ βοθητικὸν ὄργανον.

β') Ἔργον τῆς Ψυχολογίας.

Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ ψυχολογία εἶναι ἐπιστήμη, ἡ ὁποία ἀσχολεῖται μὲ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν αὐτὰ· ἀπὸ τοῦτο ἐννοοῦμεν εὐκολα ὅτι ἡ **ψυχολογία ἔργον ἔχει νὰ περιγράφη ἐκάστην ψυχικὴν ἐνέργειαν ἢ κατάστασιν**. Ὅπως δ' αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι, ὅταν ἐξετάζουν φυσικὸν τι ἀντικείμενον ἢ φαινόμενον, π. χ. τὸ ὕδωρ, τὸν ἀέρα, τὴν βροχὴν, τὴν βροντὴν κτλ., εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀναλύσουν τὸ ἀντικείμενον ἢ τὸ φαινόμενον αὐτὸ εἰς τὰ συστατικὰ του μέρη, νὰ εὑρουν τὰ πρῶτα στοιχεῖα, ἀπὸ τὰ ὅποια τοῦτο ἀποτελεῖται καὶ τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν αὐτῶν πρὸς ἄλληλα, νὰ ἐξακριβώσουν τὴν πρῶτην ἀρχὴν καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τὴν σημασίαν τὴν ὁποίαν τοῦτο ἔχει διὰ τὴν παγκόσμιον οἰκονομίαν, τέλος δὲ νὰ εὑρουν τοὺς νόμους, κατὰ τοὺς ὁποίους τὸ φαινόμενον τοῦτο γίνεται, διὰ νὰ γίνουσι δ' ὅλα αὐτά, ὅπως πρέπει, χρειάζονται καὶ γνώσεις καὶ ὀφεία παρατηρητικότης καὶ μακρὰ πείρα, οὕτω καὶ ἡ ψυχολογία διὰ νὰ περιγράψῃ μίαν ψυχικὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν πρέπει νὰ ἀναλύσῃ αὐτὴν εἰς τὰ στοιχειώδη· συστατικὰ τῆς μέρη, νὰ ἀνακαλύψῃ τὰς ἀμοιβαίας

σχέσεις αὐτῶν καὶ νὰ εὕρῃ πῶς ἡ ἐνέργεια ἢ ἡ κατάστασις αὕτη ἐμφανίζεται κατὰ τὴν πρώτην ἡλικίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ πῶς μετὰ ταῦτα ἐξελίσσεται, ποῖοι εἶναι οἱ νόμοι, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν κατάστασιν ἢ ἐνέργειαν αὐτὴν καὶ ποῖαν καθόλου σημασίαν ἔχει αὕτη εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Εὐνόητον δὲ εἶναι ὅτι ἕλα αὐτὰ δὲν εἶναι ἔργον τοῦ τυχόντος, ἀλλὰ μόνον ἐκείνου, ὁ ὁποῖος ἔχει καὶ πολλὰς εἰδικὰς γνώσεις καὶ ὀξεῖαν παρατηρητικότητα καὶ μακρὰν πείραν.

Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν : ἔργον τῆς Ψυχολογίας εἶναι *ἡ ἀνάλυσις τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὰ πρῶτα στοιχεῖά των καὶ ἡ ἔρρευνα τῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι διέπουν τὴν ἀμοιβαίαν σχέσιν καὶ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν αὐτῶν.*

2. ΜΕΘΟΔΟΙ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΗΣ Η ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ὁ ἀνθρώπος ἀποτελεῖ μέρος τῆς φύσεως· κατὰ ταῦτα τὰ φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου αὐτοῦ εἶναι εἰδός τι τῶν φυσικῶν φαινομένων, παρ' ἕλας τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰς, τὰς ὁποῖας εἶδομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον. Ἐκείνος λοιπόν, ὁ ὁποῖος θέλει νὰ γνωρίσῃ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἰδίαν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ θέλων νὰ γνωρίσῃ τὰ φυσικὰ φαινόμενα, ἤτοι ὀφείλει νὰ *παρατηρῇ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα καὶ ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ καὶ ἐν σχέσει πρὸς ἄλλα*· εὐνόητον ὁμοῦς εἶναι, ἀπ' ὅσα εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, ὅτι ἡ παρατήρησις τῶν πνευματικῶν φαινομένων δὲν εἶναι *τόσον ἀπλῆ ὅσον ἡ παρατήρησις τῶν ζῴων καὶ τῶν φυτῶν καὶ ἐν γένει ἡ παρατήρησις τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως*· διότι τὰ ἀντικείμενα τῆς ἐξωτερικῆς φύσεως δυνάμεθα νὰ ντιληφθῶμεν μὲ τὰς αἰσθήσεις μας, ἐνῶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δὲν δυνάμεθα νὰ ντιληφθῶμεν μὲ τὸ μέσον τοῦτο *οὐχ' ἦτιον καὶ τὰ πνευματικὰ φαινόμενα δυνάμεθα νὰ ντιληφθῶμεν.*

Ἐκαστος ἀνθρώπος δύναται νὰ ντιλαμβάνεται τί ἔχει εἰς τὸν νοῦν του, εἰς ὄρισμένην στιγμὴν, τί σκέπτεται, τί ἐπιθυμεῖ, ἐὰν εἶναι εὐχρηστημένος ἢ δυσχερεστημένος καὶ διατί· ὅταν δὲ ντιλαμβάνεται τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις δύναται καὶ νὰ περιγράψῃ αὐτάς. Τὸ βέβαιον ὁμοῦς εἶναι ὅτι εἶναι δύσκολον νὰ καταλήξωμεν εἰς ἀσφαλῆ καὶ βέβαια συμπεράσματα, ἐὰν θελήσωμεν

νά εξετάσωμεν τὰς ψυχικὰς αὐτὰς καταστάσεις, τὰ πνευματικὰ αὐτὰ φαινόμενα ἀκριβῶς κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον αὐτὰ τελοῦνται ἐν ἡμῖν, τὸ μὲν διότι τὰ πνευματικὰ φαινόμενα ταχέως μεταβάλλονται καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχωμεν τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον διὰ τὴν ἀκριβῆ παρατήρησιν καὶ ἔρευσαν αὐτῶν, τὸ δὲ διότι τὸ ἐξεταζόμενον πνευματικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται πάντοτε, ἄλλοτε περισσότερον καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερον, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς παρατηρήσεως· ἐὰν θελήσω π. χ. νὰ ἐξετάσω τί συμβαίνει ἐν ἐμοί, ἔταν ὀργίζωμαι ἢ ὀργή μου παρέρχεται ἀμέσως καὶ οὕτως ἢ ἔρευνά μου ματαιοῦται. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ ἐξακριβώσωμεν πνευματικὸν τι φαινόμενον διὰ τῆς μεθόδου τῆς αὐτοπαρατηρησίας, μόνον, ἐὰν ἐξετάσωμεν αὐτὸ κατ' ἐπανάληψιν.

Ἰπάρχει ὁμοίως καὶ ἄλλος τρόπος αὐτοπαρατηρησίας· εἶναι δηλ. δυνατόν νὰ ἐπαναφέρωμεν, μετὰ τινα χρόνον, εἰς τὴν μνήμην μας πνευματικὸν φαινόμενον, τὸ ὅποιον ἄλλοτε ἐτελέσθη ἐν ἡμῖν καὶ οὕτω νὰ ἐξακριβώσωμεν, μετὰ τὴν μνήμην μας τὴν ἡσυχίαν, τί συνέβη τότε ἐν ἡμῖν. Οὕτω π. χ. ἐὰν θέλωμεν νὰ μελετήσωμεν τὸν φόβον, ἀναπολοῦμεν τί συνέβη ἐν ἡμῖν μίαν φοράν, ἔταν, διερχόμενοι μόνον, κατ' ἀσέληνον νύκτα, πυκνὸν καὶ ἔρημον δάσος, κατελήφθημεν ἀπὸ φόβου. Τὴν αὐτοπαρατηρησίαν κατὰ τὸν χρόνον ἀκριβῶς, κατὰ τὸν ὅποιον τελεῖται· ἐν ἡμῖν ψυχικὸν τι φαινόμενον καλοῦμεν ἄμεσον, τὴν δὲ κατόπιν ἀναμνήσεως ἀναδρομικὴν αὐτοπαρατηρησίαν.

Ἡ ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησία δὲν ἔχει τὸ ἐλάττωμα, τὸ ὅποιον εἶδαμεν ὅτι ἔχει ἡ ἀμέσως αὐτοπαρατηρησία, τὸ ὅτι δηλ. τὸ ψυχικὸν φαινόμενον μεταβάλλεται κατὰ τὸν χρόνον τῆς παρατηρήσεως· τοῦτο δὲν συμβαίνει κατὰ τὴν ἀναδρομικὴν παρατήρησιν· ἐκτὸς δὲ τούτου, ἔταν ἐξετάζωμεν φαινόμενόν τι κατόπιν ἀναμνήσεως δυνάμεθα νὰ σχοληθῶμεν εἰς αὐτό, ἔσον χρόνον θέλωμεν· ἐξ ἄλλου ὁμοίως εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ ἀνάμνησις ἐνδὸς ψυχικοῦ φαινομένου σπανίως εἶναι τόσο πιστὴ ὅσον χρειάζεται· ἐὰν ὁμοίως τὸ ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν, συνέβη πρὸ ὀλίγου χρόνου, δυνάμεθα νὰ τὸ ἐνθυμηθῶμεν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ὀρθῶς κατὰ τὰ κύρια σημεῖά του. Κατὰ ταῦτα ἡ ἀναδρομικὴ αὐτοπαρατηρησία βοηθεῖ πολὺ εἰς τὴν μελέτην τῶν ψυχικῶν φαινομένων.

Ἄλλο εἶδος ψυχολογικῶν παρατηρήσεων εἶναι ἡ ἐξέτασις

άλλων· διὰ τὸ νὰ ἐξακριβώσωμεν δηλ. ἓνα ψυχικὸν φαινόμενον παρατηρούμεν τί συμβαίνει εἰς τινὰς περιστάσεις εἰς ἄλλους ἀνθρώπους· βεβαίως δὲν δυνάμεθα νάντιληφθῶμεν τί συμβαίνει εἰς τὴν ψυχὴν τῶν ἄλλων ἀνθρώπων, ὅπως δυνάμεθα νάντιληφθῶμεν τί συμβαίνει ἐν ἡμῖν. Ἀντιλαμβανόμεθα ὅμως καὶ εἰς τοὺς ἄλλους **ὄρισμένα σωματικά φαινόμενα**, π.χ. τὰ δάκρυα, τὸν γέλωτα, τὴν εὐθυμον ἢ κατηφῆ φυσιογνωμίαν, τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις αὐτῶν κλπ., ἀπὸ αὐτὰ δὲ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τί συμβαίνει εἰς τὸ πνεῦμα τῶν ἄλλων, διότι πολλάκις ἕως τώρα παρατηρήσαμεν καὶ εἰς ἡμᾶς τὰ ἴδια σωματικά φαινόμενα ἐν συνδυασμῷ πρὸς ὄρισμένα πνευματικά φαινόμενα· ἐὰν ἴδω π.χ. ἓνα παιδα νὰ κλαίῃ, σκέπτομαι ἀμέσως, καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρθῶς, ὅτι ὁ παῖς αὐτὸς κατέχεται ἀπὸ τινος δυσάρεσκου, ἐὰν δ' ἴδω αὐτὸν νὰ στρέφῃ εἰς τι ἀντικείμενον τὸ βλέμμα καὶ νὰ βλέπῃ αὐτὸ ἀκορόστως, ἐννοῶ ὅτι τὸ ἀντικείμενον αὐτὸ ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν ἢ τὴν ἐπιθυμίαν του.

Ἡ παρατήρησις τῶν ἄλλων ἀνθρώπων εἶναι πολὺτιμος, διότι ὁ πνευματικὸς βίος ἑνὸς ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἐντελῶς ὁ ἴδιος μετὸν πνευματικὸν βίον τῶν ἄλλων ἀνθρώπων· ἐὰν λοιπὸν ψυχολόγος τις περιορίζετο μόνον εἰς τὴν ἐξέτασιν ἑαυτοῦ, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐκλάβῃ πνευματικά φαινόμενα συμβαίνοντα μόνον εἰς αὐτόν, ὡς γενικά, οὕτω δὲ καὶ αὐτὸς θὰ ἠπατάτο καὶ τοὺς ἄλλους θὰ ἠπάτα. Ἐνῶ, ἐὰν προσπαθῇ νὰ ἐξερευνήσῃ τὸν πνευματικὸν βίον καὶ ἄλλων, θὰ εὖρη ἀσφαλέστερον καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον συμβαίνει εἰς ὅλους καὶ διὰ τοῦτο ἔχει γενικὸν κύρος καὶ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐμφανίζεται εἰς ἓν ἢ εἰς μερικὰ μόνον ἄτομα.

Καὶ κατὰ τὴν αὐτοπαρατηρησίαν καὶ κατὰ τὴν παρατήρησιν ἄλλων μεταχειρίζομεθα δύο διαφόρους μεθόδους· δυνάμεθα δηλ. νὰ ἐξετάσωμεν πνευματικὸν τι φαινόμενον, ὅταν τοῦτο ἐμφανίζεται **τυχαίως ἢ αὐτομάτως**, ἄνευ δηλ. ἐνεργείας ἡμῶν· εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἢ παρατήρησις γίνεται ὑπὸ **φυσικοῦς ὁρους**· δυνάμεθα ὅμως καὶ **αὐθαιρέτως** νὰ προκαλέσωμεν παρ' ἡμῖν ἢ καὶ εἰς ἄλλους φαινόμενον τι, τὸ ὅποιον θέλομεν νὰ ἐξετάσωμεν. Κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην μεταχειρίζομεθα, εἰς τὴν Ψυχολογίαν, τὴν ἴδιαν μέθοδον, τὴν ὁποίαν μεταχειρίζομεθα συνήθως καὶ εἰς τὴν Φυσικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν προκαλοῦμεν σκοπίμως τὰ φυσικά φαινόμενα, τὰ ὅποια θέλομεν νὰ κατανοήσωμεν καὶ νὰ σπουδάσωμεν ἀκριβέστερον, δηλ. **τὸ πείραμα**· ἢ παρατήρησις λοιπὸν αὐτῆ, ἐν

ἀντιθέσει πρὸς τὴν προηγουμένην, γίνεται ὑπὸ τεχνητοὺς ὄρους.

Κατὰ ταῦτα ἢ παρατήρησις, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ κάμω-
μεν κατὰ τὴν ἔρευναν τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων εἶναι τὸ μὲν
αὐτοπαρατήρησις, ἢ ἄμεσος ἢ ἀναδρομικὴ, τὸ δὲ παρατήρη-
σις ἄλλων, καὶ δὴ ὑπὸ φυσικοὺς ἢ ὑπὸ τεχνητοὺς ὄρους.

Ἐκτὸς τῶν πηγῶν τούτων χρησιμοποιοῦνται πολλάκις διὰ ψυ-
χολογικᾶς ἐρέυνας καὶ πειράματα ἐπὶ ζώων.

3. ΑΙ ΘΕΜΕΛΙΩΔΕΙΣ ΨΥΧΙΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΙ

Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι πολλά, ἀλλ' εἶναι δυνατόν νὰ τὰνα-
γάγωμεν εἰς τρία κύρια εἶδη ἢ τρεῖς κατηγορίας, ὅπως φανερώ-
νουν τὰκόλουθα παραδείγματα.

1) Ἐχει παρέλθει ἡ ὥρα, κατὰ τὴν ὁποίαν συνηθίζομεν νὰ
πρώγωμεν, διὰ τινὰ δὲ λόγον δὲν ἐφάγομεν ἀκόμη· ἔνεκα τούτου
γεννᾶται εἰς ἡμᾶς δυσἀρέσκεια, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν πει-
ναν, τὴν ὁποίαν αἰσθανόμεθα ἀπὸ τὴν δυσἀρέσκειαν αὐτὴν
θέλομεν νὰπαλλαγῶμεν, ἐπειδὴ δὲ γνωρίζομεν ὅτι τοῦτο δύναται
νὰ γίνῃ μόνον μὲ τὸ φαγητόν, ἐπιθυμοῦμεν νὰ φάγωμεν.

2) Ὄταν μελετῶμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Τουρκοκρατουμένης
Ἑλλάδος, γνωρίζομεν τὰ δεινά, τὰ ὁποῖα ὑφίσταντο οἱ Ἕλληνες
κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ὅτε δὲν ἦσαν κύριοι τῆς ζωῆς, τῆς
τιμῆς καὶ τῆς περιουσίας των. Ἐνεκα τούτου λυπούμεθα πολὺ
καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἔλθῃ ταχέως ἡ ἡμέρα τῆς ἀπαλλαγῆς [ἀπὸ
τῶν δεινῶν τούτων τῶν δεινοπαθούτων προγόνων μας.

Ὄταν κατόπιν ἐκρήγνυται ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, γνω-
ρίζομεν πάλιν πρῶτον τὰ σχετικὰ γεγονότα, μετὰ ταῦτα εὐχαρι-
στούμεθα ἢ δυσἀρεστούμεθα ἀναλόγως τῶν ἐπιτυχιῶν ἢ ἀπο-
τυχιῶν τῶν ἡμετέρων, τέλος δ' ἐπιθυμοῦμεν νὰ καταπαύσῃ
ταχέως ὁ πόλεμος, ἐπιτυγχανομένης τῆς ἀπελευθερώσεως τῆς
Ἑλλάδος.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν σαφῶς τὰς τρεῖς θεμελιώδεις
ψυχικὰς λειτουργίας· εἰς ὅλα αὐτὰ εἶδομεν ὅτι κατ' ἀρχάς, πάντοτε,
λαμβάνομεν γνῶσιν γεγονότων ἢ καταστάσεων, ἀπὸ τὴν γνῶ-
σιν αὐτὴν προκαλεῖται εἰς ἡμᾶς εὐἀρέσκεια ἢ δυσἀρέσκεια καὶ
τέλος γεννᾶται ἢ ἐπιθυμία νὰ διατηρηθῇ ἢ εὐἀρεστος ἢ νὰ
καταπαύσῃ ἢ δυσἀρεστος κατάστασις.

Τὴν πρώτην ψυχικὴν λειτουργίαν, μὲ τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν

γνώσειν ἑνὸς γεγονότος ἢ μιᾶς καταστάσεως ἐν ἡμῖν αὐτοῖς ἢ εἰς τὸν ἔξωτερικὸν κόσμον, καλοῦμεν γνωστικόν, τὴν δευτέραν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἕνεκα τῆς γνώσεως αὐτῆς προκαλεῖται ἐν ἡμῖν εὐχαρίστησις ἢ δυσἀρέσκεια, καλοῦμεν συναίσθητικόν, τὴν δὲ τρίτην, κατὰ τὴν ὁποίαν προσπαθοῦμεν, σκοπίμως ἐνεργοῦντες, νὰ διατηρήσωμεν ἢ νὰ μεταβάλωμεν τὴν ψυχικὴν μας κατάστασιν, καλοῦμεν βουλευτικόν.

Κατὰ ταῦτα αἱ τρεῖς θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι εἶναι τὸ γνωστικόν, τὸ συναίσθητικόν καὶ τὸ βουλευτικόν. Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ἐννοοῦμεν σαφῶς ὅτι εἰς ἕκαστον ψυχικὸν φαινόμενον δὲν ἐμφανίζεται ἑκάστοτε μία μόνη ἀπὸ τὰς λειτουργίας αὐτὰς, ἀλλὰ συνηθέστατα διαδέχονται ἀλλήλας καὶ αἱ τρεῖς, ἀλλ' ἑκάστη μὲ διάφορον ἔντασιν καὶ ἰσχύον ἀπὸ τὴν ἑκάστοτε δέ, δι' οἰονδήποτε λόγον, ἰσχυροτέραν, καλοῦμεν τὸ ψυχικὸν φαινόμενον γνώσειν, συναίσθημα ἢ βούλησιν.

Τὰς θεμελιώδεις αὐτὰς ψυχικὰς λειτουργίας καλοῦμεν καὶ λειτουργίας τῆς συνειδήσεως.

4. ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ, ΑΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ, ΕΝΟΤΗΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ

α) Συνειδήσις, ἀσυνειδήσια καὶ ἐνότης τῆς συνειδήσεως.
Εἰς τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι εἶναι πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς, παρατηρεῖται στενὴ σχέσηις καὶ ἀμοιβαία ἀπ' ἀλλήλων ἐξάρτησις. "Ὅλοι δηλ. οἱ πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς ἄνθρωποι λαμβάνουν πρῶτον γνώσειν γεγονότων ἢ καταστάσεων, συναίσθάνονται ἔπειτα εὐχαρίστησιν ἢ δυσἀρέσκειαν διὰ ταῦτα καὶ τέλος προσπαθοῦν νὰ διατηρήσωσιν τὴν εὐχαρίστησιν ἢ ἀπομακρύνωσιν τὴν δυσἀρέσκειαν αὐτὴν. Πολλάκις ἕμως παρατηρεῖται ὅτι ἕνεκα διαφόρων λόγων, νόσου π. χ., βαθέος ὕπνου, λιποθυμίας κλπ., δὲν διαδέχονται ἀλλήλας κανονικῶς αἱ λειτουργίαι αὐταί, εἰς ἄλλους μὲν ἐπὶ μικρότερον, εἰς ἄλλους δ' ἐπὶ βραχύτερον χρόνον, καὶ ἄλλοτε μὲν διαρκῶς, ἄλλοτε δὲ παροδικῶς οὕτω π. χ. παρατηρεῖται πολλάκις ὅτι ἕνεκα νόσου δὲν ἀντιλαμβάνεται τις τὰ περὶ αὐτὸν συμβαίνοντα· βλέπει μὲν γνωστοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ δὲν ἀναγνωρίζει αὐτούς, ἢ εἶναι ἑλωσ ἀπαθῆς διὰ γεγονότα ἢ καταστάσεις, αἱ ὅποιοι, κανονικῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων, θὰ ἐπροκάλουν παρ' αὐτῷ χαρὰν ἢ λύπην ἢ

θά διήγειρον τὴν ἐπιθυμίαν του. Περὶ τοῦ ἀνθρώπου, εἰς τὸν ὁποῖον κανονικῶς γίνονται καὶ διαδέχονται ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι ἔχει *συνείδησιν*. Περὶ ἐκείνου δέ, εἰς τὸν ὁποῖον δὲν γίνονται ἢ δὲν διαδέχονται κανονικῶς ἀλλήλας αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, λέγομεν ὅτι εὐρίσκεται ἐν *ἀσυνείδησίᾳ*.

Κατὰ ταῦτα *συνείδησις* μὲν εἶναι ἡ ἀμοιβαία ἐξάρτησις τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, *ἀσυνείδησία* ἡ διακοπὴ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῆς, ἐνότις δὲ τῆς *συνείδησεως* ἡ στενὴ ἐσωτερικὴ σχέσις, ἡ ὁποία παρατηρεῖται μεταξὺ ὄλων τῶν ψυχικῶν φαινομένων παντὸς ὄγιου ἀτόμου.

β') *Περιεχόμενον τῆς συνείδησεως*. — Εἰς ἐκάστην ὥρισμένην στιγμήν τελεῖται ἐν ἡμῖν ὥρισμένον φαινόμενον ἢ γεγονός, τὸ ὁποῖον προσελκύει, κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον, πρὸς ἑαυτὸ δλόκληρον τὴν προσοχὴν μας ἀπακλεῖον ἀπ' αὐτὴν οἰονδήποτε ἄλλο φαινόμενον ἢ γεγονός. Τὴν στιγμήν π.χ. αὐτὴν βλέπω παρατεταγμένα εἰς τὴν πλατείαν τῆς Ὀμονοίας τὰ τηλεβόλα, τὰ ὅποια ἐκυρίευσεν ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς κατὰ τὸν ἐναντίον τῶν Βουλγάρων πόλεμον. Οὐδὲν ἄλλο σκέπτομαι τώρα ἢ τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον καὶ τὰ σχετιζόμενα μὲ αὐτόν, λησμονῶ κάθε ἄλλο πράγμα καὶ εἶμαι ἐντελῶς προσηλωμένος καὶ ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Ἑλληνοβουλγαρικὸν πόλεμον, ὁ ὁποῖος κυριαρχεῖ τώρα πάσης ἄλλης σκέψεώς μου καὶ κατέχει τελείως τὴν συνείδησίν μου ἢ, ὅπως ἄλλως θυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἀποτελεῖ τώρα τὸ *περιεχόμενον τῆς συνείδησεώς μου*. *Περιεχόμενον ἄρα τῆς συνείδησεως καλοῦμεν ὁμάδα φαινομένων καὶ γεγονότων, τὰ ὅποια ἀποχωρίζονται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ ἀπομονώνονται διὰ τῆς προσοχῆς.*

5. ΔΙΑΙΡΕΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Ἐξ ὅσων εἴπομεν προηγουμένως διὰ τὰς θεμελιώδεις ψυχικὰς λειτουργίας ἐννοοῦμεν εὐκόλως καὶ τὰ μέρη, εἰς τὰ ὅποια διαιρεῖται ἡ Ψυχολογία. Ἐπειδὴ αἱ λειτουργίαι αὗται εἶναι κυρίως τρεῖς, τρία εἶναι καὶ τὰ μεγάλα τμήματα, εἰς τὰ ὅποια διαιρεῖται ἡ ψυχολογία, ἦτοι :

1) τὸ *γνωστικόν*, 2) τὸ *συναισθητικόν* καὶ 3) τὸ *βουλητικόν*.

6. ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

Συνήθως νομίζεται: ὅτι ἡ γνώσις τῆς ψυχολογίας εἶναι ἀναγκαία μόνον διὰ τὸν διδάσκαλον ὅτι περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ὁ διδάσκαλος πρέπει νὰ γνωρίζῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι διέπουν αὐτά, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία. Ἡ ψυχολογία ἔχει ἀναγνωρισθῆ σήμερον γενικῶς ὡς τὸ πολυτιμότεον τῆς Παιδαγωγικῆς στήριγμα. Οὐχ ἦττον τὸ μάθημα τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον καὶ διὰ πάντα ἄλλον μορφωμένον ἄνθρωπον.

Ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται πολὺ παράδοξον νὰ γνωρίζωμεν λεπτομερῶς τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τοὺς φυσικοὺς νόμους, νὰ γνωσοῦμεν δὲ τὰ συμβαίνοντα ἐν ἡμῖν αὐτοῖς καὶ τοὺς διέποντας αὐτὰ νόμους. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλην ἀποψιν ἡ γνώσις τῆς Ψυχολογίας εἶναι πολύτιμος. Μὲ τὴν αὐτοπαρατηρησίαν γνωρίζωμεν καλύτερον ἡμᾶς αὐτοὺς, οὕτω δὲ κατανοοῦμεν καλύτερα καὶ τὰ περὶ ἡμᾶς συμβαίνοντα «Θέλεις νὰ ἐννοήσῃς καλῶς τὸν ἑαυτὸν σου, ἐξέταξε τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, θέλεις νὰ ἐννοήσῃς τοὺς ἄλλους, ἐξέταξε τὴν καρδίαν σου», λέγει ὀρθότατα ὁ μέγας ποιητὴς Schiller. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς Ψυχολογίας ἀκόμη, καὶ μόνον μὲ αὐτὴν, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τελείως τὴν ἱστορίαν, καὶ τὴν Ἱερὰν καὶ τὴν Πολιτικὴν. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν δηλ. ἱστορικόν τι γεγονός, πρέπει νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις καὶ τὰ διανοήματα τῶν δρώντων προσώπων, τὸ ὅποιον κατορθώνεται μόνον διὰ τῆς ψυχολογίας. Μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ψυχολογίας μόνον δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καὶ τὰ προϊόντα τῆς τέχνης, τῆς ποιήσεως, τῆς μουσικῆς, καὶ ζωγραφικῆς κλπ. Ποῖος δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου, τὴν Ἀντιγόνην τοῦ Σοφοκλέους κτλ., ἐὰν δὲν γνωρίζῃ τὰς σκέψεις, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἤγοντο αἱ ἥρωϊδες αὐταὶ εἰς αὐτάς ἢ ἐκεῖνας τὰς πράξεις των; Καὶ ὅταν δὲ ἴδωμεν μίαν εἰκόνα, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν αὐτήν, δὲν ζητοῦμεν νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὰς σκέψεις τῶν ἀπεικονιζομένων εἰς αὐτήν;

Καὶ ὁ δικηγόρος ὅμως καὶ ὁ δικαστὴς καὶ ὁ ἰατρὸς καὶ ὁ θεολόγος ἔχουν ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς ψυχολογίας. Κανείς ἀπὸ αὐτοὺς δὲν δύναται νὰ σκῆσῃ τελείως τὸ ἔργον του ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ νόμων· δυνάμεθα μάλιστα ἀδιστακτικῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι **ἐκαστος ἐξ αὐτῶν δύναται**

πάσκηση τόσον τελειότερον τὸ ἔργον του, ὅσον τελειότερα γνωρίζει τὴν ψυχολογίαν.

7. ΤΟ ΝΕΥΡΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΚΑΙ ΤΑ ΨΥΧΙΚΑ ΦΑΙΝΟΜΕΝΑ

Σήμερον ἔχει ἐξακριβωθῆ τελείως ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα τοῦ ἀνθρώπου συνδέονται στενωτάτα μὲ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸ λοιπὸν νευρικὸν σύστημα αὐτοῦ. Οὕτω π. χ. παρατηρήθη ὅτι ζῷα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀφήρεσαν τὸν μέγαν ἐγκέφαλον, ἔζησαν μὲν ἀκόμη ἐπὶ πολὺν χρόνον, ἀλλὰ οὔτε μνήμην εἶχον οὔτε ἀντελαμβάνοντο τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐντυπώσεις· μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἄρα τὰ ζῷα αὐτὰ ἐστερήθησαν καὶ σπουδαιστάτου μέρους τοῦ πνευματικοῦ αὐτῶν βίου· πάντως τὸ ἴδιον θὰ συνέβαινε καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ἐὰν ἦτο δυνατόν νὰ γίνουσι καὶ εἰς αὐτοὺς ὅμοια πειράματα. Ὡσαύτως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἰσχυρὸν κτύπημα εἰς τὴν κεφαλὴν εἶναι δυνατόν νὰ φέρῃ τὸν ἀνθρώπον εἰς τελείαν ἀναισθησίαν καὶ ὅτι ὁ πνευματικὸς μας βίος διαταράσσεται, ὅταν ὑποφέρωμεν ἀπὸ ἰσχυρὸν πυρετὸν· ἀκόμη δὲ παρατηρήθη ὅτι ὠρισμένας βλάβας τῶν διαφόρων μερῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος παρακολουθοῦν πάντοτε καὶ ὠρισμέναι διαταραχαὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου, ὅπως εἶναι π. χ. ἡ **κινητικὴ ἀφασία** (πάθησις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πάσχων δὲν δύναται νὰ ἀρθρώσῃ λέξεις), ἡ **ἀγραφία** (καθ' ἣν ὁ πάσχων στερεῖται τῆς ἰκανότητος τοῦ γράφειν), ἡ **λεξικὴ κώφωσις** (καθ' ἣν ἀτομὸν τι δὲν ἐννοεῖ τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας ἀκούει), ἡ **ἀλεξία** (καθ' ἣν ὁ πάσχων δὲν δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τὰς λέξεις, τὰς ὁποίας βλέπει) κ.λ.π. κ.λ.π.

Ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος τοῦ ἀνθρώπου συνδέεται στενωτάτα μὲ τὸν ἐγκέφαλον ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ζῷα γενικῶς καὶ εἰδικώτερον οἱ ἀνθρώποι, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀνωτέραν νοημοσύνην, ἔχουν **συνήθως** καὶ μεγαλύτερον καὶ βρῦτερον ἐγκέφαλον. Οὕτω π.χ. ἐνῶ τὸ κατὰ μέσον ὄρον βάρος τοῦ ἐγκεφάλου ἀνθρώπου τῆς Καυκασίας φυλῆς εἶναι 1367 γραμμάρια, πολλοὶ ἐπιφανεῖς ἐπιστήμονες καὶ πολιτικοί, ἀπεδείχθη, ζυγισθέντος τοῦ ἐγκεφάλου αὐτῶν μετὰ θάνατον, ὅτι εἶχον πολὺ βρῦτερον ἐγκέφαλον. Ὁ κανὼν οὗτος ἔχει βεβαίως καὶ τὰς ἐξαιρέσεις του· εὗρισκονται πολ- λάκις πολὺ νοήμονες ἀνθρώποι μὲ μικρὸν σχετικῶς ἐγκέφαλον· ἀλλ' ἡ ἐξείρεσις αὕτη δὲν ἀποδεικνύει ὅτι δὲν ὑπάρχει σχέση με- ταξὺ τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ ὅτι ἡ νοημο-

Goethe
Kantius 1650
Bismarck 1807 γραμμ.

σπειρομήτρον 1/10 ἰντσίου τοῦ ν. ριμερ
ἀνδρώσαν 400 "

σύνη δὲν εξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μερικοὺς ἄλλους παράγοντας, τοὺς ὁποίους θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Πάντως εἶναι ἐξηκριβωμένον τοῦτο· ἄνθρωπος τῆς Καυκάσιος φυλῆς, τοῦ ὁποίου τὸ βάρος τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι κατώτερον τῶν 1000 γραμμαρίων, ἔχει πρόδηλα τὰ ἴχνη τῆς πνευματικῆς ἀδεξιότητος.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω φαίνεται ὅτι ὑπάρχει στενωτάτη σχέση μετὰ τῶν ψυχικῶν ἢ πνευματικῶν φαινομένων καὶ τοῦ ἐγκεφάλου· ἄς ἐξετάσωμεν τώρα ποῖα μέρη τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τὰ σπαιδαίωτατα, διὰ τὸ ζήτημα, τὸ ὁποῖον μᾶς ἀπασχολεῖ, καὶ ποῖαν σημασίαν ἔχουν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου τὰ ἄλλα μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

8. ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

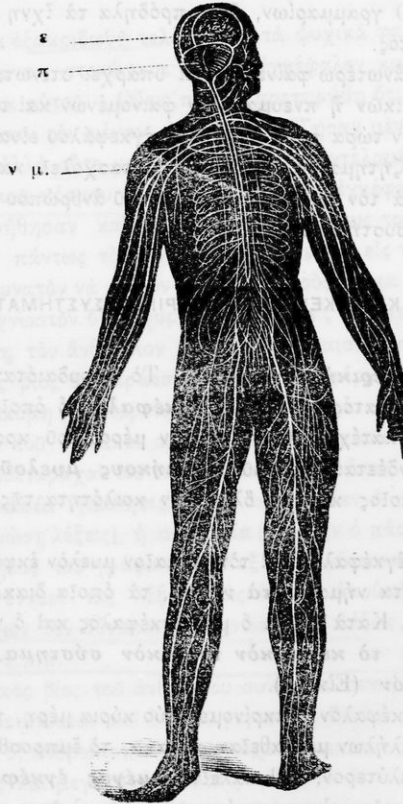
Α') **Ἐξωτερικὴ κατασκευὴ.** Τὸ σπουδαιότατον μέρος τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελεῖ ὁ **ἐγκέφαλος**, ὁ ὁποῖος, ὡς σφαιροειδῆς μᾶζα, κατέχει ὅλον τὸ κοίλον μέρος τοῦ κρανίου. Μὲ τὸν ἐγκέφαλον συνδέεται, διὰ τοῦ **προμήκου μυελοῦ**, ὁ **νωτιαῖος μυελός**, ὁ ὁποῖος κατέχει ὅλην τὴν κοιλότητα τῆς σπονδυλικῆς στήλης.

Ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐκφύονται πολυάριθμα λεπτότατα νήματα, τὰ **νεῦρα**, τὰ ὁποῖα διακλαδίζονται εἰς ὅλον τὸ σῶμα. Κατὰ ταῦτα ὁ μὲν ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελός ἀποτελοῦν τὸ **κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα**, τὰ δὲ νεῦρα τὸ **περιφερικόν** (Εἶκ. 1).

Εἰς τὸν ἐγκέφαλον διακρίνομεν δύο κύρια μέρη, τὰ ὁποῖα χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων μὲ βαθεῖαν αὐλακὰ, τὸ ἐμπροσθεν, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ μεγαλύτερον, καὶ καλεῖται **μέγας ἐγκέφαλος**, καὶ τὸ ὀπίσθεν, τὸ ὁποῖον εἶναι μικρότερον, καὶ καλεῖται **μικρὸς ἐγκέφαλος** ἢ **παρεγκεφαλῖς**. Καὶ ὁ μέγας ἐγκέφαλος καὶ ἡ παρεγκεφαλῖς χωρίζονται κατὰ μῆκος, δι' αὐλακὸς εἰς τὸ μέσον εὐρισκομένης, εἰς δύο πλάγια μέρη, τὸ **δεξιὸν** καὶ τὸ **ἀριστερὸν ἡμισφαίριον**.

Ἡ ἐπιφάνεια τοῦ μεγάλου ἐγκεφάλου ἔχει διαφόρους ἐσοχὰς, τὰς **ἐγκεφαλικὰς ἑλικὰς**, αἱ ὁποῖαι χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων μὲ διαφόρους ἐσοχὰς **αὐλακὰς** καλουμένας. Καὶ τὰ ἡμισφαίρια τῆς

παρεγκεφαλίδος έχουν έλικας παραλλήλως διατεταγμένες και θή ούτως, ώστε αι έλικες αύται δίδουν εις την παρεγκεφαλίδα τὸ σχήμα φύλλου (Είχ. 2).

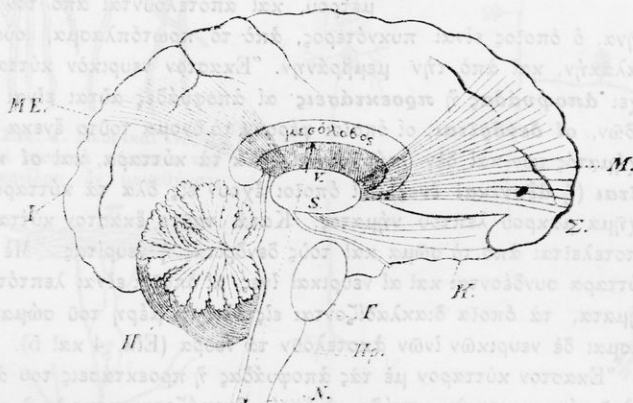
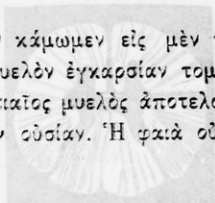
Είχ. 1. Τὸ νευρικὸν σύστημα τοῦ ἀνθρώπου.

ε. Ἐγκέφαλος. — π. Παρεγκεφαλίς. — ν. μ. Νοτιαῖος μυελός.

Εἴπομεν προηγουμένως ἔτι ὁ ἐγκέφαλος συνδέεται μετὰ τὸν νωτιαῖον μυελὸν διὰ τοῦ προμήκου μυελοῦ· ὁ προμήκῃς μυελὸς εὑρίσκειται εἰς τὸ ἔπισθεν μέρος τοῦ κρανίου, συνδέεται δὲ

πρὸς τὰ ἄνω μὲ τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὴν παρεγκεφαλίδα, προεκτεινόμενος δὲ πρὸς τὰ κάτω σχηματίζει: ἐντὸς τῆς σπονδυλικῆς στήλης τὸν νωτιαῖον μυελόν.

Β') **Ἐσωτερικὴ κατασκευὴ.** Ἐὰν κάμωμεν εἰς μὲν τὸν ἐγκέφαλον κάθετον, εἰς δὲ τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐγκαρσίαν τομήν, θὰ ἴδωμεν ὅτι καὶ ὁ ἐγκέφαλος καὶ ὁ νωτιαῖος μυελὸς ἀποτελοῦνται: τὸ μὲν ἀπὸ **φαιάν**, τὸ δὲ ἀπὸ **λευκῆν** οὐσίαν. Ἡ φαιὰ οὐσία

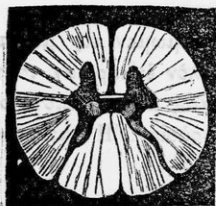

Εἰχ. 2. Κάθετος διατομὴ τοῦ ἐγκεφάλου.

Π. Παρεγκεφαλίς. — Πρ. Προμήκης μυελός. — Ν. Νωτιαῖος μυελός.

εἰς τὸν ἐγκέφαλον ἔχει: πάχος 2—4 χιλιοστῶν τοῦ μέτρου καὶ περιβάλλει ὡς μανθῦας τὴν λευκὴν οὐσίαν, ἣ ὅποια εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἐγκεφάλου: τὸ φαιὸν τοῦτο περιβάλλουμα τοῦ ἐγκεφάλου καλεῖται **φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου**. Εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν αἱ οὐσίαι αὗται εἶναι ἀντιθέτως διατεταγμέναι, ἦτοι πρὸς τὰ ἔξω μὲν εὐρίσκεται ἡ **λευκὴ**, πρὸς δὲ τὰ ἔσω ἡ **φαιὰ οὐσία**, ἐὰν δὲ κάμωμεν εἰς τὸν νωτιαῖον μυελὸν ἐγκαρσίαν τομήν, θὰ ἴδω-

μεν ετι η εντός αὐτοῦ εὐρισκομένη φαϊά οὐσία ἔχει τὸ σχῆμα ψυχῆς με ἀνοικτὰς τὰς πτέρυγας (Εἰκ. 3).

Εἰκ. 3. Ἐγκαρσία διατομὴ τοῦ νοτιαίου μυελοῦ.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὸν ἐγκέφαλον, τὸν νοτιαῖον μυελὸν καὶ τὰ περιφερικὰ νεῦρα με μικροσκόπιον, θὰ ἴδωμεν ετι καὶ τὰ τρία αὐτὰ μέρη τοῦ νευρικοῦ συστήματος ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐλάχιστα σωματῖα, τὰ κύτταρα. Ἐὰ κύτταρα εἶναι μικρότατα, διὰ τοῦ μικροσκοπίου μόνον ὁρατά, στρογγύλα ἢ πυραμιδοειδῆ σω-

μάτια, πάχους $\frac{1}{10}$ τοῦ χιλιοστοῦ τοῦ

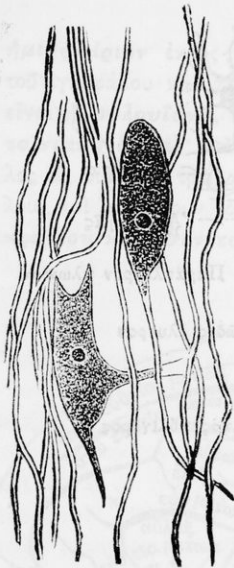
μέτρου, καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὸν πυρήνα, ὁ ὁποῖος εἶναι πυκνότερος, ἀπὸ τὸ πρωτόπλασμα, οὐσίαν μαλακὴν, καὶ ἀπὸ τὴν μεμβράνην. Ἐκαστον νευρικὸν κύτταρον ἔχει ἀποφυάδας ἢ προεκτάσεις· αἱ ἀποφυάδες αὐταὶ εἶναι δύο εἰδῶν, οἱ δενδριτῖαι, οἱ ὁποῖοι φέρουν τὸ ὄνομα τοῦτο ἕνεκα τοῦ σχήματός των καὶ δὲν ὑπάρχουν εἰς ἕλα τὰ κύτταρα, καὶ οἱ νευριτῖαι (ἢ ἀξονικαὶ ἴνες), οἱ ὁποῖοι ἔχουν εἰς ἕλα τὰ κύτταρα τὸ σχῆμα μακροῦ λεπτοῦ νήματος. Κατὰ ταῦτα ἕκαστον κύτταρον ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ τοὺς δενδριτῖας ἢ νευριτῖας. Μετὰ τὰ κύτταρα συνδέονται καὶ αἱ νευρικαὶ ἴνες, αἱ ὁποῖα εἶναι λεπτότατα νήματα, τὰ ὁποῖα διακλαδίζονται εἰς ἕλα τὰ μέρη τοῦ σώματος· δέσμαι δὲ νευρικῶν ἰνῶν ἀποτελοῦν τὰ νεῦρα (Εἰκ. 4 καὶ 5).

Ἐκαστον κύτταρον μετὰ τὰς ἀποφυάδας ἢ προεκτάσεις τοῦ ἀποτελεῖ μίαν νευρικὴν μονάδα, ἢ ὁποῖα ὀνομάζεται νευρὸς ἢ νευρῶν, τὸ ἕλον δὲ νευρικὸν σύστημα ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλὰ δισηκατομύρια τοιούτων νευράδων (Εἰκ. 6), αἱ ὁποῖα συνδέονται μετὰξὺ των μετὰ τὰ τελικὰ κλώνια των (Εἰκ. 7).

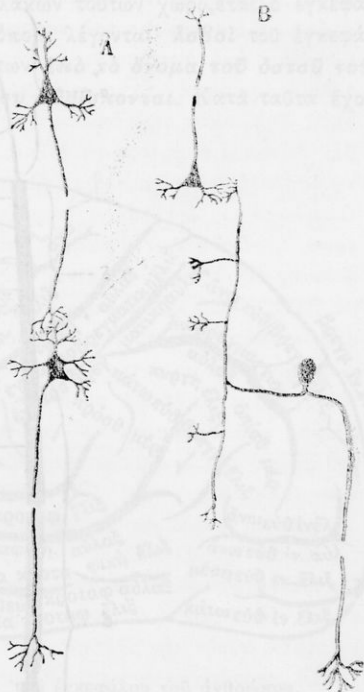
Ἡ φαϊά οὐσία τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τοῦ νοτιαίου μυελοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ νευρικὰ κύτταρα, ἢ δὲ λευκὴ ἀπὸ νευρικὰς ἴνας.

9. ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΜΕΡΩΝ ΤΟΥ ΝΕΥΡΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ

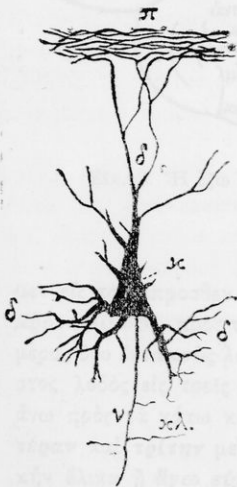
Ἐἶδωμεν προηγουμένως ετι ὁ μέγας καὶ μικρὸς ἐγκέφαλος χωρίζονται κατὰ μήκος διὰ τινος ἀύλακος, ἢ ὁποῖα εὐρίσκεται εἰς τὸ μέσον εἰς δύο πλάγια ἡμίση, τὸ δεξιὸν καὶ ἀριστερὸν

Ειχ. 4. Νευρικά ίνες
καί νευρικά κύτταρα του
έγκεφάλου έν μεγεθύνσει.

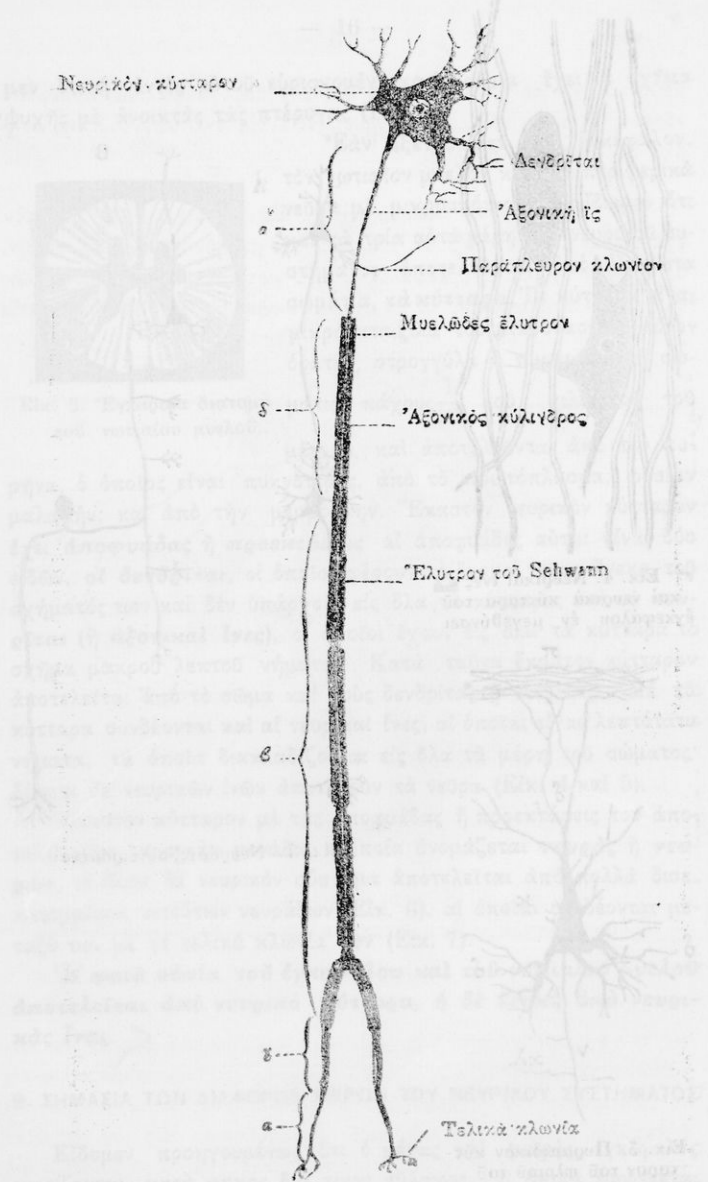

Ειχ. 7. Νευράδες συνειφόμενοι.

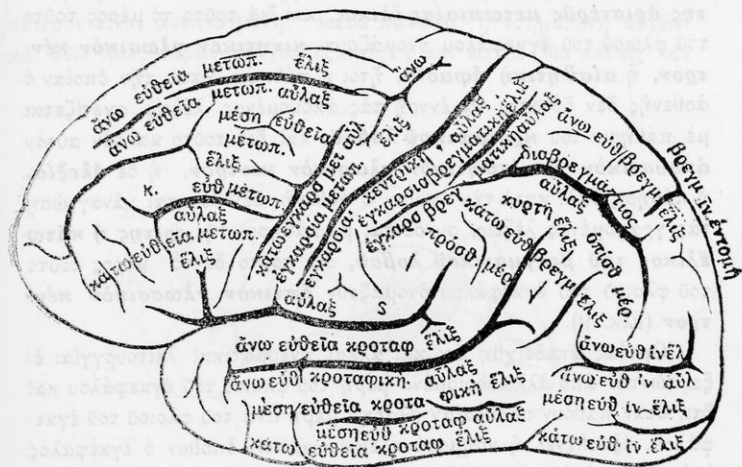
Ειχ. 5. Πυραμιδικόν κύτ-
ταρον του φλοιού του
έγκεφάλου.

Δ. Γεωργακάκι.—Ψυχολογία

Είχ. 6. Σχηματική παράτυξις νευράδος.

ήμισφαίριον ἐκτὸς τῆς αὐλακος αὐτῆς ὑπάρχουν εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ἄλλαι αὐλακες, ἀπὸ τὰς ὁποίας σπουδαιότεραι εἶναι ἡ *συλουϊανή*, ἡ *κεντρικὴ* ἢ *ρόλάνδειος* καὶ ἡ *βρεγματοῦνιακὴ αὐλαξ*: διὰ τῶν αὐλάκων τούτων χωρίζεται ὁ ἐγκέφαλος εἰς διάφορα τμήματα, τὰ ὅποια λέγονται *λοβοὶ* τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ λαμβάνουν τὸ ὄνομά των ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ ὁστοῦ τοῦ κρανίου κάτωθεν τοῦ ὁποίου εὐρίσκονται. Κατὰ ταῦτα ἔχο-

Εἰκ. 8. Ἡ ἔξω ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου τοῦ ἀνθρώπου.

μεν εἰς τὸ ἔμπροσθεν μέρος δύο *μετωπιαίους*, εἰς τὰ πλάγια δύο *κροταφικούς*, πρὸς τὰ ἄνω δύο *βρεγματικούς* καὶ εἰς τὸ ὀπισθεν μέρος δύο *ἰνιακούς* λοβούς. Μὲ μικροτέρας αὐλακας χωρίζεται ἕκαστος λοβὸς εἰς τρεῖς ἀκόμη ἑλικας, τὰς ὁποίας ἀριθμοῦμεν ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω καὶ διὰ τοῦτο τὰς ὀνομάζομεν *πρώτην*, *δευτέραν* καὶ *τρίτην* μετωπιαίαν, κροταφικὴν, βρεγματικὴν καὶ ἰνιακὴν ἑλικά ἢ *ἄνω εὐθείαν*, *μέσην εὐθείαν* καὶ *κάτω εὐθείαν* μετωπιαίαν, κροταφικὴν, βρεγματικὴν καὶ ἰνιακὴν ἑλικά (Εἰκ. 8).

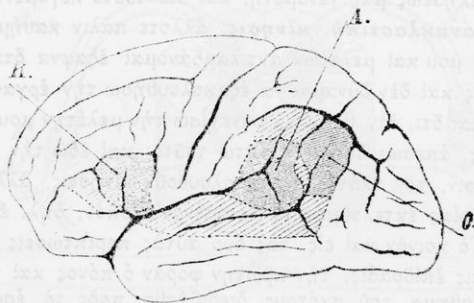
Τὰ διάφορα ταῦτα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου εἶναι τὰ

μέρη τοῦ ἐγκεφάλου, τὰ ὅποια ἔχουν μεγίστην σπουδαιότητα διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ μερικὰς δὲ παθολογικὰς καταστάσεις κατώρθωσαν οἱ εἰδηκοὶ ἐπιστήμονες νὰ ἐξακριβώσουν πρὸς ποῖα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου συνδέονται τὰ **διάφορα φαινόμενα τοῦ πνευματικοῦ βίου**. Οὕτω π. χ. ἐξηκριβώθη ἀπὸ ἀνατομικὰς ἐρεῦνας, αἱ ὅποια ἐγίναν ἐπὶ πολλῶν ἀσθενῶν, μετὰ τὸν θάνατόν των, ὅτι ἡ **κινητικὴ ἀφασία**, ἡ πάθησις δηλ. κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς ἔχει μὲν **φωνήν**, ἀλλὰ **δὲν δύναται ν' ἀρθρώσῃ λέξεις**, σχετίζεται μὲ πάθησιν τῆς **τρίτης ἀριστερᾶς μετωπιαίας ἑλικος**, καὶ διὰ τοῦτο τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ὀνομάζουσι **κινητικὸν γλωσσικὸν κέντρον**, ἢ **αἰσθητικὴν ἀφασία**, ἢ τὴν πάθησιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς δὲν δύναται νὰ ἐννοῇ τὰς ἀκουσμένας λέξεις· σχετίζεται μὲ πάθησιν τοῦ **προταφικοῦ λοβοῦ**, καὶ διὰ τοῦτο καλοῦσι αὐτὸν **ἀκουσικὸν ἢ αἰσθητικὸν γλωσσικὸν κέντρον**, ἢ δὲ **ἀλεξία**, ἢ πάθησιν δηλ. κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ ἀσθενὴς δὲν δύναται νὰ ἀναγνώσῃ τὰς γραφόμενας λέξεις, συνδέεται μὲ πάθησιν τῆς **τρίτης ἢ κάτω ἑλικος τοῦ βρεγματικοῦ λοβοῦ**, διὰ τοῦτο δὲ τὸ μέρος τοῦτο τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ὀνομάζουσι **ὀπτικὸν γλωσσικὸν κέντρον** (Εἰκ. 9).

Ὅμοίως ἀπεδείχθη ὅτι καὶ ἄλλαι πνευματικαὶ λειτουργίαι ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἄλλα ὄρισμένα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ὅτι, ἔταν πάθουν σπουδαίαν βλάβην μέρη τινὰ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐξασθενεῖ ἢ νοημοσύνη ἐκείνων, τῶν ὁποίων ὁ ἐγκέφαλος ὑφίσταται αὐτὴν τὴν βλάβην.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουσι ὅτι ὁ φλοιὸς τοῦ ἐγκεφάλου ἀποτελεῖ τὸ σωματικὸν ὄργανον τοῦ πνευματικοῦ βίου, δι' αὐτὸν δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι πολὺ ἀνεπτυγμένος εἰς τὰ ἀνωτέρω ζῆα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔκτασις τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, διὰ τοῦτο ἐννοοῦμεν εὐκόλα ὅτι διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νοημοσύνης ὁ μεγαλύτερος ἐγκέφαλος εἶναι πολὺ καταλληλότερος ἀπὸ τὸν μικρότερον. Τὸ μέγεθος ὁμοῦ τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου δὲν ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ ποῖόν τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ· ἢ λέϊα ἐπιφάνεια εἶναι, φυσικὰ, πολὺ μικρότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνειαν, ἢ ὁποία ἔχει αὐλακας, ὅσον δὲ περισσότερα· καὶ βαθύτεραι εἶναι αἱ αὐλακες, τόσον μεγαλυτέρα εἶναι καὶ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου· παρατηρεῖται δι' ἀκριβῶς τοῦτο

Ετι: εἰς τὰ ἀνώτερα ζῷα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁ ἐγκέφαλος ἔχει καὶ πολλὰς καὶ βαθεῖας αὐλακὰς· εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου, δηλ. ἡ ἔκτασις τῆς φαιᾶς οὐσίας αὐτοῦ, εἶναι 2.000 περίπου τετραγωνικά ἑκατοστόμετρα, ἡ δὲ σχέσηις αὐτῆς πρὸς τὴν νοημοσύνην εἶναι ὁμοία μὲ τὴν σχέσηιν τοῦ μεγέθους τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς τὴν νοημοσύνην ὅσον δηλ. μεγαλύτερα εἶναι ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου καὶ εἰς τὰ ζῷα καὶ εἰς τὸν ἄνθρωπον, τόσοις περισσότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη, **κατὰ κανόνα**, ἡ νοημοσύνη αὐτῶν· καὶ ἐδῶ ὅμως παρατηροῦνται ἐξαιρέσεις καὶ εἰς τὰ ζῷα καὶ εἰς τὸν

Εἰκ. 9. Τὰ ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ γλωσσικά κέντρα.

Κ. Κινητόν. — Α. Ἀκουστικόν. — Ο. Ὀπτικόν κέντρον.

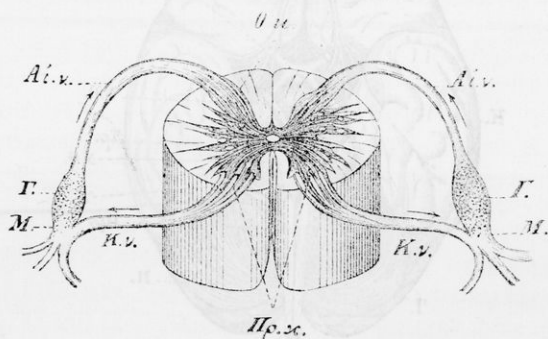
ἄνθρωπον· ὅπως δηλ. τὸ μέγεθος τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι ὁ μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐξαρτάται ἡ νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζῶων καὶ τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τὸ μέγεθος τῆς ὅλης ἐπιφανείας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου δὲν εἶναι ὁ μόνος παράγων, ἀπὸ τὸν ὅποιον ἐξαρτάται ἡ νοημοσύνη καὶ τῶν ἄλλων ζῶων καὶ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ **παρεγκεφαλὶς** δὲν ἔχει σπουδαίαν σημεσίαν διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου· ἀπὸ διαφόρους παρατηρήσεις ἐθεθειώθη ὅτι ἡ παρεγκεφαλὶς χρησιμεύει κυρίως διὰ νὰ **κρατῆται εἰς ἰσορροπίαν τὸ σῶμα**· παρατηρήθη δηλ. ὅτι, εἴταν ἡ παρεγκεφαλὶς ὑποστῇ σπουδαίαν βλάβην, ἐμφανίζονται διαταραχαὶ καὶ τῆς ἰσορ-

ροπίας τοῦ σώματος, πρὸ πάντων ἔστιν ὁ πάσχων βαδίζειν, ὁπότε οὗτος βαδίζει ὡς μεθυσμένος· καὶ ἐνίοτε μὲν ὁ πάσχων δύναται νὰ βαδίζει μὲ τὴν βοήθειαν βακτηρίας, ἄλλοτε ὁμοῦς οὔτε διὰ τοῦ μέσου τούτου κατορθώνει νὰ βαδίσῃ.

Τὴν δὲ σημασίαν τέλος, τὴν ὁποίαν ἔχουν αἱ ἄλλαι ομάδες τῶν κεντρικῶν καὶ τῶν περιφερικῶν νεύρων, κατανοοῦμεν ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ἕκαστος δύναται νὰ παρατηρήσῃ εἰς ἑαυτόν· ἐὰν π. χ. θέσωμεν τὴν χεῖρά μας ἐπὶ ἀντικειμένου πολὺ θερμοῦ, τὴν ἀποσύρομεν ἀμέσως· τί συνέβη κατὰ τὴν περιπτώσει αὐτῇ; ἰσχυρὰν ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸν ἐκ τοῦ θερμοῦ ἀντικειμένου πόνον, παρηκολούθησε κινήσεις καὶ μάλιστα κινήσεις ἄνευ τῆς θελήσεώς μας γενομένη, καὶ διὰ τοῦτο λεγομένη ἀκουσία ἢ ἀντιανακλαστικὴ κίνηση· ἄλλοτε πάλιν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου καὶ μελετῶν ἀντιλαμβάνομαι ἔξαφνα ὅτι ἐπῆλθε πλέον σκότος καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐξακολουθήσω τὴν ἐργασίαν μου καὶ σκέπτομαι ὅτι, ἐὰν θέλω νὰ συνεχίσω τὴν μελέτην μου, πρέπει νὰνάψω φῶς, ἀμέσως δὲ καὶ πράττω τοῦτο· καὶ ἐδῶ τὴν ἐξωτερικὴν ἐντύπωσιν, τὸ σκότος, παρακολουθοῦν κινήσεις, ἀλλὰ κινήσεις, τὰς ὁποίας ἐκτελοῦμεν μὲ ὄρισμένον σκοπὸν, δηλ. ἐκούσiai κινήσεις. Τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις εἶναι ὅτι ἐξωτερικὴ τις ἐπίδρασις, τὴν πρώτην φοράν ὁ πόνος καὶ τὴν δευτέραν τὸ αἰσθημα τοῦ σκότους, διεβιδάσθη πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν μας ἦτοι πρὸς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν μας σύστημα, ἀμέσως δὲ μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθησαν μερικαὶ κινήσεις. Τοῦτο σημαίνει ὅτι εἰς τὸ σῶμα ἡμῶν ὑπάρχουν ὄργανα διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ μεταβιβάζονται εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν μας σύστημα, καὶ ἄλλα ὄργανα, διὰ τῶν ὁποίων μετὰ τοὺς ἐρεθισμοὺς τούτους ἐκτελοῦνται διάφοροι κινήσεις· πράγματι δ' ὑπάρχουν τοιαῦτα ὄργανα τὰ νεῦρα, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλα μὲν μεταβιβάζουν τοὺς ἐρεθισμοὺς ἀπὸ τὰ ἔξω εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ μᾶς κάμνουν νὰ αἰσθανθῶμεν τοὺς ἐρεθισμοὺς τούτους καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται αἰσθητήρια νεῦρα, ἀλλὰ δὲ μεταβιβάζουν τοὺς οὕτω εἰς τὸ ἐσωτερικὸν μας γεννωμένους ἐρεθισμοὺς πρὸς τὰ ἔξω καὶ δίδουν τὴν ὄθησιν πρὸς ἐκτέλεσιν ὀρισμένων κινήσεων καὶ διὰ τοῦτο καλοῦνται κινητήρια νεῦρα· καὶ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῶν νεύρων, καὶ τὰ αἰσθητήρια δηλ. καὶ τὰ κινητήρια, φύονται ἀπὸ τὰ λεγόμενα ὑποφλοιώδη κέντρα, δηλ. ἀπὸ τὸν νωτιαῖον καὶ τὸν προμήχη μυελόν (Εἰκ. 10). Ὁ νωτιαῖος μυελὸς καὶ ὁ προ-

μήκης είναι τὸ κέντρον τῶν ἀκουσίων ἢ ἀντανακλαστικῶν κινήσεων, ὅπως ἐξηκριδύθη ἀπὸ πειράματα, τὰ ὅποια ἐγιναν εἰς ζῦξι οὕτω π. χ. παρατηρήθη ὅτι βάτραχος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχαν ἀφαιρέσει τὸν ἐγκέφαλον, ὅταν ἔρριψαν εἰς τὰ νῶτά του μὲ σταγονόμετρον μίαν σταγόνα θειϊκοῦ ὀξέος, ἐκίνησε πρὸς τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον ἔρριψαν τὴν σταγόνα, τὸν ἕνα πόδα του, ἤτοι ἔκαμεν ἀντανακλαστικὴν κίνησιν διὰ νάπομακρύνῃ τὸ δυσάρεστον αἰσθημα, τὸ ὁποῖον ἐπροξένησε εἰς αὐτὸν τὸ θειϊκὸν ὀξύ. ἔκαμε λοιπὸν ὁ

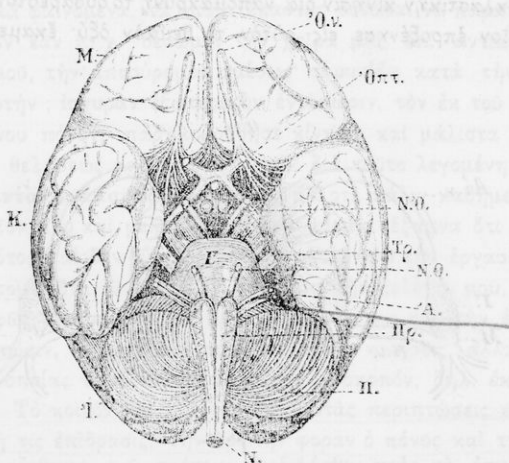
Εἰκ. 10. Ἐγκαρσία διατομή τοῦ νοτιαίου μυελοῦ μετὰ κεντρομόλων καὶ φυγοκέντρων νεύρων.—Αί. ν. Αἰσθητήριον νεῦρον.—Ο. κ. ὀπίσθιον κέρασ.—Γ. Γαγγλιακὸς κόμβος.—Μ. Μικτὸν νεῦρον.—Κ. ν. Κινητήριον νεῦρον.—Πρ. κ. Πρόσθιον κέρασ.

βάτραχος τὴν κίνησιν αὐτήν, ἂν καὶ ἐστερεῖτο ἐγκεφάλου κατὰ ταῦτα ὁ ἐγκέφαλος δὲν ἔχει καμμίαν σχέσιν μὲ τὰς ἀκουσίας ἢ ἀντανακλαστικὰς κινήσεις.

Τῶν ἐκουσίων ὁμως κινήσεων κέντρον εἶναι ὁ ἐγκέφαλος καὶ διὰ τοῦτο, ὅπως ἐκφύονται ἀπὸ τὸν νοτιαῖον μυελὸν αἰσθητήρια καὶ κινητήρια νεῦρα, πρέπει καὶ μὲ τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου νὰ συνδέωνται αἰσθητήρια νεῦρα, διὰ τῶν ὁποίων μεταβιβάζονται εἰς αὐτὸν οἱ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐρεθισμοί, καὶ κινητήρια,

διὰ τῶν ὁποίων ἐκτελοῦνται ἀφοῦ γεννηθῶσι οἱ ἐρεθισμοὶ αὐτοὶ ὄρισμένοι: κινήσεις αἱ ἐκούσiai κινήσεις, (Εἰκ. 11).

Ἐκτὸς τῶν αἰσθητηρίων καὶ τῶν κινητηρίων νεύρων ὑπάρχουν εἰς τὸν ἐγκέφαλον καὶ ἄλλα νεῦρα ἢ νευρικά ἴνες, αἱ ὅσαι χρη-

Εἰκ. 11. Ὁ ἐγκέφαλος — Μ. Μετωπικὸς λοβός. — Ὁ. ν. ὀσφρητικὸν νεῦρον. — ὀπ. Ὀπτικὸν νεῦρον. — Ν. Ο. νεῦρον τοῦ ὀφθαλμικοῦ μυός. — Τρ. Τριδύμον. — Α. Ἀκουστικὸν νεῦρον. — Πρ. Προμήκης μυελός. — Ι. Ἰνιακὸς λοβός. — Κ. Κροταφικὸς λοβός.

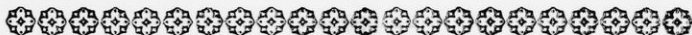
σιμεύουν νὰ συνδέουν α') τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου μὲ τὰ ὑποφλοιώδη κέντρα, β') τὰ δύο ἡμισφαίρια τοῦ ἐγκεφάλου πρὸς ἄλληλα, καὶ γ') τὰ διάφορα τμήματα ἑκατέρου τῶν ἡμισφαιρίων τούτων πρὸς ἄλληλα. Αἱ νευρικά αὗται ἴνες καλοῦνται συνδετικά ἴνες.

Κατὰ ταῦτα :

Διὰ τὸν πνευματικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἔχει μεγάλην σημασίαν ὁ ἐγκέφαλος, ὁ προμήκης μυελός, ὁ νωτιαῖος μυελός καὶ τὸ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα. Ὁ ἐγκέφα-

λος εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἐκουσίων κινήσεων, ὁ προμήκης
μυελὸς καὶ ὁ ἰνωτιαῖος μυελὸς εἶναι τὸ κέντρον τῶν ἀκου-
σίων κινήσεων, τὸ δὲ περιφερικὸν νευρικὸν σύστημα χρη-
σιμεύει διὰ τὴν μεταβίβασιν τοῦ ἐξ ἑξωτερικοῦ κόσμου
ἐρεθισμοῦ εἰς τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα καὶ διὰ τὴν
γίνωνται, μετὰ τὴν μεταβίβασιν τῶν ἐρεθισμῶν τούτων, αἱ
σχετικαὶ κινήσεις.

Τὸ Τηροτικόν

ΜΕΡΟΣ Α'

ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

§ 1. ΠΕΡΙ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ

1. Ἐὰν τρίψωμεν κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν τράπεζαν ἢ εἰς ἄλλο μέρος τεμάχιον σιδήρου, θὰ ἴδωμεν, ὅτι ἡ σιδήρος ὀλίγον κατ' ὀλίγον θερμαίνεται. Ἡ θερμότης αὐτῆ τοῦ σιδήρου προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπανειληγμένην προστριβήν. Τὰ δύο αὐτὰ φαινόμενα δηλ. ἡ θερμότης καὶ ἡ προστριβή, εὐρίσκονται εἰς χρονικὴν τινα σχέσιν μεταξὺ των, δηλ. ἡ μὲν προστριβὴ προηγείται, ἡ δὲ θερμότης ἔπεται χωρὶς ὅμως ἀπὸ τὴν χρονικὴν αὐτὴν σχέσιν ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν καὶ μία ἄλλη σχέσις, λέγομεν π.χ. ὅτι ἡ θερμότης προέρχεται ἀπὸ τὴν προστριβήν κατὰ ταῦτα ἡ προστριβὴ εἶναι ἡ αἰτία, ἡ δὲ θερμότης τὸ ἀποτέλεσμα. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον προϋποθέτομεν εἰς ὅλα τὰ φαινόμενα, φυσικὰ ἢ ψυχικὰ, αἰτίαν τινα. Αἰτίαν ἄρα λέγομεν ἐκεῖνο, ἕνεκα τοῦ ὁποίου προκαλεῖται φαινόμενόν τι.

2. Ὄταν κτυπήσωμεν εἰς τὴν τράπεζαν, ἀκούομεν ἤχον· ὅταν πλησιάσωμεν εἰς τὸ πῦρ, αἰσθανόμεθα θερμότητα, ὅταν στρέψωμεν τὸ βλέμμα ἡμῶν εἰς ἀναμμένην λυχνίαν, βλέπομεν φῶς. Καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς εὐρίσκομεν αιτιώδη σχέσιν μεταξὺ τοῦ κτυπήματος καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ ἤχου, τοῦ πυρός καὶ τῆς αἰσθήσεως τῆς θερμότητος, τῆς ἀναμμένης λυχνίας καὶ τῆς αἰσθήσεως τοῦ φωτός, ἦτοι αἰτία μὲν, εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς, εἶναι: τὸ κτύπημα, τὸ πῦρ, τὸ φῶς, ἀποτέλεσμα δὲ ὅτι: αἰσθανόμεθα τὸν ἤχον, τὴν θερμότητα καὶ τὸ φῶς. Ἀπὸ ὧσα εἶπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον δυνάμεθα εὐκόλως νὰ ἐννοήσωμεν πῶς αἰ αἰ-

ταί αὐταί ἐπιφέρουν αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα· εἶδομεν δηλ. ὅτι ἀπὸ τὸ κεντρικὸν νευρικὸν μας σύστημα, τὸν ἐγκέφαλον καὶ τὸν κωτι-αῖον μυελόν, ἐκφύονται διάφοροι νευρικοὶ ἴνες, αἱ ὁποῖαι διακλαδίζονται εἰς ὅλον μας τὸ σῶμα καὶ φθάνουν εἰς τὸ δέρμα καὶ εἰς τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανά μας· τὸ κτύπημα λοιπόν, τὸ ὁποῖον προκαλεῖται ἀπὸ μίαν οἰανδήποτε αἰτίαν, προσβάλλει τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς τὸ σὺς ἡμῶν· τὰ νεῦρα αὐτὰ ἐρεθίζονται· οὕτω καὶ μεταφέρουν τὸν ἐρεθισμὸν αὐτόν, ὡς σύρματα τηλεγράφου, εἰς τὸ κέντρον τοῦ νευρικοῦ μας συστήματος, τὸν ἐγκέφαλον· ἔστιν ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος φθάσῃ, διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, εἰς τὸν ἐγκέφαλον προκαλεῖ εἰς αὐτόν μεταβολὴν τινα, τὴν ὁποίαν καλοῦμεν **αἰσθημα** καὶ τότε λέγομεν ὅτι ἠσθάνθημεν τὸ κτύπημα. Καθ' ὁμοίον τρόπον **αἰσθανόμεθα** τὸ φῶς, τὴν θερμότητα, τὸν πόνον κ.λ.π., μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκάστην φοράν καὶ ἄλλα αἰσθητήρια νεῦρα μεταφέρουν τοὺς ἐξωτερικοὺς ἐρεθισμοὺς ἀπὸ τὰ διάφορα μέρη τοῦ σώματος καὶ τὰ διάφορα αἰσθητήρια ὄργανά μας εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ διὰ τοῦτο ἔχομεν καὶ διάφορα αἰσθήματα.

Ἀπὸ τὰ αἰσθήματα ἄλλα μὲν αἰσθανόμεθα μὲ **εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα**, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα ἀποκτῶμεν διὰ τῆς ὀράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρησεως, ἄλλα δὲ δὲν ἔχουσιν **εἰδικὰ αἰσθητήρια ὄργανα** εἰς ὠρισμένον μέρος τοῦ σώματος εὐρισκόμενα, ἀλλὰ τὰ αἰσθανόμεθα εἰς ὅλον τὸ σῶμα, ὅπως εἶναι π.χ. τὰ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς, τοῦ πόνου, τῆς θερμότητος κλπ· τὰ πρῶτα αἰσθήματα ὀνομάζομεν **αἰσθήματα εἰδικὰ ἢ τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων**, τὰ δὲ δεύτερα **γενικὰ ἢ τῆς γενικῆς αἰσθήσεως**. Κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς ὅλα αὐτὰ τὰ αἰσθήματα.

§ 2. ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΑΙΣΘΗΣΕΩΣ

Ἀνωτέρω εἶδομεν, ὅτι ὑπὸ τὴν γενικὴν αἰσθησιν ὑπάγονται τὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν εἰδικὸν αἰσθητήριον ὄργανον, εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἑξῆς : α') τὰ ἀφῆς ἢ πίεσεως, β') τὰ πόνου ἢ ἀλγηδόνης καὶ γ') τὰ θερμότητος ἢ ψύχους.

α') **Αἰσθήματα ἀφῆς ἢ πίεσεως.** Ἐὰν ἐγγίσωμεν διὰ τῶν

δακτύλων ένα λείον και έπειτα ένα τραχύ αντικείμενον, αισθανόμεθα ότι αι επιφάνειαι των αντικειμένων αυτών διαφέρουν τελείως αλλήλων· εάν δ' ανυψώσωμεν δια τής χειρός λίθον θάρους ένός χιλιογράμμου, έπειτα δέ νόμισμά τι, αποκτώμεν πάλιν δύο διάφορα αισθήματα. Τα αισθήματα αυτά γεννώνται διότι τα αντικείμενα, δια τα όποια έγινε λόγος, πιέζοντα το δέρμα έρεθίζουν τα νεύρα, τα όποια τελειώνουν εις τας άπτικές θηλάς, αι όποια εύρίσκονται εις ελην την επιφάνειαν του δέρματος, ο δ' έρεθισμός αυτός μεταδίδεται μέχρι του κέντρου του νευρικού συστήματος, του εγκέφαλου. Τα αισθήματα αυτά ονομάζομεν **αισθήματα άφής ή πίεσεως**. Αι άπτικές θηλαί εύρίσκονται όπως είπομεν, εις ελον το σώμα, άλλ' όχι με την αυτην λεπτότητα με ειδικά όργανα άπεδείχθη, ότι ή άφή είναι λεπτοτέρα μόν εις το άκρον των δακτύλων, τής γλώσσης και τα χείλη, άμβλυτέρα δι' εις το στήθος και τα νώτα. Δια την πνευματικήν μόρφωσιν και τελειοποίησιν του ανθρώπου έχει μεγίστην σπουδαιότητα ή άφή, διότι υποβοηθει την έρασιν, εις δε τους τυφλους και αναπληρώνει έν μέρει αυτην. "Όταν θέλωμεν να εξετάσωμεν ακριβέστερα αντικείμενον τι, δέν άρκούμεθα να το ιδώμεν, άλλά θέλωμεν και δια τής άφής να εξελέγσωμεν την ποιότητά του. "Ας ένθυμηθώμεν πως προβαίνομεν εις την έκλογήν ύφάσματος δι' ένδύματα και δέρματος δι' υποδήματα. "Ότι δ' οι τυφλοι κατορθώνουν εις πολλά πράγματα (την άνάγνωσιν π. χ. την διάκρισιν νομισμάτων κλπ.) να αναπληρώνουν την έρασιν με την άφήν είναι γνωστόν εις όλους.

β) **Αισθήματα πόνου**. Εάν πλησιάζωμεν τας χείρας εις αντικείμενον πολύ θερμόν, ή πιέσωμεν δεξυ σώμα, ή κάμφωμεν δρμητικώς τας χείρας ή τους πόδας κλπ., αισθανόμεθα **πόνον** και εις αυτάς τας περιπτώσεις προκαλείται, ενεκα έξωτερικής επιδράσεως, έρεθισμός εις τα ανά το σώμα σχετικά νεύρα, ταυτα μεταφέρουν τον έρεθισμόν τουτον εις τον εγκέφαλον και ούτω γεννώνται τα **αισθήματα του πόνου**.

Έκτός των αισθημάτων τούτων του πόνου, τα όποια προκαλούνται δι' έξωτερικού έρεθισμού, υπάρχουν και άλλα, τα όποια γεννώνται έντός του σώματος και προκαλούνται δι' έσωτερικών έρεθισμών (πόνος π. χ. του στομάχου κ. τ. έμ.). Τα αισθήματα αυτά είναι συνήθως αποτέλεσμα βλάβης ή καθήσεως του μέρους του σώματος, εις το όποιον τα αισθανόμεθα. Τα αισθήματα του

πόνου έχουν μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου, διότι χρησιμεύουν ὡς προάγγελοι κινδύνων, αἱ ὅποιοι ἀπειλοῦν ὀρισμένα μέλη τοῦ σώματος καὶ προκαλοῦν κινήσεις, αἱ ὅποιοι ἔχουν σκοπὸν τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ σώματος ἀπὸ τοῦ κινδύνου τούτου.

γ') **Αἰσθήματα θερμότητος ἢ ψύχους.** Καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ ἀνήκουν εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γενικῆς αἰσθήσεως, διότι γεννῶνται εἰς ὅλον τὸ σῶμα καὶ δὴ ὄχι μόνον εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικόν αὐτοῦ. Τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι ἄλλοτε μὲν **γενικά**, ὅταν π. χ. αἰσθανώμεθα ἕνεκα τῆς μεταβολῆς τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος πολλὴν θερμότητα ἢ πολὺ ψύχος γενικῶς εἰς ὅλον τὸ σῶμά μας (ὅταν π.χ. ἡ θερμοκρασία τοῦ περιβάλλοντος ἀνέρχεται ἢ κατέρχεται πολὺ), ἄλλοτε δὲ **εἰδικά**, ὅταν προκαλῆται σχετικὸς ἐρεθισμὸς εἰς ἓν μέρος τοῦ σώματος (ὅταν π.χ. πλησιάσωμεν τὴν χεῖρά μας εἰς θερμάστραν πολὺ θερμὴν, ὅταν θέσωμεν τὸν πόδα εἰς ὕδωρ πολὺ θερμὸν ἢ πολὺ ψυχρὸν κ.τ. ὅμ.). Τὰ νεῦρα, μὲ τὰ ὅποια αἰσθανόμεθα τὰ αἰσθήματα αὐτὰ, δὲν εὑρίσκονται εἰς ὅλα τὰ μέρη τοῦ σώματος ὁμοίως πυκνά, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ διάφορα τοῦ σώματος μέρη δὲν ἔχουν τὴν αὐτὴν εὐαισθησίαν ὡς πρὸς τὸ ψύχος καὶ τὴν θερμότητα.

§ 3. ΟΡΓΑΝΙΚΑ ἢ ΖΩΪΚΑ ΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

1. Ὅταν δὲν φάγωμεν ἐπὶ τινα χρόνον, αἰσθανόμεθα πείναν, ὅταν περιπατήσωμεν ἢ ἐργασθῶμεν ἐπὶ πολὺ, αἰσθανόμεθα κόπωσην καὶ δίψαν.

Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν ἓν πρώτοις καταστάσεις τοῦ σώματος, ἀλλ' αἱ καταστάσεις αὐταὶ ἔχουν ὡς ἀπακοιούθημα αἰσθημάτων. Διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων λαμβάνομεν συνείδησιν τῆς καταστάσεως τοῦ σώματός μας καὶ ἐννοοῦμεν ὄχι μόνον ὅτι ζῶμεν, ἀλλὰ καὶ πῶς ζῶμεν, ἐάν δηλ. εἴμεθα ὑγιεῖς ἢ ἀσθενεῖς, διὰ τοῦτο δὲ καλοῦμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ **ζωϊκὰ αἰσθήματα**. Ἐπειδὴ δ' ἡ καλὴ ἢ κακὴ κατάστασις τοῦ σώματος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ὀργανικῆς καταστάσεως αὐτοῦ (τῆς ἀναπνοῆς, τῆς πέψεως, τῆς κυκλοφορίας, τῆς διαμείψεως τῆς ὕλης κλπ.), καλοῦμεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ καὶ **ὀργανικὰ αἰσθήματα**.

Τὰ ὀργανικὰ αἰσθήματα εἶναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τούτων λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς καταστάσεως τῶν διαφόρων ὀργάνων τοῦ

σώματος ἡμῶν καὶ δυνάμεθα, μὲ καταλλήλους ἐγκαίρους ἐνεργείας καὶ μὲ τὴν ἐγκαίριον βοήθειαν τῶν εἰδικῶν, νὰ προλάβωμεν τὴν καταστροφὴν αὐτῶν.

§ 4. Αἰσθημάτων Θέσεως καὶ Κινήσεως τοῦ Σώματος

Ἐν ἄλλο εἶδος αἰσθημάτων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας.

Οὕτω π. χ. ἐὰν τις κινήσῃ μέρος τι τοῦ σώματός μας, π. χ. τὴν κεφαλὴν, τὴν χεῖρα, τὸν πόδα κλπ, ἢ ἐὰν ἡμεῖς οἱ ἴδιοι κινήσωμεν αὐτό, αἰσθανόμεθα τὴν κίνησιν αὐτὴν καὶ ἐὰν ἔχωμεν κλειστοὺς τοὺς ὀφθαλμούς μας. Ὡσαύτως, ἐὰν μένωμεν ἀκίνητοι, αἰσθανόμεθα τὴν θέσιν, εἰς τὴν ὁποίαν εὕρεσκειται ἕκαστον μέλος τοῦ σώματός μας.

Κατὰ ταῦτα ὑπάρχουν αἰσθήματα, μὲ τὰ ὁποῖα γνωρίζομεν τὴν θέσιν καὶ τὴν κίνησιν τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζομεν τὰ αἰσθήματα αὐτὰ αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως.

Ἐδνόητον εἶναι ὅτι ὅπως ὅλα τὰ ἄλλα εἶδη τῶν αἰσθημάτων, οὕτω καὶ τὰ αἰσθήματα αὐτὰ γεννῶνται δι' αἰσθητηρίων νεύρων· πράγματι δ' εὐρέθησαν εἰς τὰς ἀρθρώσεις, τοὺς τένοντας καὶ τοὺς μῦς ἴνες τοιοῦτων νεύρων, ἐκ τῶν ὁποίων πολλαί, ἰδίᾳ εἰς τὰς ἀρθρώσεις, ἔχουν μικρὰ τινα σωματῖα εἰς τὰ ἄκρα. Διὰ τῆς κινήσεως ἢ τῆς διατηρήσεως τῶν μερῶν τοῦ σώματος εἰς ὀρισμένην θέσιν, προκαλεῖται εἰς τὰ ἄκρα αὐτὰ ἐρεθισμός, ὁ ἐρεθισμός οὗτος μεταδιβάζεται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ οὕτως ἀποκτῶμεν τὸ αἶσθημα ὅτι τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματός μας κρατοῦμεν εἰς ὀρισμένην θέσιν, ἢ ὅτι κινουμένον αὐτὸ καθ' ὀρισμένον τρόπον.

Τὰ αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως προκαλοῦν συνήθως ὀλίγων τὴν προσοχὴν μας, διότι συγχρόνως μὲ αὐτὰ γεννῶνται καὶ διάφορα ἄλλα αἰσθήματα, ἰδίᾳ τῆς ὀράσεως καὶ τοῦ δέρματος καὶ οὕτω συγχέονται μὲ αὐτὰ· παρὰ τοῦτο ὅμως τὰ αἰσθήματα τῆς θέσεως καὶ κινήσεως εἶναι σπουδαιότατα, διότι διὰ τούτων κατορθώνομεν νὰ αἰσθανώμεθα λεπτοτάτας διαφορὰς εἰς τὰς κινήσεις, διὰ τούτων δὲ καὶ μόνον κατορθώνομεν νὰ διευθύνωμεν μὲ μεγίστην ἀκρί-

θειαν τὰς κινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματός μας· οὕτω π. χ. διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων δυνάμεθα, καὶ εἰς πλήρες σκότος, νὰ περιπατῶμεν ἀσφαλῶς, νὰ νευρίσκωμεν ἀντικείμενα καὶ νὰ κάμνωμεν καὶ λεπτοτάτας κινήσεις π. χ. νὰ γράφωμεν. Καὶ ὅταν δὲ γράφωμεν βοηθούμενοι· καὶ ὑπὸ τῆς δράσεως τὰ αἰσθήματα αὐτὰ εἶναι πολύτιμα, διότι ἄνευ αὐτῶν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ γράφωμεν τόσον ταχέως ὅσον γράφωμεν συνήθως· καὶ οἱ ἐκτελοῦντες δὲ διαφόρους ἄλλας ἐργασίας, π.χ. οἱ ξυλουργοί, οἱ σιδηρουργοί, οἱ βράπται κλπ., βοηθοῦνται· παρὰ πολὺ εἰς τὰς ἐργασίας των διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων. Ἐκεῖνοι ὅμως, οἱ ὅποιοι κατορθώνουν κυριολεκτικῶς θαύματα διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων κυρίως, ἐν συνεργείᾳ μὲ τὰ αἰσθήματα τῆς ἀφῆς, εἶναι οἱ τυφλοί, οἱ ὅποιοι κατορθώνουν ὄχι μόνον νὰ νᾶναγινώσκουν καὶ νὰ γράφουν, ἀλλὰ καὶ διάφορα ὄργανα νὰ παίζουσι καὶ νὰ ἐκτελοῦσι πολλάκις καὶ λεπτοτάτας καὶ δυσκόλους, καὶ διὰ τοὺς βλέποντας ἀκόμη, χειροτεχνικὰς ἐργασίας.

§ 5. Αἰσθημάτων τῶν εἰδικῶν αἰσθησέων

α). Τὸ αἰσθημα τῆς δράσεως.

Ὅταν εἶναι ἡμέρα βλέπομεν φῶς, ὅταν δὲ μετὰ τινὰς ὥρας νυκτώσῃ ἀποκτῶμεν αἰσθημα ἕλως διόλου διαφορετικώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εἶχαμεν πρωτύτερα· πρωτύτερα δηλ. εἶχαμεν τὸ **αἰσθημα τοῦ φωτός**, τώρα δὲ, ἐὰν δὲν ἀνάψωμεν ἐν τῇ μεταξὺ τεχνητὸν φῶς, ἔχομεν τὸ **αἰσθημα τοῦ σκότους**. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ αἰσθήματα εἶναι **αἰσθήματα τῆς δράσεως**.

Χωρὶς ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος αἰσθανόμεθα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὰ διάφορα **χρώματα** πράσινον, κυανοῦν, κίτρινον, ἐρυθρὸν κτλ. κατὰ τὴν ἡμέραν· εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτὸς δὲν γεννῶνται αἰσθήματα χρωμάτων· ἐρωτῶμεν τώρα πῶς γεννᾶται τὸ αἰσθημα τοῦ φωτός καὶ πῶς παράγονται τὰ αἰσθήματα τῶν διαφόρων χρωμάτων.

Τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτός γεννῶνται δι' ἠλεκτρικῶν ἐνεργειῶν ἕλα δηλ. τὰ σώματα περιλαμβάνουν μικρότατα ἠλεκτρικὰ ἄτομα, τὰ λεγόμενα **ἠλεκτρόνια**· τὰ ἠλεκτρόνια αὐτὰ κινοῦνται μὲ μεγίστην ταχύτητα εἰς τὰ φωτεινὰ καὶ τὰ καίόμενα σώματα, π. χ. εἰς τὸν ἥλιον, τὴν λυχνίαν, τὸ πῦρ, καὶ τὰ ἕμοια, οὕτω δὲ προκα-

λοῦν ἠλεκτρικά κύματα, τὰ ὅποια μεταδίδονται, μὲ μεγίστην ταχύτητα, εἰς τὸν χώρον· τοιαῦτα ἠλεκτρικά κύματα ἔρχονται καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μας, ἔταν βλέπωμεν σῶμά τι, καὶ μεταδίδονται διὰ τῶν διαφόρων μερῶν τῶν ὀφθαλμῶν μας μέχρι τοῦ ἀμφιβληστροειδοῦς χιτῶνος, μεταβάλλουν χημικῶς αὐτὸν καὶ διὰ τῆς χημικῆς αὐτῆς μεταβολῆς ἐρεθίζονται τὰ ἐνταῦθα εὐρισκόμενα λεπτότατα ἄκρα τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταδιδάζεται διὰ τοῦ ὀπτικοῦ νεύρου μέχρι τῶν κυττάρων, τὰ ὅποια εὐρίσκονται *παρὰ τὴν κορυφὴν τῶν ἰνιακῶν λοβῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν*, ἔπου εἶναι τὸ *ὀπτικὸν κέντρον* (ἰδ. εἰκ. 11), καὶ ἀποκτῶμεν οὕτω τὸ αἰσθημα τῆς ὁράσεως. Κατὰ ταῦτα τὸ ὀπτικὸν κέντρον εὐρίσκεται *παρὰ τὴν κορυφὴν τῶν ἰνιακῶν λοβῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας αὐτῶν· ἐὰν ἡ χώρα αὕτη τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου πάθῃ βλάβην τινά, ἢ ὄρασις ὑφίσταται διαταραχάς· ἂν δὲ καταστραφῇ ἐντελῶς, ὁ ἄνθρωπος τυφλοῦται.*

Χωρὶς ἕως ἀπὸ τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος βλέπομεν καὶ τὰ χρώματα, ἤτοι ἀποκτῶμεν *καὶ αἰσθήματα χρωμάτων*· τὰ αἰσθήματα τῶν χρωμάτων, ὡς γνωστὸν, ἀποκτῶμεν μόνον τὴν ἡμέραν ἢ ἔταν ἔχωμεν τεχνητὸν φῶς, οὐδέποτε δὲ εἰς τὸ σκότος· τοῦτο σημαίνει· ὅτι τὰ *αἰσθήματα τῶν χρωμάτων συνδέονται μὲ τὸ φῶς καὶ ἰδίᾳ μὲ τὸ ἠλιακὸν φῶς*. Εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ ἠλιακὸν φῶς περιέχει ὅλα τὰ χρώματα *τῆς ἰριδος ἢ τοῦ ἠλιακοῦ φάσματος*, ἢ δὲ διαφορά τῶν χρωμάτων ἐξαρτάται ἀπὸ τὴν διάφορον ταχύτητα τῶν ἠλεκτρικῶν κυμάνσεων· ἔταν αἱ ἠλεκτρικαὶ κυμάνσεις ἀνέρχονται εἰς 450 δισεκατομμύρια κατὰ δεῦτερον λεπτὸν γεννᾶται αἰσθημα *ερυθροῦ* χρώματος· καθ' ἕσον δ' αἱ κυμάνσεις αὗται ἀυξάνονται γεννῶνται τὰ διάφορα ἄλλα χρώματα τῆς ἰριδος καὶ ἔταν φθάσουν τὰ 800 δισεκατομμύρια κατὰ δεῦτερον λεπτὸν γεννᾶται αἰσθημα *ιώδους* χρώματος.

Τὰ χρώματα αὐτὰ φαίνονται εἰς ἡμᾶς ἔτι ἔχουν καὶ τὰ ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· τοῦτο συμβαίνει, ὡς ἐξῆς· ἕκαστον ἀντικείμενον, τὸ ὅποσον προσβάλλεται ἀπὸ τὸ ἠλιακὸν ἢ ἄλλο φῶς, ἄλλας μὲν κυμάνσεις ἀπορροφᾷ, ἄλλας δὲ ἀντανακλᾷ· εἰς τὰ περίεξ αὐτοῦ, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μας, ἔταν βλέπωμεν αὐτό· οὕτως ἀποδίδομεν εἰς ἕκαστον ἀντικείμενον τὸ χρῶμα, τὸ ὅποσον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὰς κυμάνσεις, τὰς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ἀντανακλᾷ, καὶ λέγομεν ἔτι τὸ ἀντικείμενον

τοῦτο εἶναι ἐρυθρόν, πράσινον, κίτρινον κλπ., ἐνῶ κυρίως πρόκειται περὶ κυμάνσεων, τὰς ὁποίας τὸ ἀντικείμενον τοῦτο διὰ διαφόρους λόγους ἀντανακλᾷ, ἐνῶ ἕλας τὰς ἄλλας ἀπορροφᾷ.

Ἰπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι δὲν δύνανται νὰ διακρίνουν τὰ χρώματα· περὶ τούτων λέγομεν ὅτι πάσχουν *τύφλωσιν χρωμάτων*· ἡ τύφλωσις τῶν χρωμάτων εἶναι ἄλλοτε μὲν *μερικῆ* (ἔταν οἱ πάσχοντες δὲν διακρίνουν μερικὰ χρώματα) καὶ ἄλλοτε *ὀλικῆ* (ἔταν οἱ πάσχοντες οὐδὲν χρῶμα διακρίνουν)· μερικὴν τύφλωσιν χρωμάτων πάσχουν καὶ οἱ μικροὶ παῖδες, οἱ ὅποιοι κατ' ἀρχὰς διακρίνουν μόνον τὸ μέλαν καὶ τὸ λευκόν· σὺν τῇ χρόνῳ καθ' ὅσον προχωρεῖ ἡ ἡλικία των, ἀποκτοῦν οἱ παῖδες τὰ αἰσθήματα καὶ τῶν ἄλλων χρωμάτων, χωρὶς ὅμως νὰ δύνανται ἀκόμη νὰ διακρίνουν αὐτὰ τόσον σαφῶς ὅσον οἱ ἐνήλικοι· τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μόνον περὶ τὸ ἕβδομον ἔτος τῆς ἡλικίας, εἰς τινὰς δὲ καὶ πολὺ βραδύτερον.

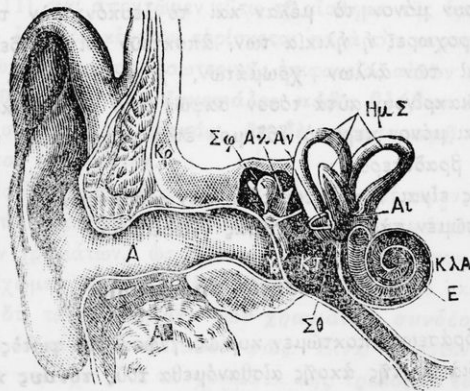
Ἡ ἔρασις εἶναι ἡ πολυτιμωτάτη τῶν αἰσθήσεων μας, διότι δι' αὐτῆς ἀποκτῶμεν τὰς περισσοτέρας γνώσεις μας.

β') Τὸ αἶσθημα τῆς ἀκοῆς.

Διὰ τῆς ὁράσεως ἀποκτῶμεν κυρίως γνώσιν τοῦ φωτός καὶ τῶν χρωμάτων, διὰ δὲ τῆς ἀκοῆς αἰσθανόμεθα τοὺς *τόνους* καὶ τοὺς *ψόφους*.

Ὅργανον τῆς ἀκοῆς εἶναι τὸ οὖς, μέσον δέ, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἦχος μεταβιβάζεται ἀπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μέχρι τοῦ ὠτός ἡμῶν, εἶναι ὁ *ἀήρ*. Ὅταν κρούσωμεν π. χ. χορδὴν τινὰ, αὕτη τίθεται εἰς παλμικὴν κίνησιν, ἡ ὁποία μεταδίδεται καὶ εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τὴν χορδὴν. Εἰς τὸν ἀέρα σχηματίζονται οὕτω κύματα ὅμοια πρὸς τὰ σχηματιζόμενα εἰς τὴν θάλασσαν, ἔταν ρίψωμεν εἰς αὐτὴν λίθον. Τὰ κύματα αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγονται *ἠχητικὰ*, μεταδίδονται βαθμηδὸν εἰς τὸν ἀέρα, τέλος δὲ φθάνουν καὶ εἰς τὸ οὖς ἡμῶν· ἔταν τὰ κύματα ταῦτα φθάσουν εἰς τὸ οὖς ἡμῶν, συνάγονται διὰ τῆς κόγχης τῶν ὠτων, ἡ ὁποία διὰ τοῦτον ἀκριβῶς τὸν λόγον εἶναι καταλλήλως κατεσκευασμένη, καὶ φθάνουν διὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ ἀκουστικοῦ πόρου μέχρι τοῦ τυμπάνου· ἀμέσως τότε ὁ ὕμν, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἀποτελεῖται τὸ τυμπανον (*ὁ τυμπανικὸς ὕμν*) περιπίπτει εἰς παλμικὰς κινήσεις καὶ οὕτω μεταδίδει τὰς κινήσεις αὐτὰς εἰς τὸν ἀέρα, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται

δπισθεν τοῦ τυμπάνου, εἰς τὰ ἀκουστικά ὀστέα καὶ διὰ τούτων εἰς τὸ ὑγρὸν, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐσώτατον μέρος τοῦ ὠτός, τὸν **λαβυρίνθον** (εἰκ 12)· διὰ τῶν παλμικῶν τούτων κινήσεων τοῦ ἐν τῷ λαβυρίνθῳ ὑγροῦ μεταβάλλονται χημικῶς τὰ ἐνταῦθα εὐρισκόμενα ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, ἢ δὲ μεταβολὴ αὕτη προχωρεῖ διὰ τῶν νευρικῶν ἰνῶν μέχρι τῶν **πρώτων κροταφικῶν ἐλίκων** (Πρβλ. σελ. 20 στ. 3 κλ.) τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ὅπου καὶ μεταβάλλεται εἰς ἀκουστικὸν αἴσθημα. Προηγουμέ-

Εἰκ. 12. Τὸ ἀκουστικὸν ὄργανον.—Α. Ἐξωτερικὸς ἀκουστικὸς πόρος.—Υ. Ὑμὴν τοῦ τυμπάνου.—ΚΤ. Κοιλότης τοῦ τυμπάνου.—Ε. Εὐσταχιανὴ σάλπιγξ.—Σφ. Σφῆρα—Ακ Ἄκμων.—Αν. Ἀναβολεύς.—Αι. Αἰθουσα τοῦ λαβυρίνθου.

νωσ εἶδομεν ὅτι ὅταν πάθῃ βλάβη τινὰ ἢ πρώτη κροταφικὴ ἔλιξι δὲν ἐννοοῦμεν τὰς λεγομένας λέξεις. Ὅμοιον τι συμβαίνει καὶ ὡς πρὸς τὸ αἴσθημα τῆς ἀκοῆς· λεπτομερεῖς ἔρευναι ἔδειξαν ὅτι τὸ **αἴσθημα τῆς ἀκοῆς σχετίζεται μὲ τὸ ἐμπροσθεν, τὸ δὲ τῆς κατανοήσεως τῶν λεγομένων λέξεων μὲ τὸ ὀπίσθιον μέρος τῶν πρώτων κροταφικῶν ἐλίκων.**

Τόνος καὶ γόφος. Αἱ παλμικαὶ κινήσεις, εἰς τὰς ὁποίας μεταπίπτει ὁ ἀήρ, ἕνεκα τῶν παλμικῶν κινήσεων τῶν σωμάτων, τὰ

ὅποια περιβάλλει, εἶναι ἄλλοτε μὲν **κανονικαί**, ἤτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ ἀκριβῶς τόσον χρόνον, ὅσον διαρκοῦν καὶ αἱ ἄλλαι, ἄλλοτε δ' **ἀκανόνιστοι**, ἤτοι ἐκάστη τούτων διαρκεῖ περισσώτερον ἢ ὀλιγώτερον ἀπὸ τὰς ἄλλας· κανονικαὶ π. χ. εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις, αἱ ὅποια προέρχονται, ἔταν κτυπήσωμεν τὰ σκέλη τῆς διαπασῶν, ἔταν κρούσωμεν χορδὴν κιθάρας, τετραχόρδου, κλειδοκυμβάλου καὶ τῶν ὁμοίων, ἀκανόνιστοι δ' αἱ παραγόμεναι, ἔταν π. χ. ὁ ἄνεμος ἀνοιγοκλείη θύραν, παράθυρον κλπ. Τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα, τὸ ὅποιον παράγεται ἀπὸ κανονικὰς παλμικὰς κινήσεις καλοῦμεν **τόνον**, ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον παράγεται ἀπὸ ἀκανόνιστους παλμικὰς κινήσεις, **ψόφον**.

Ὅταν γίνεται λόγος περὶ τόνων, λέγομεν ἔτι ὁ τόνος οὗτος εἶναι **βαρῦς**, ἐκεῖνος **δξύς**, ὁ τόνος οὗτος εἶναι **ισχυρός**, ἐκεῖνος **ἀσθενής**, πολλάκις δὲ γίνεται λόγος καὶ περὶ **χρῶματος** τῶν τόνων.

1) Τὸ ὕψος τοῦ τόνου. Τὸ ὕψος τῶν τόνων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν παλμικῶν κινήσεων, αἱ ὅποια παράγονται εἰς ἓν δευτερόλεπτον· ὅσον ὀλιγώτεροι εἶναι αἱ παλμικαὶ αὐταὶ κινήσεις τόσον **βαρύτερος ἢ χαμηλότερος** εἶναι ὁ τόνος, ὅσον δὲ **περισσότεροι** τόσον **δξύτερος ἢ ὑψηλότερος**· ὁ χαμηλότατος τόνος, τὸν ὅποιον δύναται νάντιληφθῆ τὸ ἀνθρώπινον οὖς, παράγεται ἀπὸ 11, ὁ δ' ὑψηλότατος ἀπὸ 50.000 παλμικὰς κινήσεις κατὰ δευτερόλεπτον· ἡ εὐαισθησία τοῦ ἀνθρώπινου ὠτὸς εἶναι μικρὰ διὰ τὰς παλμικὰς κινήσεις, τὰς πλησίον τῶν δύο τούτων ἑρίων, μεγάλη ἕμως διὰ τοὺς τόνους, οἱ ὅποια παράγονται ἀπὸ 1,000—5,000 παλμικὰς κινήσεις.

2) Ἡ **ισχύς τοῦ τόνου**. Ἡ δὲ **ισχύς** τοῦ τόνου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ **πλάτος** τῶν παλμικῶν κινήσεων· ὅσον **πλατύτεροι** εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις τόσον **ισχυρότερος** εἶναι ὁ τόνος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ τόσον **ισχυρότερον** εἶναι καὶ τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα, ὅσον δὲ **μικρότεροι** εἶναι αἱ παλμικαὶ κινήσεις, τόσον **ἀσθενέστερος** εἶναι ὁ τόνος κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ τὸ ἀκουστικὸν αἴσθημα.

3) Τὸ **χρῶμα τοῦ τόνου**. Ὅταν ἀκούωμεν τόνον τινὰ διὰ γυμνοῦ ὠτὸς, ὁ τόνος οὗτος φαίνεται εἰς ἡμᾶς ἀπλοῦστατος· ἐὰν ἕμως χρησιμοποιήσωμεν ὄργανόν τι, τὸ ὅποιον καλεῖται **ἀντηχητήρ**, παρατηροῦμεν ἔτι ὁ ἀκουόμενος τόνος δὲν εἶναι ἀπλοῦς, ἀλλ' ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν **θεμελιώδη τόνον**, τὸν τόνον δηλ. τὸν

ὅποιον ἀκούομεν καὶ διὰ γυμνοῦ ὠτός, καὶ ἀπὸ ἄλλους **μερικοῦς** τόνους, οἱ ὅποιοι παράγονται **συγχρόνως** μὲ τὸν θεμελιώδη τόνον, ἀλλ' εἶναι ἴσων ἀσθενεῖς, ὥστε, **δὲν δυνάμεθα νὰκούσωμεν αὐτούς, μὲ γυμνὸν οὖς**· οἱ ἀσθενεῖς οὗτοι τόνοι εἶναι ἐκάστοτε καὶ εἰς τὰ διάφορα ὄργανα διάφοροι, καὶ δίδουσι διὰ τοῦτο διάφορον **χρωματισμὸν** εἰς τοὺς ἐκάστοτε παραγομένους τόνους, διὰ τοῦτο δὲ καὶ διακρίνομεν εὐκόλως τὸν τόνον, ὃ ὁποῖος παράγεται ἀπὸ ἓν ὄργανον, π. χ. τὸ τετράχορδον, ἀπὸ τὸν τόνον, ὃ ὁποῖος παράγεται ἀπὸ ἄλλο ὄργανον, τὴν κιθάραν π.χ., τὸ κλειδοκύμβαλον κλπ. Κατὰ ταῦτα τὸ **χρῶμα** ἐκάστου τόνου, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοὺς ἀσθενεῖς τόνους, οἱ ὅποιοι παράγονται **συγχρόνως μὲ τὸν θεμελιώδη τόνον**.

Οἱ ἀρτιγέννητοι παῖδες δὲν ἀκούουν· ὁ λόγος τοῦ φαινομένου τούτου εἶναι φυσιολογικός· εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπάνου μεταδίδονται εἰς τὸν ἀέρα, ὃ ὁποῖος εὐρίσκεται ὀπισθεν τοῦ τυμπάνου, καὶ ἀπὸ τὸν ἀέρα τοῦτον μεταδίδονται εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὠτός καὶ τέλος εἰς τὰ ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου, τὰ ὅποια καταλήγουσιν εἰς τὸν λαβύρινθον· εἰς τὸν ἀρτιγέννητον ὁμοῦ καὶ ὀπισθεν τοῦ τυμπάνου δὲν ὑπάρχει ἀήρ, ἀλλὰ βλέννα· μόνον δ' ἔστιν, ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἢ βλέννα αὕτη ἀπορροφηθῆ καὶ πληρωθῆ ὁ χώρος, τὸν ὁποῖον ἢ βλέννα αὕτη πρότερον κατεῖχεν, ἀέρος, διὰ τῆς ἀναπνοῆς, τότε εἶναι δυνατόν νὰ μεταδίδωνται, διὰ τοῦ ἀέρος τούτου, αἱ παλμικαὶ κινήσεις τοῦ τυμπανικοῦ ὑμένους εἰς τὰ ἄλλα μέρη τοῦ ὠτός καὶ εἰς τὰ ἰνίδια τοῦ ἀκουστικοῦ νεύρου καὶ νὰ γεννηθῆ αἰσθημα ἀκοῆς.

γ) Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὄσφρησεως.

1) Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὄσφρησεως προκαλοῦνται διὰ χημικῶν ἐπιδράσεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐρεθίζονται τὰ τελευταῖα ἄκρα τοῦ γευστικοῦ καὶ τοῦ ὄσφραντικοῦ νεύρου. Διὰ τοῦτο τὰς αἰσθήσεις αὐτὰς καλοῦσι συνήθως **χημικὰς αἰσθήσεις**· καὶ τὸ μὲν γευστικὸν νεῦρον ἐξερεθίζεται διὰ **θρευστῶν** ἢ καὶ στερεῶν, ἀλλ' εἰς τὸ στόμα διαλυομένων, τὸ δ' ὄσφραντικὸν δι' **ἀερωδῶν ἢ ἐξαερούμενων** οὐσιῶν.

2) Ὁργανον τῆς γεύσεως εἶναι πρὸ πάντων ἡ **γλῶσσα** καὶ

Ἰδίαι αἰ εἰς τὸ ἄκρον αὐτῆς εὐρισκόμεναι **γευστικαὶ θηλαί**. Τὸ ποῖόν ἕως τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως δὲν δύναται ἀκριβῶς νὰ ἐρισθῆ ἔπως τὸ ποῖόν τῶν αἰσθήσεων, τὰς ὁποίας προηγουμένως ἐξητάσαμεν. Αἱ λέξεις ξινός, γλυκός, πικρός, ἄλμυρός φανερώουν ἁπλῶς τὰς σπουδαιότητας τὰς αἰσθημάτων τῆς γεύσεως, εἰς τὰς ὁποίας ἕως ὑπάρχουν ποικιλώταται παραλλαγαί, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἢ ἀπὸ τὴν ἀνάμιξιν διαφόρων αἰσθημάτων τῆς γεύσεως (π. χ. γλυκοξινόν, γλυκοπικρόν, κλπ.) ἢ ἀπὸ τὴν συνένωσιν καὶ συγχώνευσιν μὲ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ αἰσθημάτων τῆς ἀφῆς ἢ τῆς ὀσφρήσεως.

3) Τῆς δ' ὀσφρήσεως ὄργανον εἶναι ἡ **βλεννογόνος μεμβράνη**, ἡ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ῥινός, τὸ δ' εἶδος τῶν αἰσθημάτων αὐτῆς εἶναι τόσο ἀθέβαιον, ὥστε καὶ ἡ γλῶσσα δὲν ἔχει ἰδίας λέξεις, αἱ ὁποῖαι νὰ φανερώουν αὐτὸ. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ πλεῖστα τῶν αἰσθημάτων τῆς ὀσφρήσεως δίδομεν τὸ ὄνομα ἀπὸ τῶν σωματίων, τὰ ὁποῖα προκαλοῦν τὸ αἶσθημα τῆς ὀσφρήσεως (λέγομεν π.χ. ὀσμὴ ῥόδου, ἴου κλπ.).

Τὸ αἶσθημα τῆς ὀσφρήσεως ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν πρακτικὸν βίον, διότι αἱ διάφοροι ὀσμαιὶ διὰ τῆς εὐαρεσκείας ἢ δυσαρεσκείας, τὴν ὁποίαν προκαλοῦν, διεγείρουν ἐπιθυμίαν πρὸς τὴν ἢ ἀποστροφὴν πρὸς αὐτό.

4) **Γένσεις τῶν αἰσθημάτων τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως**. Ἐὰν θέσωμεν εἰς τὸ στόμα ἡμῶν ὑγρὸν τι ἀντικείμενον, π.χ. γάλα, αἰσθανόμεθα ἀμέσως τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο, ἐὰν δηλ. εἶναι γλυκὴ ἢ πικρὴ, ξινὴ ἢ ἄλμυρὴ κλπ. ἐὰν ἕως θέσωμεν εἰς τὸ στόμα μας στερεὸν ἀντικείμενον, π. χ. ζάχαριν, ἄλας κλπ., πρέπει νὰ παρέλθῃ χρόνος τις, ἄλλοτε περισσότερος καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερος, ἕως οὗτο αἰσθανθῶμεν τίνα γεῦσιν ἔχει τοῦτο· ὁ λόγος τούτου εἶναι ὅτι τὰ μὲν ὑγρά ἀντικείμενα εἰσέρχονται ἀμέσως εἰς τὰς **γευστικὰς θηλάς**, αἱ ὁποῖαι κυριώτατα μὲν εὐρίσκονται εἰς τὴν **γλῶσσαν**, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν **ἐπιγλωττίδα** καὶ τὸν **οὐρανίσκον**, καὶ προκαλοῦν **χημικὴν μεταβολὴν** εἰς τὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐνταῦθα· ἐνθ' αἱ στερεαὶ οὐσίαι πρέπει πρῶτον νὰ διαλυθῶσιν **ἐν μέρει τοῦλάχιστον** διὰ τοῦ σιέλου διὰ νὰ δυνηθῶσιν νὰ ἐπιφέρουν τὴν **χημικὴν αὐτὴν μεταβολὴν**. Ἡ χημικὴ αὕτη μεταβολὴ ἐρεθίζει τὰς **λεπτοτάτας ἴνας τοῦ γευστικοῦ νεύρου**, τὰς ἐνταῦθα εὐρισκομένας, ὁ δ' ἐρεθισμὸς οὗτος μεταδίδεται διὰ τοῦ γευστικοῦ νεύρου μέχρι τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἔπου προ-

καλεί μεταβολήν, ἢ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ αἰσθημα τῆς γεύσεως.

Τὸ δὲ αἰσθημα τῆς ὄσφρησεως προκαλεῖται ἀπὸ τὰ μόρια, τὰ ὁποῖα ἐκπέμπονται ἀπὸ τὰ ἀερώδη ἢ τὰ ἐξαερούμενα ἀντικείμενα καὶ τὰ ὁποῖα εἰσέρχονται εἰς τὴν κοιλότητα τῆς ρινὸς εἴτε διὰ τοῦ εἰσπνεομένου ἀέρος, εἴτε διὰ τῆς κοιλότητος τοῦ στόματος, ὅταν τρώγωμεν· τὰ μόρια ταῦτα διαλύονται διὰ τῆς βλέννης, ἢ ὁποῖα εὑρίσκεται εἰς τὸν βλενογόνον ὑμένα τῆς ρινός, μεταβάλλουν χημικῶς τὰ ὄσφραντικὰ κύτταρα, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἐνταῦθα καὶ ἐρεθίζουν αὐτά· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται διὰ τοῦ ὄσφραντικοῦ νεύρου εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ ἐπιφέρει ἐνταῦθα μεταβολήν, ἢ ὁποῖα ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ αἰσθημα τῆς ὄσφρησεως.

§ 6. ΤΟ ΑΙΣΘΗΜΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ἐμάθαμεν ἤδη διάφορα αἰσθήματα, αἰσθήματα ὀράσεως, ἀκοῆς, γεύσεως, ὄσφρησεως, θέσεως καὶ κινήσεως κλπ. καὶ εἶδομεν ὅτι ἐκάστου τῶν αἰσθημάτων τούτων ἔχομεν διάφορα εἶδη· οὕτω π.χ. εἶδομεν ὅτι ἔχομεν ἐκ τῆς ὀράσεως αἰσθήματα λευκοῦ, πρασίνου, κιτρίνου, τοῦ φωτὸς καὶ τοῦ σκότους κλπ., ἐκ τῆς ἀκοῆς αἰσθήματα ὀξέων καὶ βαρέων τόνων, ἐκ τῆς γεύσεως αἰσθήματα ὀξίνου καὶ γλυκέος, ἐκ τῆς ἀφῆς αἰσθήματα σκληροῦ καὶ μαλακοῦ, λείου καὶ τραχέος κλπ.

Τὸ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα ὧν τούτων τῶν αἰσθημάτων εἶναι ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναλύσωμεν αὐτὰ εἰς ἀπλούστερα πνευματικὰ φαινόμενα· κατὰ ταῦτα τὸ αἰσθημα εἶναι ἀπλοῦν πνευματικὸν φαινόμενον.

Χαρακτηριστικὸς εἶναι καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον γεννῶνται ἐν γένει τὰ αἰσθήματα· διὰ νὰ γεννηθῇ οἰονδήποτε αἰσθημα, πρέπει νὰ ἐπέλθῃ ἐπίδρασις τις εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἢ εἰς εἰδικὰ ὄργανα (προκειμένου περὶ τῶν εἰδικῶν αἰσθημάτων) ἢ διακλαδίζονται εἰς ὅλον τὸ σῶμα (προκειμένου περὶ τῶν γενικῶν αἰσθημάτων)· τὴν ἐπίδρασιν αὐτὴν ὀνομάζομεν ἐρεθισμὸν, εἶδομεν δ' ὅτι δι' ἕκαστον εἶδος αἰσθημάτων ὑπάρχουν καὶ διάφορα εἶδη ἐρεθισμῶν, διὰ τὰ αἰσθήματα π. χ. τῆς ὀράσεως ἠλεκτρικαὶ κυμάνσεις, διὰ τὰ

αἰσθήματα τῆς ἀκοῆς παλμικαὶ κινήσεις τοῦ ἀέρος, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως βρεστά ἢ βρευστοποιούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς ὀσφρήσεως ἀεριώδη ἢ ἐξεπερούμενα σώματα, διὰ τὰ αἰσθήματα τῆς θερμότητος καὶ τοῦ ψύχους ἢ διαφορὰ τῆς θερμοκρασίας τοῦ περιβάλλοντος κλπ.

Οἱ ἐρεθισμοὶ οὗτοι προκαλοῦν **μεταβολὴν τινὰ** εἰς τὰ ἄκρα τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, ἢ δὲ μεταβολὴ αὕτη μεταβιβαζομένη διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιὸν, καὶ δὴ ἐκάστοτε εἰς ἄλλην χώραν αὐτοῦ, προκαλεῖ ἐνταῦθα μεταβολὴν, ἢ ὅποια ἐκάστοτε ἀτιστοιχεῖ πρὸς τὸ γεννώμενον αἰσθημα. Κατὰ ταῦτα **εἰς τὸ αἰσθημα διακρίνομεν :**

α') **Τὸν ἐρεθισμόν**, ὅποῖος εἶναι **φυσικὸν φαινόμενον** τελοῦμενον ἐκτὸς τοῦ νευρικοῦ συστήματος.

β') τὴν διὰ τοῦ ἐρεθισμοῦ προκαληθεῖσαν διέγερσιν τοῦ νεύρου καὶ τὴν μεταβίβασιν αὐτῆς εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, ἢ ὅποια εἶναι **φυσιολογικὸν γεγονός**, καί

γ') **τὴν εἰς τὸν ἐγκεφαλικὸν φλοιὸν ἐπερχομένην**, διὰ τῆς μεταβιβάσεως εἰς αὐτὸν τοῦ ἐρεθισμοῦ, **μεταβολὴν**, διὰ τῆς ὅποιας γεννᾶται εἰς ἡμᾶς ὄρισμένον αἰσθημα, καὶ ἢ ὅποια εἶναι **ψυχικὸν γεγονός**.

Κατὰ ταῦτα :

Τὸ αἰσθημα εἶναι ἀπλοῦν ἀδιαίρετον πνευματικὸν φαινόμενον, τὸ ὅποῖον γεννᾶται δι' ἐρεθισμοῦ, ὁ ὅποῖος προκαλεῖται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου καὶ μεταβιβάζεται εἰς αὐτὸν διὰ τῶν περιφερικῶν νεύρων.

Ἰδιότητες τῶν αἰσθημάτων.

α') **Τὸ περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος.** Ἐχομεν σαφῆ συνείδησιν ὅτι τὸ ἐρυθρὸν εἶναι **κατὰ τὸ ποῖόν του** ὄλως διόλου διάφορον ἀπὸ τὸ γλυκύ, τὸ κίτρινον, τὸ ψυχρὸν, τὸ λεῖον, τὸν τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον τόνον κλπ. **Ἐκαστον λοιπὸν αἰσθημα ἔχει ὄρισμένην ποιότητα**, διὰ τῆς ὅποιας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὸ ἀπὸ τὰ ἄλλα αἰσθήματα· τὴν ποιότητα ταύτην ἐκάστου αἰσθήματος καλοῦμεν **περιεχόμενον τοῦ αἰσθήματος**· τὸ περιεχό-

μενον εκάστου αισθήματος εξαρτάται από τους έρεθισμούς, οι οποίοι προκαλούν τὸ αἶσθημα τούτο.

β') **Ἡ έντασις τοῦ αισθήματος.** Τὸ φῶς π. χ. ἤλεκτρικῆς λυχνίας προξενεῖ ἰσχυρότερον αἶσθημα ἀπὸ τὸ φῶς κηρίου καὶ ὁ κρότος τηλεβόλου εκπυρσοκροτοῦντος πολὺ ἰσχυρότερον ἀπὸ τὸ κυνηγετικόν μας θπλον.

Ἡ έντασις τοῦ αισθήματος εξαρτάται α') ἀπὸ τὴν έντασιν τοῦ έρεθισμοῦ, ὅστις προκαλεῖ τὸ αἶσθημα τούτο· β') ἀπὸ τὴν τελειότητα καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αισθητηρίων ἡμῶν ὀργάνων. Παρατηρεῖται ὅτι, ὅχι μόνον παρὰ διαφόροις ἀνθρώποις, ἀλλὰ καὶ παρὰ τῇ αὐτῇ ἀνθρώπῳ, ἕνεκα πολλῶν λόγων, τὰ αισθητήρια ὄργανα δὲν δέχονται πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον τὰς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐπιδράσεις. Ὁ ἀσθενὴς π. χ. ἔχει ἀσθενεστέραν τὴν γεῦσιν καὶ τὴν ὄσφρησιν ἀπὸ τὸν ἀκμαῖον, τὸναντίον δὲ πολλὰκις εἶναι εὐαίσθητότερος τούτου, ὅσον ἀφορᾷ τὰ αισθήματα πίεσεως καὶ θερμότητος, ἀνθρωποι δὲ νευρικοὶ ἀποκτοῦν δι' ἀσθενῶν έρεθισμῶν σχετικῶς ἰσχυρὰ αἰσθήματα. Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι ἡ έντασις τοῦ αισθήματος εξαρτάται ἀπὸ τὴν έντασιν τοῦ έρεθισμοῦ, ὁ ὅποιος προκαλεῖ τὸ αἶσθημα· τελεία ὁμοῦ ἀναλογία μεταξὺ αὐτῶν δὲν παρατηρεῖται, διπλάσιος π. χ. τριπλάσιος κλπ. τὴν έντασιν έρεθισμοῦ δὲν προκαλεῖ διπλάσιον, τριπλάσιον κλπ. τὴν έντασιν αἶσθημα.

γ') **Τόνος τοῦ αισθήματος.** Τὰ ἐκ τῆς αὐτῆς αἰσθήσεως προερχόμενα αἰσθήματα δὲν εἶναι ἔλα ἐξ ἴσου εὐχάριστα εἰς ἡμᾶς· οὕτω π. χ. ἡ γεῦσις σακχάρους εἶναι περισσότερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν γεῦσιν τοῦ πικροῦ φαρμάκου, ὅπως καὶ ἡ ὁσμὴ τοῦ ῥόδου εἶναι περισσότερον εὐχάριστος ἀπὸ τὴν ὁσμὴν τοῦ ὄχι νωποῦ φῶς καὶ τὰ ἕμοια. Τὸ εὐχάριστον τούτο ἢ δυσάρεστον τοῦ αισθήματος καλοῦμεν **τόνον** αὐτοῦ. Ὁ τόνος τοῦ αισθήματος εξαρτάται :

1. **Ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ αισθήματος.** Ποιότητές τινες αἰσθημάτων εἶναι πάντοτε ἢ συνήθως εὐχάριστοι, τὸναντίον δ' ἄλλαι εἶναι δυσάρεστοι. Οὕτω π. χ. ἡ ἀρμονία εἶναι συνήθως εὐχάριστος, ἐνῶ ἡ δυσαρμονία εἶναι δυσάρεστος, ἡ ὁσμὴ τοῦ ῥόδου εἶναι εὐχάριστος, ἐνῶ ἡ τοῦ οὐχὶ νωποῦ φῶς εἶναι πάντοτε ἀνυπόφορος.

2. **Ἀπὸ τὴν ἔντασιν τοῦ αἰσθήματος.** Αἰσθηματὰ τινα εἶναι εὐχάριστα, ἐφ' ὅσον ἔχουν ὠρισμένην ἔντασιν, ἔταν ὁμως γίνουσι ἰσχυρότερα, καθίστανται δυσάρεστα· εὐχαρίστως π. χ. ἀκούομεν ἐξ ἀποστάσεως τὴν στρατιωτικὴν μουσικὴν, ἔταν ὁμως πλησιάσωμεν πολὺ, δὲν δυνάμεθα νὰ τὴν ὑποφέρωμεν· ὁμοίον τι συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τοῦ φωτὸς καὶ τῶν χρωμάτων καὶ εἰς μερικὰ αἰσθήματα τῆς ὁσφρήσεως.

3. **Ἀπὸ τὴν γενικὴν ψυχικὴν καὶ σωματικὴν κατάστασιν καὶ ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς παρὰ τοῖς διαφόροις ἀνθρώποις διαφορὰς** θερμότης π. χ. καὶ ψυχὸς εἶναι εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα ἀναλόγως τῆς ὅλης καταστάσεως ἡμῶν. Ὅσμαι τινες εἶναι διὰ τινὰς εὐχάριστοι, δι' ἄλλους δ' ἀνυπόφοροι· ἔτι ὁμοίον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως εἶπομεν προηγουμένως.

4. **Διάρκεια τοῦ αἰσθήματος.** Ἐκαστον τέλος αἰσθημα διαρκεῖ ὠρισμένον χρόνον, ἄλλο μὲν μακρότερον, ἄλλο δὲ βραχύτερον· ἡ διάρκεια τοῦ αἰσθήματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάρκειαν τοῦ ἐρεθισμοῦ.

§ 7. Η ΑΝΤΙΛΗΨΙΣ

Εἶπομεν προηγουμένως (σελ. 38—39) ἔτι τὸ χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τοῦ αἰσθήματος εἶναι ἔτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἀναλύσωμεν τοῦτο εἰς ἄλλα ἀπλούστερα πνευματικὰ φαινόμενα.

Ἄλλ' ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριθέστερον τὰ αἰσθήματα ἡμῶν θὰ παρατηρήσωμεν ἔτι ἕκαστον αἰσθημα δὲν εὐρίσκεται ἐν ἡμῖν μεμονωμένον, ἀλλὰ συνδυάζεται μὲ ἄλλα αἰσθήματα καὶ ἀποτελεῖ οὕτω σύμπλεγμα αἰσθημάτων. Οὕτω π. χ. δὲν βλέπομεν ἀπλῶς φῶς καὶ χρώματα, ἀλλὰ φωτεινὰ ἀντικείμενα καὶ ἐγχρώμους ἐπιφανείας· ὁμοίως, ἔταν λάδωμεν εἰς τὰς χεῖρας ἡμῶν ἀντικείμενόν τι δὲν ἔχομεν μόνον τὸ αἰσθημα τῆς πίεσεως ἢ τῆς θερμότητος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἄλλα αἰσθήματα· οὕτω π. χ. αἰσθανόμεθα, ἂν τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι γωνιῶδες ἢ στρογγύλον, σκληρὸν ἢ μαλακόν, τραχὺ ἢ λείον κλπ. κλπ.

Τὰ αἰσθήματα τὰ ὅποια ἐνούμενα συναποτελοῦν ἐν σύμπλεγμα συνδέονται συνήθως πρὸς ἄλληλα τοπικῶς· ἀλλ' ἐκτὸς τῆς τοπικῆς ταύτης συνδέσεως παρατηρεῖται καὶ τοῦτο, ἔτι ὅταν ἐν τῶν

αίσθημάτων τούτων μεταβληθῆ συμμεταβάλλονται καὶ τὰ λοιπά.

Ἡ Συνείδησις ἡμῶν ἔχει τὴν ιδιότητα νάνάγη τὰ τοιαῦτα συμπλέγματα τῶν αἰσθημάτων εἰς μίαν ἐνιαίαν αἰτίαν καὶ τὰ ἐκλαμβάνη αὐτὰ ὡς ἐνιαῖα.

Τὸ τοιοῦτον σύμπλεγμα αἰσθημάτων, τὸ ὁποῖον ἡ συνείδησις ἡμῶν ἀντιλαμβάνεται ὡς τι ἐνιαῖον καλεῖται ἀντίληψις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β

§ 8. Η ΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ

perceptio

Ἐφ' ὅσον ἐξακολουθεῖ ὁ ἐκ τινος ἀντικειμένου προερχόμενος ἐρεθισμὸς νὰ προσβάλλη τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα, λέγομεν, ὅτι ἔχομεν, κατὰ τὰς περιστάσεις, αἴσθημα ἢ ἀντίληψιν. Περὶ τινος ἕμως ἀντικειμένου δυνάμεθα νὰ κάμνωμεν λόγον, ὅχι μόνον ἐφ' ὅσον τὸ ἀντικείμενον τοῦτο ὑποπίπτει εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, ἀλλὰ καὶ ἔταν ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ αὐτάς. Τὸ πλοῖον π. χ. «Ἀβέρωφ» εἶδον πρὸ τινος χρόνου εἰς τὸν Φαληρικὸν ἕρμον· καὶ τώρα ἕμως, ἂν καὶ εὐρίσκωμαι μακρὰν τοῦ τόπου ἐκεῖνου καὶ παρῆλθεν ἔκτοτε πολὺς χρόνος, δύναμαι νὰ περιγράψω τὸ πλοῖον τοῦτο σχεδόν, ὡς ἐὰν ἔβλεπον αὐτὸ ἀκόμη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔχω τὴν εἰκόνα τῆς πατρικῆς μου οἰκίας, τοῦ πατρὸς μου, τοῦ ἀδελφοῦ μου, τοῦ διδασκάλου μου κ.τ.λ. καὶ δύναμαι νὰ εἶπω περὶ αὐτῶν πολλὰ, καὶ ἔταν οὔτοι δὲν εὐρίσκωνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν ὅτι, καὶ ἔταν παύση ὁ ἔνεκα ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων προκαλούμενος ἐρεθισμὸς, παραμένουν ἀκόμη ἐν ἡμῖν εἰκόνας, οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἀντικειμένων. Τὰς εἰκόνας αὐτάς, αἱ ὁποῖαι μένου εἰς τὴν συνείδησίν μας καὶ ἔταν αἱ ἐξωτερικαὶ ἐπιδράσεις παύσουν νὰ προσβάλλουν τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα, καλοῦμεν *παραστάσεις*.

Κατὰ ταῦτα *παραστάσεις* εἶναι ἡ πνευματικὴ εἰκὼν, ἡ ὁποία παραμένει ἐν ἡμῖν καὶ ἔταν ὁ ἐρεθισμὸς παύση νὰ ἐπιδρῶ ἐπὶ τὰ αἰσθητήρια ἡμῶν ὄργανα.

Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔχομεν παραστάσεις ἐννοοῦμεν εὐκόλως ὅτι αἱ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι ἐπέρχονται εἰς τὰς διαφόρους χώρας

τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἐξ αἰτίας τῆς μεταβιβάσεως εἰς αὐτάς τῶν ἐρεθισμῶν διὰ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων, δὲν ἐξαφανίζονται, ἔταν οἱ ἐρεθισμοὶ οὗτοι παρέλθουν· ἐὰν αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ ἐξηφανίζοντο εὐθὺς ὡς ἔπαυον οἱ ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων νεύρων ἐρεθισμοί, χωρὶς νὰ φήσουν οὐδὲν ἴχνος τῶν εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, θὰ εἶχομεν αἰσθήματα μόνον καὶ ἀντιλήψεις, δὲν θὰ εἶχομεν δὲ παραστάσεις. Αἱ μεταβολαὶ λοιπὸν αὐταὶ δὲν ἐξαφανίζονται, ἔταν παρέλθουν οἱ προκαλοῦντες αὐτάς ἐρεθισμοί, ἀλλ' ἀφήνουν εἰς τὰ κύτταρα τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου ἴχνη αὐτῶν, αὐτὰ δὲ τὰ ἴχνη συντελοῦν, ὥστε, δοθείσης εὐκαιρίας νὰ ἐμφανισθῇ ἐκ νέου ἢ πνευματικῇ ἐκείνῃ εἰκῶν, ἢ ὁποῖα ἐσχηματίσθη, ἔταν τὸ πρῶτον αἱ μεταβολαὶ αὐταὶ ἐπῆλθον, καὶ διὰ τοῦτο ὀνομάζουσι τὰ ἴχνη ταῦτα καὶ **προδιαθέσεις πρὸς παραστάσεις.**

Κατὰ ταῦτα κατὰ τὰς παραστάσεις σχηματίζεται ἐν ἡμῖν εἰκῶν ἀντικειμένων, **τὰ ὁποῖα κάποτε ἐπέδρασαν ἐπὶ τὰς αἰσθήσεις μας χωρὶς ἢ ἐπίδρασις αὐτῆ νὰ ἐπαναλαμβάνεται καὶ τώρα,** ἀλλὰ μόνον ἔνεκα ἐρεθισμοῦ τινος, ὃ ὁποῖος ἐπέρχεται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου. Εὐνόητον δ' εἶναι ὅτι ἢ κατὰ τοιοῦτον τρόπον σχηματιζομένη εἰκῶν στερεῖται **συνήθως** τῆς ζωηρότητος καὶ τελειότητος, τὴν ὁποίαν ἔχουν καὶ τὸ αἰσθημα καὶ ἢ ἀντίληψις.

Καίτοι δὲ **κατὰ κανόνα αἱ παραστάσεις εἶναι ὁμοίαι** πρὸς τὰ αἰσθήματα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον π. χ. ἠσθάνθημεν, ὡς λευκὸν παριστῶμεν ἐν ἡμῖν καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, πάλιν λευκὸν κ. τ. ἔμ., **εἶναι δυνατὸν ἐνίοτε κατὰ τὰς παραστάσεις νὰ γεννηθῶσι πλάται,** παριστῶμεν δηλ. ἐν ἡμῖν τι διάφορον ἐκεῖνου, τὸ ὁποῖον πρότερον ἠσθάνθημεν· τοιαύτας περιπτώσεις πολλὰς δύναται ἕκαστος νὰναφέρει ἐξ ἑαυτοῦ.

Ψευδαισθησία καὶ παραίσθησις. Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι αἱ παραστάσεις στεροῦνται συνήθως τῆς ζωηρότητος, τὴν ὁποίαν ἔχουν τὸ αἰσθημα καὶ ἢ ἀντίληψις· ἐνίοτε ὁμως αἱ παραστάσεις **εἶναι τόσον ζωηραί, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνονται ὡς πραγματικαὶ κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεις·** τὸ φαινόμενον τοῦτο παρατηρεῖται κυρίως εἰς ἄτομα, τῶν ὁποίων τὸ νευρικὸν σύστημα εὐρίσκεται εἰς ὑπερδιέγερσιν ἔνεκα νόσου, ὑπερβολικῆς ἐργασίας, ἀνεπαρκοῦς τροφῆς κ.λ.π. καὶ καλεῖται **ψευδαισθησία.**

Ἄλλοτε πάλιν παρατηρεῖται ἄλλο φαινόμενον· διερχόμεθα π.χ.

κατὰ σκοτεινὴν νύκτα ἀπομεμονωμένον μέρος· πρὸ ἡμῶν, εἰς τινα ἀπόστασιν εὐρίσκεται κορμὸς δένδρου, τὸν ὅποιον ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν ὡς ἔνοπλον ἄνθρωπον, ὁ ὅποιος ἐνεδρεύει ἐκεῖ· τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦμεν παραίσθησιν. Κατὰ μὲν δηλ. τὴν ψευδαίσθησιν λείπουν ὅλως διόλου ἐντυπώσεις κατ' αἰσθησιν, κατὰ δὲ τὴν παραίσθησιν ὑπάρχουν κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις, ἀλλ' ἡμεῖς ἐκλαμβάνομεν αὐτὰς ὅλως διόλου διαφοροτικὰς ἀπὸ ὅ,τι πραγματικῶς εἶναι. Κοινὸν δ' ἔχουσι καὶ ἡ παραίσθησις καὶ ἡ ψευδαίσθησις ὅτι πιστεύομεν ὅτι ἀντιλαμβανόμεθά τι, τὸ ὅποιον δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα.

Διαύγεια καὶ σαφήνεια τῶν παραστάσεων. Διαύγης λέγεται μία παράστασις, ὅταν ἔχωμεν ἀκριβῆ συνείδησιν ὅλων τῶν αἰσθημάτων ἢ τῶν μερικῶν παραστάσεων ἀπὸ τὰς ὁποίας αὕτη συναποτελεῖται, σαφῆς δ' ἔστιν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν αὐτὴν καλῶς ἀπὸ οἰανδήποτε ἄλλῃν παραστάσιν.

§ 9. ΕΙΔΗ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Α' Κατὰ τὴν σύνθεσιν των.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις καθ' ἑαυτὰς, θὰ ἴδωμεν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουν διαφοραί, ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν αὐτῶν.

Ἡ παράστασις π. χ. τοῦ χρώματος τοῦ ῥόδου δὲν γίνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον καὶ ἡ παράστασις τοῦ ὄλου ῥόδου. Τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος ῥόδου τινος ἀποκτῶμεν ἀπὸ ἓν μόνον αἶσθημα· κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον ἀποκτῶμεν τὴν παράστασιν τοῦ σχήματος τοῦ πίνακος, τοῦ μεγέθους αὐτοῦ, τῆς ὕλης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι κατεσκευασμένος κλπ. Τὰς παραστάσεις αὐτάς, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν ἀπὸ ἓν μόνον αἶσθημα, ἴτοι ἀπὸ ἓν μόνον εἶδος ἐρεθισμοῦ, καλοῦμεν ἀπλᾶς παραστάσεις.

Τοῦναντίον τὴν παράστασιν τοῦ ὄλου ῥόδου ἀποκτῶμεν διὰ πολλῶν αἰσθημάτων, ἴτοι διὰ πολλῶν καὶ διαφορῶν ἐρεθισμῶν, τοῦ χρώματος π. χ., τοῦ σχήματος, τοῦ μεγέθους, τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ κλπ.

Ἡ παράστασις αὕτη, ἣ ὁποία γεννᾶται ἀπὸ πολλοὺς καὶ διαφόρους ἐρεθισμοὺς, καλεῖται σύνθετος παράστασις.

Περαιτέρω, ἐὰν ἐξετάσωμεν ῥόδον ὡς τι *ὄλον*, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ *ὀλικήν*, ἐὰν ἔμως λάθωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι τὸ ῥόδον εἶναι *μέρος* ἄλλου γενικωτέρου ἔλου, τῆς ῥοδῆς, θὰ καλέσωμεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ *μερικήν*.

Κατὰ ταῦτα αἱ παραστάσεις κατὰ τὴν σύνθεσιν αὐτῶν διακρίνονται εἰς *ἀπλᾶς*, *συνθέτους*, *ὀλικὰς* καὶ *μερικὰς*. Ἡ ἴδια παράστασις δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐν *συγκρίσει μὲν πρὸς τὴν παράστασιν ἑνὸς τῶν μερῶν τοῦ ἀντικειμένου*, ἀπὸ τὸ ὁποῖον αὕτη προέρχεται, *ὀλική*, ἐν *συγκρίσει δὲ πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ ὄλου*, τοῦ ὁποῖου μέρος ἀποτελεῖ, *μερική*.

Β' Κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν.

Ἐὰν δ' ἐξετάσωμεν τὰς παραστάσεις ἐν *συγκρίσει πρὸς ἄλλας*, θὰ ἴδωμεν ὅτι διαφέρουν κατὰ τὸ *περιεχόμενον*.

1. Βλέπω π. χ. σήμερον τὸν μελανοπίνακα τῆς τάξεώς μας καὶ ἀποκτῶ ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν μίαν παράστασιν τὸν ἴδιον μελανοπίνακα εἶδον καὶ χθές, ὅποτε ἀπέκτησα καὶ ἄλλην παράστασιν αὐτοῦ. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις τοῦ μελανοπίνακος, ὡς προερχόμεναι ἐκ τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου, ἔχουν τὰ *αὐτὰ* γνωρίσματα, δι' ὃ καὶ λέγονται *αἱ αὐταί*.

2. Ἐπὶ τοῦ μελανοπίνακος γράφω δύο τετράγωνα, ἐκ τῶν ὁποίων τοῦ μὲν ἑνὸς ἐκάστη πλευρὰ ἔχει μῆκος 5, τοῦ δὲ ἄλλου 10 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου. Ἐξ ἑκατέρου τῶν τετραγώνων τούτων ἀποκτῶ καὶ μίαν παράστασιν. Αἱ δύο αὗται παραστάσεις προέρχονται ἐκ δύο σχημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχουν *πολλὰς* ὁμοιότητας, *μίαν* δὲ καὶ μόνην διαφορὰν, τὸ μῆκος τῶν πλευρῶν. Τὰς παραστάσεις αὐτάς, τῶν ὁποίων τὰ ἕμοια γνωρίσματα εἶναι περισσότερα ἀπὸ τὰ διάφορα, καλοῦμεν *ὁμοίας* ἢ *συγγενεῖς* παραστάσεις.

Ὁ Ὅμηρος παραβάλλει τοὺς κατὰ τῶν Τρώων ἐπερχομένους Ἀχαιοὺς πρὸς σμήνην μελισσῶν, αἱ ὁποῖαι ἀλλεπάλληλοι καὶ πυκναὶ ἐξέρχονται πέτρης γλαφυρῆς. Ἡ παράστασις τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ παράστασις τῶν μελισσῶν ἔχουν μεταξύ των *πολλὰς καὶ μεγάλας* διαφορὰς, *μίαν* δ' ὁμοιότητα· ἡ ὁμοιότης ἔμως αὐτῶν, τὸ *πλήθος* καὶ τὸ *ἀλλεπάλληλον*, εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὴν παροῦσαν περίπτωσιν, δι' ὃ καὶ ὑπερισχύει τῶν πολλῶν διαφορῶν. Καὶ τὰς παραστάσεις αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μίαν μόνον ὁμοιό-

τητα, ισχυροτέραν ἔμωσ ἀπὸ τὰς πολλὰς διαφορὰς, καλοῦμεν **ὁμοίας ἢ συγγενεῖς** παραστάσεις.

3. Παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὁμοιότητος καὶ διαφορὰς, ἀλλ' εἰς τὰς ὁποίας ὑπερισχύουν αἱ διαφοραὶ ἢ κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἢ κατὰ τὴν ἰσχύν, λέγονται **ἀντιθέτοι** παραστάσεις· τοιαῦται παραστάσεις εἶναι π.χ. ἡ τοῦ Κροίσου καὶ ἡ τοῦ ἐπαίτου, ἡ τοῦ γίγαντος καὶ ἡ τοῦ νάνου, ἡ τοῦ νεοτεύκτου καθαροῦ ἀτμοπλοίου καὶ ἡ τοῦ σεσαθρωμένου ῥυπαροῦ τοιούτου κλπ.

4. Ἡ παράστασις τῆς ἡδύτητος τῆς σακχάρους οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος αὐτῆς. Σύγκρισις μεταξὺ αὐτῶν οὐδεμία εἶναι δυνατὴ καὶ διὰ τοῦτο καλοῦμεν τὰς παραστάσεις ταύτας **ἀσυγκρίτους**.

Κατὰ ταῦτα κατὰ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἔχομεν παραστάσεις : **τὰς αὐτάς, ὁμοίας, ἀντιθέτους καὶ ἀσυγκρίτους**.

Τὰ τρία πρῶτα τῶν παραστάσεων εἶδη, ἦτοι τὰς αὐτάς, τὰς ὁμοίας καὶ τὰς ἀντιθέτους παραστάσεις, ἐπειδὴ ἔχουν καὶ ἕμοια γνωρίσματα, καλοῦμεν **ὁμοειδεῖς** παραστάσεις, τὰς δ' ἀσυγκρίτους, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν κανὲν ἕμοιον γνώρισμα, **ἐτεροειδεῖς**.

§ 10. ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Ἀπὸ ὅσα εἵπομεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον γνωρίζομεν ποία παράστασις λέγεται **σύνθετος**. Ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὰς συνθέτους παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι σπανιώτατ' αὐταὶ εἶναι σαφεῖς καὶ τέλειαι. Ἐχω π. χ. φίλον, μετὰ τοῦ ὁποίου καθ' ἑκάστην συναναστρέφομαι καὶ ἀπὸ τὸν ὅποιον ἀποκτῶ μίαν σύνθετον παράστασιν. Ἐὰν ἐρωτηθῶ διὰ τὸ χρῶμα τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, δὲν δύναμαι εἰς τὰς περισσοτέρας φορὰς νὰ εἶπω τί ὡσαύτως εἰς τὸ δωμάτιόν μου εὐρίσκεται ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν εἰκῶν· ἐρωτώμενος περὶ αὐτῆς τὴν στιγμὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν αὕτη δὲν εὐρίσκεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου, δύναμαι μὲν γενικῶς νὰ εἶπω τί παριστᾷ, δὲν δύναμαι ἔμωσ νὰ εἶπω λεπτομερείας, π.χ. τὴν στάσιν, τὸ χρῶμα τοῦ ἐνδύματος κλπ. τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ προσώπου.

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ δεικνύουν, ὅτι **αἱ σύνθετοι παραστάσεις ἡμῶν, ὡς τὰ πολλὰ, δὲν εἶναι σαφεῖς**. Ἐὰν ἔχομεν σύνθετον παράστασιν σαφεστάτην, οὕτως ὥστε δηλ. νὰ δυνάμεθα

λεπτομερῶς νὰ περιγράψωμεν τὸ ἀντικείμενον, ἀπὸ τὸ ὅποιον αὕτη προήλθεν, ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ὀνομάζομεν αὐτὴν **ἐποπτείαν**. Ἐποπτεία ἄρα εἶναι ἡ **σαφῆς σύνθετος παράστασις**. Δύναται τις λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν λέξιν ἐποπτείαν καὶ ἐξετάζων αὐτὴν κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς, νὰ ὑποθέσῃ ὅτι ἐποπτεία εἶναι σαφῆς παράστασις, τὴν ὅποιαν ἀποκτῶμεν **διὰ τῆς ὁράσεως** μόνον. Τὸ πρᾶγμα ἕμως δὲν ἔχει οὕτω, διότι πρὸς ἀπόκτησιν μιᾶς ἐποπτείας συνεργοῦσι πολλά, πολλάκις δὲ καὶ εἶλαι αἱ αἰσθήσεις. Ὅθ εἶπω π. χ. ὅτι ἔχω ἐποπτείαν τῆς σακχάρου εἶταν γνωρίζω τὸ σχῆμα καὶ χρῶμα (ἔρασις), τὴν γεῦσιν (γεῦσις), τὸ βάρος (αἰσθημα πίεσεως), τὸ τραχὺ ἢ λεῖον (ἄψη) κλπ. αὐτῆς. Πολλάκις μάλιστα ἀποκτῶμεν ἐποπτείας καὶ δι' ἄλλης ἢ ἄλλων μόνων αἰσθήσεων, **χωρὶς οὐδόλως νὰ συνεργῆ ἢ ὄρασις**. Οὕτω π. χ. ἔχω τὴν ἐποπτείαν τῆς μελωδίας τοῦ Ἐθνικοῦ ὕμνου, τὴν ὅποιαν ἀπέκτησα διὰ τούτου, ὅτι πολλάκις ἤκουσα ἀνθρώπους νὰ ᾄδουν τὸν ὕμνον τοῦτον, χωρὶς οὐδέποτε νὰ ἴδω τὰ σχετικὰ τῆς μουσικῆς σημεῖα ἢ εἶδον μὲν αὐτά, ἀλλὰ δὲν ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω τίποτε, διότι εἶμαι ἄπειρος τῆς μουσικῆς. Τὸ ὄνομα ἄρα τῆς ἐποπτείας δὲν **φανερώνει τὴν αἰσθησιν**, διὰ τῆς ὁποίας ἀποκτῶμεν αὐτὴν, ἀλλ' **ἀπλῶς τὴν σαφήνειαν**, ἢ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν σύνθετον αὐτὴν παράστασιν.

Ἐποπτειῶν ἔχομεν δύο εἶδη. Τὴν ἐποπτείαν π. χ. τοῦ ῥόδου ἀπέκτησα διὰ τῶν αἰσθήσεων. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἀπέκτησα τὴν ἐποπτείαν τῆς οἰκίας μου, τοῦ πατρός μου, τοῦ λιμένος τῆς πατρίδος μου, τοῦ σχολείου μου κλπ. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν διὰ τῶν ἰδίων αἰσθήσεων, καλοῦμεν **αἰσθητικὰς ἢ κατ' αἰσθησιν ἐποπτείας**.

Παρὰ ταύτας ἕμως ἔχομεν καὶ ἄλλας ἐποπτείας, καὶ μάλιστα πολὺ περισσοτέρας, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν κατ' ἄλλον τρόπον. Ἐχω π.χ. τὴν ἐποπτείαν τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου, τῆς Σιβηρίας κλπ., δηλ. πραγμάτων, τὰ ὅποια οὐδέποτε ἀντελήφθην διὰ τῶν αἰσθήσεών μου. Τὰς ἐποπτείας αὐτάς ἀπέκτησα διὰ τῆς διηγήσεως ἄλλων ἢ διὰ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων καλοῦμεν δ' αὐτάς **πνευματικὰς ἐποπτείας**.

Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ εἶδη τῶν ἐποπτειῶν **σαφέστεραι εἶναι αἱ αἰσθητικαί**· οὕτω π. χ. σαφέστερα εἶναι ἡ ἐποπτεία, τὴν ὅποιαν

θά ἔχω περὶ τῆς Σιδηρίας, ἐὰν ὁ ἴδιος ἐπισκεφθῶ τὴν χώραν αὐτὴν παρὰ ἐὰν ἀναγνώσω ἢ ἀκούσω ὁσαυδήποτε περὶ αὐτῆς.

§ II. ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

α') Ἐπισκοτίσις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδήσεως.

Ἐξετάζω λεπτομερῶς ἓνα γεωμετρικὸν σῶμα, π.χ. μίαν πυραμίδα, καὶ ἀποκτῶ σαφῆ παραστάσιν αὐτῆς. Μετὰ ταῦτ' ἀπομακρύνω τὸ σῶμα τοῦτο καὶ ἐξετάζω ἄλλο, π. χ. τὸν κύλινδρον, ἀποκτῶ δὲ καὶ ἀπὸ αὐτοῦ νέαν σαφῆ παραστάσιν, ἐν' ᾧ ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα πρῶτον, δηλ. ἢ τῆς πυραμίδος ἐξηφανίσθη ἀπὸ τὴν συνειδήσίν μου.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο δεικνύει, ὅτι, ὅταν εἰσέλθῃ νέα παράστασις εἰς τὴν συνειδήσίν μας, αἱ πρότερον ἐν αὐτῇ ὑπάρχουσαι, ἐξωθοῦνται ἀπὸ αὐτὴν ἢ ἐξαφανίζονται. Ταύτην τὴν ἐκ τῆς συνειδήσεως ἐξαφάνισιν τῶν παραστάσεων, καλοῦμεν *ἐπισκοτίσιν* αὐτῶν. Ἡ ἐξαφάνισις ὅμως αὕτη δὲν εἶναι διαρκής, ἀλλὰ μόνον προσωρινή, ὅπως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Σημειωτέον δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι ἢ παραστάσις, ἢ ὁποία εἰσέρχεται εἰς τὴν συνειδήσιν δὲν ἐξωθεῖ πάντοτε πᾶσαν ἄλλην ὑπάρχουσαν εἰς αὐτὴν. Διάφοροι π. χ. ἢ ἀσύγκριτοι παραστάσεις, ἢτοι παραστάσεις προερχόμεναι ἐκ διαφόρων αἰσθήσεων δύνανται νὰ συμπράξουν εἰς τὴν συνειδήσιν οὕτω π. χ. ἢ παραστάσις τοῦ κώδωνος δὲν ἐξωθεῖται διὰ τῆς παραστάσεως τοῦ ἡχου αὐτοῦ, ὅπως καὶ ἢ παραστάσις τοῦ χρώματος τοῦ ῥόδου δὲν ἐξαφανίζεται ὑπὸ τῆς παραστάσεως τοῦ σχήματος ἢ τῆς ὁσμῆς αὐτοῦ.

Τὸ ἀνωτέρω ὅμως παράδειγμα διδάσκει καὶ ἄλλο τι. Περισσότεραι σαφεῖς παραστάσεις δύνανται ἀλληλοδιαδόχως νὰ εἰσέλθουν εἰς τὴν συνειδήσιν, *συνχρόνως ὅμως δὲν δύνανται νὰ κυριαρχοῦν αὐτῆς*. Διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἢ συνειδήσις ἡμῶν εἶναι *στενὴ ἢ περιορισμένη* καὶ ὁμιλοῦμεν περὶ *στενότητος* τῆς συνειδήσεως. Κατὰ τὴν ἰδίαν στιγμὴν δὲν δύναμαι νὰ ἔχω σαφῆ παραστάσιν τοῦ φίλου μου Α καὶ τοῦ φίλου μου Β, *δύναμαι ὅμως νὰ ἔχω σαφειάτας τὰς παραστάσεις τούτων ταχέως τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην*.

Ἡ πείρα διδάσκει, ὅτι αἱ παραστάσεις διαρκῶς διαδέχονται

ἀλλήλας εἰς τὴν συνείδησίν μας, διότι αἱ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν εἰσερχόμεναι ἐξωθοῦσιν ἐκείνας, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται πρωτύτερα εἰς αὐτήν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως διαρκῶς μεταβάλλεται.

Τὰς ἐν τῇ συνείδησει εὐρισκομένας παραστάσεις καλοῦμεν σαφεῖς, τὰς δ' ἐκτὸς αὐτῆς σκοτεινὰς ἢ ἐσκοτισμένας.

β) Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶπομεν, ὅτι, ὅταν εἰσέλθῃ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἡ παράστασις τοῦ κυλίνδρου, εξαφανίζεται ἡ παράστασις τῆς πυραμίδος, ἡ ὁποία ὑπῆρχε πρωτύτερα εἰς αὐτήν. Ὅτι ὅμως ἡ ἐξαφάνισις αὕτη δὲν εἶναι διαρκῆς καὶ ὀριστική ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι δυνάμεθα καὶ μετὰ ταῦτα νὰ περιγράψωμεν λεπτομερῶς τὴν πυραμίδα. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς πᾶσαν ἄλλην περίπτωσιν, δυνάμεθα δηλ. νὰ λέγωμεν περὶ πραγμάτων, τὰ ὁποῖα πρὸ πολλοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μας. Αἱ ἐσκοτισμένοι ἄρα παραστάσεις δὲν χάνονται παντελῶς, ἀλλὰ μόνον ἐπισκοτιζονται καὶ δύνανται, ὅταν δοθῇ εὐκαιρία, νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὴν συνείδησίν μας. Τὴν τοιαύτην τῶν ἐσκοτισμένων παραστάσεων ἐπάνοδον εἰς τὴν συνείδησιν καλοῦμεν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.

Ἐρωτῶμεν τώρα πῶς συμβαίνει ἡ τοιαύτη ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.

Τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν κατ' ἄλλον τρόπον παρά, ἐὰν παραδεχθῶμεν, ὅτι κατὰ ταύτην προκαλοῦνται εἰς τὸν ἐγκέφαλον οἱ ἴδιοι ἐρεθισμοί, οἱ ὁποῖοι ἐπροκλήθησαν καὶ πρωτύτερα, ὅταν τὰ σχετικὰ ἀντικείμενα ἐπενήρουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας καὶ συνετέλουν νὰ σχηματισθῶν αἱ παραστάσεις αὐτῶν. Εἶδομεν ἤδη προηγούμενως, ὅτι αἱ μεταβολαί, αἱ ὁποῖαι προέρχονται εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου, ὅταν τὰ ἀντικείμενα προσπίπτουν εἰς τὰς αἰσθήσεις μας, δὲν εξαφανίζονται, ἀλλ' ἀφήνουν εἰς αὐτὸν ἴχνη τινά, τὰ ὁποῖα ἐκαλέσαμεν προδιαθέσεις πρὸς παραστάσεις· τὰ ὄλικα αὐτὰ ἴχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εὐρίσκονται πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα τῶν κυττάρων, τὰ ὁποῖα μεταβάλλονται ἀμέσως διὰ τῆς κατ' αἰσθησίν ἐντυ-

πόσεως μερικά συμπτώματα νόσων, όπως είναι οι γλωσσικά διαταραχές, διά τας οποίας είπομεν προηγουμένως, δεικνύουν ότι **υπάρχουν ίδια κέντρα παραστάσεων, τα οποία ενδίδονται πλησίον των αισθητικών κέντρων, αλλά δεν ταυτίζονται με αυτά.** Κατά ταύτη, ο έρεθισμός μεταδίδεται από τα αισθητικά κέντρα εις τας ομάδας των κυττάρων, οι οποιοί αποτελούν τα κέντρα των παραστάσεων και δημιουργούν έντασθα τα έγχρη των παραστάσεων.

Διά να καταστούν όμως τα έγχρη αυτά ενεργά, διά να μεταπέσουν δηλ. εις διεγερσιν, τήν ιδίαν ή έμοίαν πρός εκείνην, ή οποία έδημιούργησεν αυτά, και οβτως έμφανισθούν παραστάσεις πρέπει να υπάρχουν **μερικοί όροι** τούς όρους δ' αυτούς θα εξετάσωμεν κατωτέρω.

γ) Όροι τής αναπλάσεως των παραστάσεων.

Α) Ο συγχρονισμός. Άκούομεν π. χ. τήν λέξιν Φάληρον εύθως δε ως άκούσωμεν τήν λέξιν αυτήν ένθυμούμεθα και τόν τόπον, ή βλέπομεν τόν τόπον, άμέσως δ' ένθυμούμεθα και τό όνομα αυτού. Παρατηρούμεν έντασθα ότι από τό όνομα του τόπου αναπλάττεται εις τήν συνείδησίν μας και ή παράστασις αυτού του τόπου και από τόν τόπον αναπλάττεται και τό όνομα αυτού. Λόγος τής αναπλάσεως ταύτης έντασθα είναι, ότι ή παράστασις του τόπου και ή παράστασις του όνόματος εισήλθόν ποτε **συγχρόνως** εις τήν συνείδησίν μας, **συνεδέθησαν στενωδς**, και αναπλάττονται άμοιβαίως. Διά τόν αυτόν άκριβώς λόγον, όταν ίδω εις τόν πίνακα τό γράμμα α ένθυμούμαι άμέσως και τόν φθόγγον, τόν όποιον τουτο φανερώνει, όταν δε άκούσω τόν φθόγγον ένθυμούμαι και τό πρός δήλωσιν αυτού χρησιμεύον γράμμα, όταν ίδω τήν χρονολογίαν 1453, ένθυμούμαι άμέσως τήν άλλωσιν τής Κωνσταντινουπόλεως ή όταν άκούσω περί τής άλλώσεως τής Κωνσταντινουπόλεως ένθυμούμαι και τό έτος, κατά τό όποιον αυτή έγινε.

Από τά παραδείγματα αυτά βλέπομεν, ότι **δύο παραστάσεις οι οποιοί υπήρξαν συγχρόνως εις τήν συνείδησίν μας, συνδέονται στενωδς και αναπλάττονται άμοιβαίως.**

Β) Η διαδοχή. Όταν άκούσω τήν πρώτην λέξιν ενός

ποιήματος, αναπλάττω καὶ τὸ ἕλον ποίημα· ἔταν ἀκούσω ἢ ἴδω τὸ πρῶτον γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου, αναπλάττω κατὰ σειρὰν καὶ ἔλα τὰ ἄλλα. Δύναμαι νὰ εἶπω κατὰ σειρὰν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἕλους τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου. Ταῦτα κατορθώνω, διότι πολλάκις κατὰ τὴν ἰδίαν σειρὰν ἐπανέλαβον ἔλα αὐτά, δηλ. τὰς λέξεις τοῦ ποιήματος, τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, τοὺς αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου κτλ., οὕτω ἢ πρώτη παραστάσις ἀναπλάττει τὴν δευτέραν, ἢ δευτέρα τὴν τρίτην καὶ οὕτω καθεξῆς. Δὲν δύναμαι ἔμως ν' ἀναπλάττω τὰς παραστάσεις αὐτὰς καὶ κατὰ τὴν ἀντίθετον σειρὰν, ἐὰν δὲν ἀσκηθῶ πρωτύτερα εἰς τοῦτο.

Παρατηροῦμεν λοιπὸν, ὅτι παραστάσεις, εἰσελθοῦσαι διαδοχικῶς κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν συνείδησιν, συνδέονται στενῶς καὶ ἀναπλάττονται κατὰ τὴν ἰδίαν σειρὰν, κατὰ τὴν ὁποίαν πολλάκις εἰσῆλθον εἰς αὐτήν.

Γ') **Ἡ ὁμοίότης.** Διέρχομαι πρὸ φωτογραφείου καὶ βλέπω εἰς τὴν προθήκην αὐτοῦ τὴν φωτογραφίαν τοῦ φίλου μου Κ. Ἄμέσως δύναμαι νὰ εἶπω, ἐὰν ἡ φωτογραφία αὕτη ἐπέτυχε. Τοῦτο φανερώνει, ὅτι ἡ παραστάσις, τὴν ὁποίαν ἀποκτῶ τώρα ἀπὸ τὴν φωτογραφίαν, ἐπανάφερν εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν, τὴν ὁποίαν εἶχον πρότερον ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν φίλον μου. Καὶ τὰνάπαλιν, ἐὰν μετ' ὀλίγον ἴδω τὸν φίλον μου, ἐνθυμοῦμαι ἄμέσως καὶ τὴν φωτογραφίαν αὐτοῦ. Αἱ παραστάσεις αὗται εἶναι ὅμοιαι πρὸς ἀλλήλας, παρατηρῶ δὲ ὅτι ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.

Κατὰ ταῦτα, καὶ αἱ ὅμοιαι παραστάσεις ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως. Οὕτω π. χ. ὁ δειλὸς ἄνθρωπος ἐνθυμίζει τὸν λαγόν, ὁ γενναῖος τὸν λέοντα, αἱ ἀλλεπαλλήλως ἐπερχόμενα κατὰ τῶν Τρώων τάξεις τῶν Ἀχαιῶν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης κλπ.

Δ') **Ἡ ἀντίθεσις.** Διέρχομαι πρὸ μεγάρου ἠλεκτροφωτίστου, τὸ ὅποιον λάμπει ἀπὸ πολυτέλειαν, καὶ βλέπω τοὺς ἐν αὐτῇ νὰ διασκεδάζουν ἀμερίμνωσ· ἄμέσως ἐνθυμοῦμαι τὸν πτωχόν, ὁ ὁποῖος ὑπὸ βροχὴν καὶ τὸ παγερὸν ψῦχος τῆς νυκτὸς ἴσταται καρτερικῶς εἰς τινα γωνίαν καὶ ἐκλιπαρεῖ τὸν ὀβολὸν τῶν διαβατῶν, διεκτραγυδῶν τὴν ἐλεεινὴν κατάστασίν του. Καὶ ἀπὸ τὴν θέαν πάλιν τοῦ πτωχοῦ ἐνθυμοῦμαι τὸν πλοῦτον καὶ τὴν χλιδὴν τῶν διασκεδαζόν-

των. Ὅμοίως ἀπὸ τὸ ῥυπαρὸν ἀτρέπλοιοι, μὲ τὸ ὅποιοι κατ' ἀνάγκην ἐφέτος μετέβην εἰς τὴν πατρίδα μου, ἐνθυμούμαι τὸ ἀπαστρέπτον ἀπὸ καθαριότητα, τὸ ὅποιοι ἐχρησιμοποίησα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, καὶ τάνάπαλι.

Αἱ παραστάσεις, διὰ τὰς ὁποίας ἐγίνεν ἐνταῦθα λόγος, εἶναι ἀντίθετοι παραστάσεις, βλέπομεν δὲ ὅτι καὶ αὗται ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως.

δ') Εἶδη τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι οἱ ἔροι, οἱ ὅποιοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων, εἶναι ὁ συγχρονισμός, ἡ διαδοχή, ἡ ὁμοιότης καὶ ἡ ἀντίθεσις τῶν παραστάσεων. Τοῦς ἔρους τούτους, οἱ ὅποιοι ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων, καλοῦμεν συνήθως καὶ νόμους τῆς ἀναπλάσεως.

Ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριθέστερον τοὺς νόμους τούτους τῆς ἀναπλάσεως, θὰ εἶδωμεν

α') ὅτι ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων κατὰ τὸν νόμον τῆς διαδοχῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο κυρίως παρὰ ἀνάπλασις κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ. Ὅπως δηλ. προκειμένου περὶ δύο μόνον παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι, ἔταν εἰσέλθουν συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενῶς καὶ διὰ τοῦτο ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως, οὕτω καὶ ἔταν σειρά παραστάσεων εἰσέρχεται διαδοχικῶς κατ' ἐπανάληψιν εἰς τὴν συνείδησίν μας, τὰ μέλη τῆς σειράς αὐτῆς ἀνὰ δύο, ἤτοι τὸ πρῶτον μὲ τὸ δεύτερον, τὸ δεύτερον μὲ τὸ τρίτον, τὸ τρίτον μὲ τὸ τέταρτον κ.λ.π., συνδέονται μεταξὺ τῶν στενώτατα, διότι ἐκάστην φοράν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπαναλαμβάνομεν τὴν σειράν αὐτήν, τὰ μέλη αὐτὰ ἀνὰ δύο συνυπάρχουν, τοῦλάχιστον ἐπὶ βραχύτατον χρόνον, εἰς τὴν συνείδησίν μας καὶ οὕτω συνδέονται στενῶς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀναπλάττονται· οὕτω κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τὸ πρῶτον μέρος τῆς σειράς ἀναπλάττει τὸ δεύτερον, τὸ δεύτερον ἀναπλάττει τὸ τρίτον, τὸ τρίτον ἀναπλάττει τὸ τέταρτον καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀπόδειξις τούτου εἶναι, ὅτι πολ- λάκις δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν ἐν ποίημα, ἓνα κανόνα κλπ., ἔταν ὅμως ἄλλος τις εἶπη εἰς ἡμᾶς τὴν πρώτην λέξιν τοῦ κανόνα ἢ τοῦ ποιήματος, ἀμέσως, χωρὶς καμμίαν δυσκολίαν, λέγομεν ὀλόκληρον τὸν κανόνα, τὸ ποίημα κ. λ. π. Κατὰ ταῦτα ἡ ἔνεκα τῆς

διαδοχής ανάπλαισις γίνεται διὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον γίνεται καὶ ἡ ἔνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ, **διότι δηλ. περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως συνδέονται ἢ συνάπτονται ἢ συνείρονται πρὸς ἀλλήλα στενωῶς**· διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὴν ἀνάπλαισιν ταύτην, ἢ ὁποία γίνεται ἔνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ καὶ τῆς διαδοχής, ὀνομάζομεν **ἀνάπλαισιν ἔνεκα τῆς συναφείας ἢ τοῦ συνειρμοῦ** καὶ τὸν σχετικὸν ὄρον ἢ νόμον τῆς ἀναπλάσεως, **ὄρον ἢ νόμον τῆς συναφείας ἢ τοῦ συνειρμοῦ**.

β') Ὡσαύτως, ἐὰν ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον τὴν ἀνάπλαισιν ἔνεκα τῆς **ὁμοιότητος καὶ τῆς ἀντιθέσεως**, θὰ ἴδωμεν πάλιν, ὅτι καὶ εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς δὲν πρόκειται κυρίως περὶ ἀναπλάσεως, ἢ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ δύο διαφόρους ὄρους, ἀλλὰ περὶ ἀναπλάσεως, ἢ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἓνα, καὶ δὴ τὸν αὐτὸν ὄρον· καὶ αἱ ἕμοιοι δηλ. καὶ αἱ ἀντίθετοι παραστάσεις ἔχουν, ὅπως ἐμάθομεν προηγουμένως, **γνωρίσματα καὶ ὅμοια καὶ διάφορα**· βεβαίως τὰ διάφορα γνωρίσματα, ἐπειδὴ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μεταξὺ των, δὲν δύνανται νὰ ἀναπλάττουν ἀλλήλα· τὰ ὅμοια λοιπὸν γνωρίσματα ἀναπλάττουν πρῶτον ἀλλήλα, ἔνεκα τῆς μεταξὺ των σχέσεως, ὅταν δὲ αὐτὰ ἀναπλασθοῦν, ἀναπλάττονται καὶ τὰ διάφορα, τὰ ὁποῖα εἰσῆλθον εἰς τὴν συνείδησίν μας **συγχρόνως** μὲ τὰ ἕμοια καὶ διὰ τοῦτο συνεδέθησαν στενωῶς μὲ αὐτά. Ἡ ἀνάπλαισις λοιπὸν καὶ εἰς τὰς δύο αὐτάς περιπτώσεις γίνεται **κυρίως ἔνεκα τῶν ὁμοίων γνωρισμάτων** καὶ διὰ τοῦτο τὸν ὄρον ἢ νόμον τοῦτον τῆς ἀναπλάσεως καλοῦμεν **ὄρον ἢ νόμον τῆς ὁμοιότητος**.

Κατὰ ταῦτα, οἱ ἀπαιτούμενοι διὰ τὴν ἀνάπλαισιν τῶν παραστάσεων ὄροι εἶναι δύο·

- A' Ὁ συνειρμὸς ἢ ἡ συνάφεια τῶν παραστάσεων, καὶ
B' ἡ ὁμοιότης τῶν παραστάσεων.

ε') Ἡ σύνδεσις τῶν παραστάσεων.

Ἐἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι παραστάσεις **συγχρόνως** εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνείδησίν μας, **συνδέονται πρὸς ἀλλήλας στενωῶς**· ἢ σύνδεσις ὅμως αὕτη τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι συγχρόνως εἰσέρχονται εἰς τὴν συνείδησίν μας, δὲν εἶναι πάντοτε τοῦ αὐτοῦ εἶδους· οὕτω π.χ. ὅταν εἴδωμεν ἓν μῆλον, εἰσέρχονται συγχρόνως εἰς τὴν συνείδησίν μας αἱ παραστάσεις τοῦ χρώματος, τοῦ σχήμα-

τος, τῆς ὁσμῆς καὶ τοῦ μεγέθους αὐτοῦ καὶ συνδέονται: διὰ τοῦτο στενωῶς πρὸς ἀλλήλας· καίτοι ἕμως αἱ παραστάσεις αὐταὶ συνδέονται στενωῶς πρὸς ἀλλήλας, ἐκάστη αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτελείαν τῆς καὶ δυνάμεθα ἐκάστην αὐτῶν νὰ παραστήσωμεν ἐν ἡμῖν καθ' ἑαυτὴν σαφῶς· ἔχομεν ἄρα σαφῆ τὴν παράστασιν τοῦ χρώματος τοῦ μήλου, τοῦ σχήματός του, τοῦ μεγέθους του, τῆς ὁσμῆς του κ.λ.π. *Τὴν τοιαύτην σύνδεσιν τῶν παραστάσεων, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκάστη ἐξ αὐτῶν διατηρεῖ τὴν αὐτοτελείαν τῆς, καλοῦμεν σ υ μ π λ ο κ ῆ ν .*

Ἄλλοτε ἕμως αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἀποκτῶμεν συγχρόνως, συνδέονται τόσο στενωῶς πρὸς ἀλλήλας, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν ἐκάστην αὐτῶν χωριστὰ ἐν ἡμῖν· οὕτω π.χ. ὅταν τρώγωμεν, ἀποκτῶμεν συγχρόνως αἰσθήματα γεύσεως, ὀσφρήσεως καὶ ἀφῆς, ἀλλὰ τὰ τρία ταῦτα αἰσθήματα δὲν ἀποχωρίζομεν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλὰ τὰ αἰσθανόμεθα ὡς ἐν μόνον αἰσθημα· καὶ ὅταν ἔχομεν εἰς τὰς χεῖράς μας μεταλλίνην σφαῖραν, νομίζομεν ὅτι ἔχομεν ἐν μόνον αἰσθημα, ἐνῶ πραγματικῶς αἰσθανόμεθα τρία διάφορα αἰσθήματα, τὸ βᾶρος, τὴν σκληρότητα καὶ τὸ λεῖον τῆς σφαίρας· τὴν τοιαύτην σύνδεσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν *δύο ἢ περισσότεραι σύγχρονοι κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις ἢ μία παράστασις καὶ μία κατ' αἰσθησιν ἐντύπωσις συνδέονται πρὸς ἀλλήλας* τόσο στενωῶς, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ παριστῶμεν ἐν ἡμῖν ἐκάστην μεμονωμένην, καλοῦμεν σ υ γ χ ῶ ν ε υ σ ι ν .

Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι παραστάσεις, συγχρόνως εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν συνείδησίν μας, συνδέονται στενωῶς πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀναπλάττονται ἀμοιβαίως, συνάγεται ὅτι τὰ ἐξ αἰτίας τῶν αἰσθημάτων δημιουργούμενα εἰς τὸν φλοιὸν τοῦ ἐγκεφάλου ἴχνη τῶν παραστάσεων δὲν εἶναι μεμονωμένα, ἀλλὰ συνδέονται κατὰ τινα τρόπον μεταξύ των, *διότι ἄλλως ἢ ἀνάπλασις τοῦ ἐνὸς δὲν θὰ εἶχεν ὡς ἄμεσον ἐπακολούθημα τὴν ἀνάπλασιν καὶ τῶν ἄλλων* πάντως λοιπὸν μεταξύ τῶν διαφόρων συμπλεγμάτων τῶν κυττάρων τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου *πρέπει νὰ ὑπάρχη σύνδεσμός τις*· ὄντως δὲ ὑπάρχει τοιοῦτος σύνδεσμος. Ἀνωτέρω (σελ. 24) εἶδομεν, ὅτι αἱ εἰς τὸν ἐγκέφαλον εὐρισκόμεναι *συνδετικαὶ ἴνες* συνδέουσι πρὸς ἀλλήλας τὰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ τὰς πλῆσιον καὶ τὰς μακρὰν ἀλλήλων εὐρισκόμενας. Ἐνεκα λοιπὸν τῶν συνδέσεων τούτων, ὅταν ἐν ἀντικείμενον ἐπιδρᾷ εἰς τὰς

αίσθήσεις μας, δὲν ἐρεθίζει μόνον ομάδας κυττάρων, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς διαφόρους χώρας τοῦ φλοιοῦ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλὰ καὶ τὰς ἴνας αὐτὰς, αἱ ὁποῖαι συνδέουν τὰς ομάδας αὐτὰς τῶν κυττάρων καὶ αἱ ὁποῖαι μεταδίδουν τὸν ἐρεθισμόν ἀπὸ τὰ κύτταρα εἰς ἄλλην τὴν ἑκτασιν τὴν ὁποίαν κατέχουν.

Μετὰ τὰ ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν εὐκόλως πῶς γίνεται ἡ ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων· ὅταν ἴδωμεν π. χ. ἐκ νέου τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μήλου, ἐρεθίζεται πάλιν κατ' ἀρχᾶς τὸ ἴχνος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς τινὰ ομάδα τῶν κυττάρων καὶ τὸ ὁποῖον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα τοῦ μήλου, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, ὅπως καὶ κατὰ τὴν πρώτην ἐντύπωσιν· ὁ ἐρεθισμὸς οὗτος μεταβιβάζεται ἀπὸ τὸ ἴχνος τοῦτο πρὸς ἄλλας ομάδας κυττάρων διὰ τινων συνδετικῶν ἰνῶν, καὶ δὴ διὰ τῶν συνδετικῶν ἰνῶν καὶ πρὸς τὰς ομάδας τῶν κυττάρων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ἴχνη προηγουμένου ὁμοίου ἐρεθισμοῦ· ἡ μεταβίβασις αὕτη γίνεται τόσον εὐκολώτερον, ὅσον συχνότερον ἐρεθίζονται καὶ αἱ ἴνες καὶ τὰ κύτταρα κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, διότι οὕτως ἡ ὁδὸς, διὰ τῆς ὁποίας μεταβιβάζεται ὁ ἐρεθισμὸς, γίνεται οὕτως εἰπεῖν, περισσότερο εὐδατος. Ἐπειδὴ λοιπὸν ὁ ἐρεθισμὸς δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὸ σχετικὸν μὲ αὐτὸν ἴχνος, ἀλλὰ μεταδίδεται καὶ εἰς τὰ ἄλλα κύτταρα, καὶ δὴ εἰς τὰ κύτταρα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα προηγουμένως εἶχον ἐρεθισθῆ συγχρόνως μὲ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον καὶ τώρα ἐρεθίζεται, διὰ τοῦτο τώρα, ὅποτε βλέπωμεν τὸ ἐρυθρὸν μόνον χρῶμα, π. χ. τοῦ μήλου, παριστῶμεν ἐν ἡμῖν ὄχι μόνον τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ τὴν ὄσμην τοῦ μήλου, ἀλλὰ καὶ τὴν γεῦσίν του καὶ τὸ μέρος, εἰς τὸ ὁποῖον εἶδομεν ἢ ἐφάγομεν ὠραιότατα μήλα, καὶ ἐκείνους, μὲ τοὺς ὁποίους εἴμεθα τότε κ. λ. π. κ. λ. π.

Ἐκ τούτων ἐννοῦμεν εὐκόλως καὶ διατὶ εὐκολώτερον ἀναπλάττομεν τὰς παραστάσεις ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι συνδέονται μὲ ἄλλας ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρας καὶ ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας συχνότερον, δ' οἰοῦν ὅτιποτε λόγον, διὰ σχετικῶν ἐρεθισμῶν, ἐπαναφέρομεν εἰς τὴν συνειδησίν μας

§ 12 Η Μ Ν Η Μ Η

α') Ὅρισμός καὶ ιδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης.

Ἐἶδομεν ἀνωτέρω, ὅτι περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπλάττονται καὶ μετὰ πάροδον πολλοῦ χρόνου, ἀπὸ

της πρώτης αὐτῶν εισόδου εἰς τὴν συνειδήσιν. Ἀκριβῆς παρατήρησις ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως οὐδέποτε εἶναι ἐντελῶς τὰ ἴδια πρὸς τὰ εἰσεληθόντα τὸ πρῶτον εἰς τὴν συνειδήσιν· ἐὰν ὅμως αἱ μεταξὺ αὐτῶν διαφοραὶ εἶναι μικραὶ, δὲν προσέχομεν εἰς αὐτὰς καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις, ὅτι τὸ ἀναπλασθὲν περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως εἶναι τὸ ἴδιον πρὸς τὸ πρῶτον εἰσεληθὲν εἰς αὐτήν· τὴν ἰσιαύτην ἀνάπλασιν περιεχομένων τῆς συνειδήσεως καλοῦμεν *μνήμην*.

Κατὰ ταῦτα, *μνήμη εἶναι ἡ δεξιότης πρὸς διατήρησιν καὶ ἀμετάβλητον ἀνάπλασιν προγενεστέρων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως*.

Λέγομεν δέ, ὅτι μνήμη τις εἶναι *ἀγαθὴ*, ἔταν ἔχη τὰ ἐξῆς προσόντα:

α') *Εὐκολίαν*, ἦτοι ἔχει ἀνάγκην ὀλίγων ἐπαναλήψεων πρὸς ἀπομνημόνευσιν.

β') *Πίστιν*, ἦτοι δύναται ἀκριβῶς καὶ τελείως νὰ ἀναπλάττῃ τὰς πρότερον κτηθείσας παραστάσεις, ἄνευ προσθήκης ἢ ἀφαιρέσεως στοιχείων τινῶν.

γ') *Διάρκειαν*, ἦτοι δύναται νὰ διατηρῇ τὰς παραστάσεις ἐφ' ὅσον τὸ δυνατόν περισσότερον χρόνον.

δ') *Ἐτοιμότητα*, ἦτοι δύναται, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἄνευ δυσκολιῶν καὶ μακρῶν σκέψεων, νὰ ἀναπλάττῃ τὰς παραστάσεις.

ε') *Ἐκτασιν ἢ εὐρυχωρίαν*, δύναται δηλ. νὰ περιλάβῃ καὶ διασώζῃ ὄχι μόνον πολλά, ἀλλὰ καὶ ποικιλώτατα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως.

Τὴν μνήμην, ἡ ὁποία ἔχει ἐλα αὐτὰ τὰ προσόντα, καλοῦμεν *ἀγαθὴν μνήμην*. Εὐκόλως δὲ δύναται πᾶς τις νὰ κατανοήσῃ τὴν σημασίαν καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς μνήμης αὐτῆς· εἶναι γνωστὴ ἢ ῥῆσις, ὅτι γνωρίζομεν μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον ἐνθυμούμεθα (*tantum scimus quantum memoria tenemus*). Δυνάμεθα δὲ νὰ εἴπωμεν, ὅτι, ἐὰν δὲν ὑπῆρχε μνήμη, ἐὰν δηλ. δὲν ἦδυνάμεθα, δοθείσης εὐκαιρίας, νὰ ἀναπλάττωμεν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῶς τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας πρότερον ἀπεκτηθήσαμεν, οὐδέμια θὰ ὑπῆρχε πρόδος οὔτε εἰς τὰ ἄτομα οὔτε εἰς τὴν κοινωνίαν.

— *Ἐπιμνηστικὴ*

8 β') "Οροι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης.

"Όσον ἔμως πολυτίμος εἶναι ἡ ἀγαθὴ μνήμη, τόσον σπανίως συναντῶμεν αὐτήν. Βεβαίως ἀναφέρονται ὑπὸ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς παραδόσεως ἄνθρωποι με θαυμασίαν μνήμην· τὸ μέγα ὅμως τῶν ἀνθρώπων πλῆθος δὲν ἀπολαύει τοῦ εὐεργετήματος τούτου. Συναντῶμεν πολλάκις ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι εὐκολα ἀπομνημονεύουν, ἀλλὰ καὶ εὐκολα λησμονοῦν. Ἄλλοι ἐνθυμοῦνται μὲν καλῶς ἱστορικὰ γεγονότα, οὐδὲν ὅμως ἐνθυμοῦνται ἀπὸ τὰ μαθηματικά, τὰ ὅποια πρὸ ὀλίγων πολλάκις ὥρων εἶπον εἰς τὸν διδάσκαλον. Ὁ πολὺς κόσμος νομίζει, ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἀγαθόν, τὸ ὅποion ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐκ φύσεως, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἰδίας ἐνεργείας. Τοῦτο οὕτως ἀπολύτως λεγόμενον, δὲν εἶναι ὀρθόν. Βεβαίως εἰς τὴν ἀγαθὴν μνήμην συντείνει ἡ ἀκμὴ καὶ ἡ σφριγηλότης τοῦ ὀργανισμοῦ, ὅπως φαίνεται ἐκ τούτου, ὅτι συνήθως κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν ἀπομνημονεύομεν εὐκολώτερον καὶ ἔλα, ἔσα κατὰ τὴν ἡλικίαν αὐτὴν ἐμάθαμεν, διατηροῦμεν συνήθως καθ' ἕλον τὸν βίον με ἀξιολάμπαστον πολλάκις ἀκρίβειαν. Οὐχ' ἦττον διὰ τὴν μόρφωσιν τῆς ἀγαθῆς μνήμης συντελοῦν καὶ ἄλλα, καὶ δὴ·

α') Ἡ σαφήνεια τῶν παραστάσεων. Ὅσον σαφεστέρα εἶναι μία παράστασις, τόσον καὶ μονιμώτερον καὶ διαρκέστερον παραμένει εἰς τὴν συνείδησίν μας. Ἡ σαφήνεια δὲ αὕτη ἐξαρτᾶται τὸ μὲν, ἀπὸ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποion ἀπεκτήσαμεν αὐτὰς τὰς παραστάσεις τὸ δὲ, ἀπὸ τὴν συχνωτέραν ἢ σπανιωτέραν ἐπανάληψιν αὐτῶν. Ὅσον περισσοτέρας φορὰς καὶ κατὰ μικρότερα διαλείμματα ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησίν μας σειρὰ παραστάσεων, τόσον τελειότερα συνδέονται τὰ μέλη τῆς σειρᾶς αὐτῆς πρὸς ἄλληλα καὶ τόσον βαθύτερον ἐντυπώνονται.

β') Τὸ διαφέρειν. Τὰ πράγματα, διὰ τὰ ὅποια διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, περισσότερον διαφερόμεθα, ἐνθυμούμεθα καὶ περισσότερον. Διὰ τοῦτον δ' ἀκριβῶς τὸν λόγον παρατηρεῖται μεγίστη διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰ πράγματα, τὰ ὅποια ἕκαστος διατηρεῖ εἰς τὴν μνήμην του. Ὁ εἰς π.χ. ἐνθυμεῖται περισσότερον τοὺς ἀριθμούς, ὁ ἄλλος τὰ δνόματα, τρίτος τοὺς τόπους, τέταρτος τοὺς ἀνθρώπους, πέμπτος τὰς εἰκόνας, ἕκτος τὰς μελωδίαις καὶ οὕτω καθεξῆς, ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος, τὸ ὅποion ἕκαστος ἔχει.

γ') *Ἡ προσοχή. Ὅσον περισσότερον προσέχομεν εἰς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον θέλομεν ἀπομνημονεύσωμεν, τόσον καὶ ταχύτερον ἀπομνημονεύομεν καὶ περισσότερον χρόνον διατηροῦμεν αὐτὸ εἰς τὴν μνήμην μας.*

δ') Σταθερώτατα ἔμως ἀπομνημονεύομεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον μετὰ προσοχῆς ἀντιλαμβάνομεθα, ἐὰν συνδέωνται μὲ τοῦτο καὶ ἰσχυρὰ, *εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα, συναισθήματα*, ὅπως δεικνύει καὶ ὁ καθημερινὸς βίος. Ἐὰν π. χ. ἔτυχε νὰ ἀπορριφθῶμέν ποτε ἀδίκως ἀπὸ τινος τάξιν καὶ τὸ γεγονός τοῦτο ἐπροξένησεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην λύπην, ἐνθουμούμεθα τὸ πάθημα τοῦτο καθ' ἑλπὴν τὴν διάρκειαν τοῦ βίου μας· ἕμοιον συμβαίνει καὶ ἐὰν ποτε συνέβη γεγονός, τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσεν εἰς ἡμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, ἐὰν π. χ. ἐπετύχαμεν εἰς τινὰ ὑποτροφίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐξηγήθη τὸ μέλλον μας, ἐὰν συνεδέθημεν διὰ φιλίας μὲ ἐπιφανῆ πρόσωπον κλπ. καὶ

ε') Διὰ πειραμάτων τέλος ἀπεδείχθη, ὅτι μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν μνήμην ἔχει καὶ *ἡ βούλησις*· ἐὰν δηλ. ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἀναγιγνώσκει τι μὲ προσοχὴν, ἔχη καὶ *τὴν θέλησιν νὰπομνημονεύσῃ τὸ ἀναγνωσκόμενον εἰς ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέραν ὥραν καὶ μὲ ὅσον τὸ δυνατὸν ὀλιγωτέρας ἐπαναλήψεις*, κατορθώνει πραγματικῶς τοῦτο.

γ) Εἶδη τῆς μνήμης.

Ἐὰν ἀκριβῶς ἐξετάσωμεν τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἀπομνημονεύουν οἱ διάφοροι ἄνθρωποι καὶ ἡμεῖς κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις καὶ ἀναλόγως τοῦ πράγματος, τὸ ὁποῖον ἔχομεν νὰπομνημονεύσωμεν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι οὔτε ἕλοι οἱ ἄνθρωποι οὔτε ἡμεῖς ἀπομνημονεύομεν πάντοτε κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον.

1. Ἀπομνημονεύομεν π. χ. πολλάκις, ἀφοῦ πρῶτον καλῶς κατανοήσωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον πρόκειται νὰπομνημονεύσωμεν, προσέχοντες εἰς τὴν λογικὴν σειρὰν τοῦ ἀπομνημονευτέου καὶ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν τῶν παραστάσεων. Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἀπομνημονεύσεως ἐργάζεται τὸ *λογικὸν ἢ ἡ κρίσις* καὶ διὰ τοῦτο τὸ εἶδος τοῦτο τῆς μνήμης καλοῦμεν *μνήμην κριτικὴν*.

2. Ἄλλοτε ἀπομνημονεύομέν τι, διότι πολλάκις ἐπαναλαμβάνομεν κατὰ τὴν αὐτὴν σειρὰν τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν, εἴτε διότι

δὲν δυνάμεθα, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τοῦ ἀπομνημονευτέου, νὰ εὐρω-
μεν ἐσωτερικὴν τινα σχέσιν (οὕτως ἔχει π. χ. τὸ πρᾶγμα, ἔταν
θέλωμεν νὰπομνημονεύσωμεν τὰς δασυνομένας λέξεις, τὴν σειρὰν
τῶν βασιλέων χώρας τινός, προσευχὴν ἢ ποίημα εἰς γλώσσαν,
τὴν ὁποίαν δὲν ἐννοοῦμεν κλπ.), εἴτε διότι ἡμεῖς δὲν προσέχο-
μεν αὐτήν. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἀπομνημόνευσιν, αἱ παραστάσεις
ἀναπλάττονται κατὰ τὸν νόμον τοῦ συνειρμοῦ, ἐργαζόμεθα δὲ
οὐχὶ ὡς λογικὰ καὶ κρίνοντα ὄντα, ἀλλ' ὡς *ἄψυχος μηχανή*. Διὰ
τοῦτο καὶ καλοῦμεν τὴν μνήμην ταύτην *μηχανικὴν*. Ἡ μηχαν-
ικὴ μνήμη εἶναι περισσότερον ἀνεπτυγμένη κατὰ τὴν παιδικὴν
ἡλικίαν. Οἱ παῖδες ἀπομνημονεύουσιν πολλάκις μακρὰ ποιήματα,
χωρὶς νὰ ἐννοοῦν τίποτε ἀπὸ τὸ περιεχόμενόν των.

3. Ἄλλοτε πάλιν, διὰ νὰ ἀπομνημονεύσωμέν τι ἐργαζόμεθα
ἄλλως, φέρομεν δηλ. τὸ πρὸς ἀπομνημόνευσιν νέον εἰς σχέσιν
πρὸς ἄλλο γνωστὸν μὲν εἰς ἡμᾶς, οὐδεμίαν ὅμως λογικὴν ἢ ἐσω-
τερικὴν σχέσιν ἔχον πρὸς αὐτό. Οὕτω δὲ κατορθώνομεν διὰ τοῦ
γνωστοτέρου καὶ κατ' ἀκολουθεῖαν εὐκολωτέρου νὰπομνημονεύσω-
μεν καὶ τὸ ἄγνωστον.

Οὕτω π. χ. διὰ νὰ ἀπομνημονεύσω τὸ σχῆμα τῆς Σικελίας πα-
ραβάλλω αὐτὸ πρὸς τρίγωνον, τῆς Ἰταλίας πρὸς ὑπόδημα κ.λ.π.
Ἐπειδὴ δέ, διὰ νὰ εὐρεθοῦν αἱ ὁμοιότητες αὗται, ἀπαιτεῖται *ἀγ-
χίνοιά* τις, καλοῦμεν τὴν μνήμην αὐτὴν *ἀγχίνου*.

Κατὰ ταῦτα, ἔχομεν τρία εἶδη μνήμης, τὴν *κριτικὴν*, τὴν
μηχανικὴν καὶ τὴν *ἀγχίνου*. Οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι
ἡ κριτικὴ μνήμη εἶναι ἡ ἀρίστη μνήμη· αὕτη συνενώνει τὰ
περισσότερα προσόντα τῆς ἀγαθῆς μνήμης, διότι εἶναι διαρκε-
στέρα, προθυμότερα, εὐκολωτέρα καὶ εὐρυχωροτέρα πάσης ἄλλης.
Τὸ μόνον προσόν, τοῦ ὁποίου στερεῖται ἡ κριτικὴ μνήμη καὶ
κατὰ τὸ ὅποιον αὕτη ὑπολείπεται τῆς μηχανικῆς εἶναι ἡ *πίσις*,
τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ προδώσωμεν εἰς αὐτήν, *ὅταν ἐκεῖνο,
τὸ ὁποῖον κατενοήσαμεν τελείως, ἐπαναλάβωμεν πολλάκις,
διὰ νὰ συνδέσωμεν τὰς παραστάσεις ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἐσωτε-
ρικὴν σχέσιν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν, πρὸ πάντων
τὴν διαδοχὴν*. Τοῦτο δὲ πρέπει νὰ πράττωμεν, ὅταν θέλωμεν
νὰπομνημονεύσωμέν τι τελείως ἀπὸ πάσης ἐπόψεως.

δ') Μνημονικοί τύποι.

Διὰ τῆς μνήμης διατηροῦμεν ἐπὶ μακρὸν καὶ δυνάμεθα νὰ ἀναπλάττωμεν τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἀπεκτίσαμεν τῇ συνεργίᾳ ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς αἰσθήσεως. Παρατηρεῖται ὅμως, ὅτι εἰς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους δὲν διατηροῦνται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ μετὴν ἰδίαν τελειότητα αἱ ἐκ τῶν διαφόρων αἰσθητηρίων ὀργάνων προερχόμεναι παραστάσεις, ἀλλ' ἄλλοι μὲν ἐνθυμοῦνται περισσότερον τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ὑπέπεσαν εἰς τὰς αἰσθήσεις των, ἄλλοι δὲ τὰς λέξεις, διὰ τῶν ὁποίων ἀντικείμενα ταῦτα δηλοῦνται· ἐκτὸς τούτου, ἄλλοι μὲν διατηροῦν καλύτερα εἰς τὴν μνήμην των ὅ,τι εἶδον, ἄλλοι ὅ,τι πολλὰκις εἶπον, ἄλλοι ὅ,τι ἤκουσαν κλπ. Διὰ τοῦτο διακρίνομεν τοὺς ἀνθρώπους εἰς διαφόρους μνημονικούς τύπους, τοὺς ἐξῆς :

α') Ὑπάρχουν ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ἐνθυμοῦνται πρὸ πάντων ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον βλέπουν. Δύνανται ὠρισμένως νὰ εἶπουν εἰς τίνα σελίδα καὶ τί μέρος τῆς σελίδος εὐρίσκεται τοῦτο ἢ ἐκεῖνο, ἐνθυμοῦνται ἀκριβῶς τὰ χρώματα τῶν εἰκόνων ἢ ἄλλων ἀντικειμένων, ἐνθυμοῦνται ἀκριβῶς τὴν γραφὴν ἐκάστης λέξεως τὴν ὁποίαν εἶδον γραμμένην κλπ. Παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τοὺς ἀνθρώπους τούτους αἱ ἐκ τῆς ὁράσεως παραστάσεις εἶναι διαρκέσταται καὶ μνημονιμώταται καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι οἱ ἄνθρωποι αὗτοι ἀνήκουν εἰς τὸν ὀπτικὸν τύπον. Ὁ τύπος οὗτος εἶναι συνηθέστατος.

β') Ἄλλοι πάλιν ἐνθυμοῦνται κυρίως ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἤκουσαν· ἀναγινώσκει ἢ ἀπαγγέλει μετ' ἡθους ὁ διδάσκαλος ποιήμα τι καὶ ἀμέσως εὐρίσκονταί μαθηταί, οἱ ὁποῖοι δύνανται νὰ ἐπαναλάβουν ἀκριβῶς τοῦτο. Ἀκούουν ἅπαξ ἄσμα καὶ ἀμέσως ἐπαναλαμβάνουν αὐτό, μιμοῦνται μὲ μεγάλην ἐπιτυχίαν τὰς φωνὰς ζῶων ἢ ἀνθρώπων κλπ. Εἰς τοὺς τὴν μεγίστην ἰσχὴν ἔχουν αἱ διὰ τῆς ἀκοῆς ἀποκτώμεναι παραστάσεις καὶ διὰ τοῦτο κατατάσσομεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀκουστικὸν τύπον.

γ') Ἄλλοι τρίτον ἐνθυμοῦνται περισσότερον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον πολλὰκις ἐπαναλαμβάνουν· διὰ νὰ μάθουν π. χ. πῶς λέξις τις γράφεται, πρέπει νὰ εἶπουν τὴν γραφὴν αὐτῆς· διὰ νὰ μάθουν τὸ μάθημα, πρέπει νὰ μὴ διατρέχουν τὰς λέξεις μόνον διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ λέγουν αὐτάς. Τούτους κατατάσσομεν εἰς τὸν γλωσσικὸν κινήτικὸν τύπον.

δ') Τετάρτη τέλος τάξις ἀνθρώπων ἐνθυμεῖται πρὸ πάντων *ὅτι κατ' ἐπανάληψιν ἔγραψε*. Συναντῶμεν π. χ. πολλάκις ἀνθρώπους, αἱ ὅποιοι, διὰ νὰ εὔρουν τὴν ὀρθτὴν γραφὴν τῶν λέξεων, γράφουν αὐτὰς ταχέως καὶ οὕτως εὐρίσκουν τὸ ὀρθόν. Τοῦτους κατατάσσομεν εἰς τὸν *γραφικὸν κινήτικὸν* τύπον.

Δὲν πρέπει ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ εἰς τύπος ἀποκλείει τὸν ἄλλον. *Ἀπλοῖ τύποι*, ἤτοι ἀνθρωποὶ, ἀνήκοντες ἀποκλειστικῶς εἰς ἓνα μόνον ἐκ τῶν ἀνωτέρω τύπων, εἶναι σχετικῶς σπάνιοι, πλεονάζουν δὲ οἱ *ἀνάμεικτοι τύποι*. Οὕτω π. χ. ὁ ἀκουστικὸς τύπος εἶναι συνήθως συγχρόνως καὶ κινήτικός. Καθαρῶς κινήτικοι τύποι εὐρίσκονται κατ' ἐξαιρέσειν, ὁ δὲ πάντων συνηθέστατος τύπος εἶναι ὁ *ἀκουστικὸς κινήτικός*.

§ 13. ΦΑΝΤΑΣΙΑ

α') Φύσις καὶ εἶδη τῆς φαντασίας

Δὲν συμβαίνει ὅμως πάντοτε νὰ ἀναπλάττωνται αἱ παραστάσεις μας πιστῶς καὶ ἀκριβῶς, μᾶλλον δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι πλειστάκις αἱ εἰς τὴν συνείδησίν μας ἐπανερχόμεναι παραστάσεις εἶναι πολὺ μεταβεβλημέναι καὶ μάλιστα τόσον, ὥστε δυσκολευόμεθα πολλάκις νὰ πιστεῦσωμεν, ὅτι εἶναι αἱ ἴδιαι πρὸς τὰς τὸ πρῶτον σχηματισθείσας. Τὴν *τοιαύτην μεταβεβλημένην ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων* καλοῦμεν *φαντασίαν*. Ἡ τοιαύτη μεταβολὴ δύναται νὰ γίνῃ ἢ διὰ προσθέσεως νέων μελῶν εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, ἢ δι' ἀφαιρέσεως μελῶν τινῶν αὐτῶν ἢ διὰ προσθέσεως ἅμα καὶ ἀφαιρέσεως, καὶ διὰ τοῦτο *διακρίνομεν τρεῖς διάφορα εἶδη τῆς φαντασίας*.

1. *Προσθετικὴ φαντασία*. Μεταβαίνω π. χ. δι' ἀτμοπλοίου ἀπὸ τὴν πατρίδα μου εἰς τι μέρος καὶ καθ' ὅδον συναντῶ τρικυμίαν· ἔταν ἔλθω εἰς τὸ τέρμα τοῦ ταξιδίου μου, διηγούμαι τὰ κατὰ τὴν τρικυμίαν καὶ λέγω, ὅτι κατ' αὐτὴν τὰ κύματα ἦσαν ὑψηλά ὡς βουνά, ὅτι τὸ πλοῖον κατήρχετο εἰς τὴν ἄβυσσον κ.λ.π. Πάντως τὰ πράγματα δὲν συνέβησαν κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἀλλ' ἐγὼ, ἀναπλάττων τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχω ἀπὸ τὴν τρικυμίαν, προσθέτω εἰς αὐτὰς *ἐν γνώσει ἢ καὶ ἐν ἀγνοίᾳ* καὶ νέα μέλη. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συμβαίνει πλειστάκις εἰς τὸν πρα-

κτικὸν βίον καὶ εἰς τὴν λογοτεχνίαν, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὴν ποίησιν. Τὴν φαντασίαν ταύτην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀναπλάττοντες παραστάσεις προσθέτομεν καὶ νέα μέλη, καλοῦμεν προσθετικὴν φαντασίαν.

2. **Ἀφαιρετικὴ φαντασία.** Πολλάκις ἕμως συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Μελετῶ π. χ. στοιχεῖόν τι ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Ὀμήρου καὶ ἔπειτα διηγοῦμαι δι' ὀλίγων τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ, λέγων, μόνον τὰ κύρια σημεῖα, παραλείπων δὲ τὰ ἐπουσιώδη. Εἰς τὸ παράδειγμα τοῦτο βλέπομεν, ἔτι, ἀναπλάττοντες σειρὰν παραστάσεων, ἀφαιροῦμεν μέλη τινὰ αὐτῆς. Τὴν τοιαύτην φαντασίαν καλοῦμεν ἀφαιρετικὴν φαντασίαν.

3. Ἄλλοτε πάλιν, ἔταν ἀναπλάττωμεν σειρὰν παραστάσεων, ἄλλα μέλη προσθέτομεν καὶ ἄλλα ἀφαιροῦμεν. Τοῦτο συμβαίνει ἰδίᾳ εἰς τὰ παραμύθια καὶ εἰς τὰς μυθολογικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι ἐπλάσθησαν κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων ἔθνων, τοὺς Κεντάρους π. χ. τὴν Χίμαιραν, τὴν Σφίγγα κ.λ.π. Τὴν τοιαύτην φαντασίαν καλοῦμεν συνδυαστικὴν φαντασίαν.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν τρία εἶδη φαντασίας, τὴν προσθετικὴν, τὴν ἀφαιρετικὴν καὶ τὴν συνδυαστικὴν καὶ εἰς τὰ τρία ταῦτα εἶδη τῆς φαντασίας ἄλλοτε μὲν μεταβάλλομεν τὰ ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως ἐν γνώσει καὶ ἐκ προθέσεως, ἄλλοτε δὲ μετεβάλλομεν αὐτὰ ἐν ἀγνοίᾳ καὶ χωρὶς νὰ ἐπιδιώκωμεν τὴν μεταβολὴν αὐτὴν, μάλιστα δὲ καὶ ἔχομεν τὴν πεποίησιν, ἔτι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον τώρα ἀναπλάττομεν, εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον πρότερον ἀντελήφθημεν τὸ πρῶτον εἶδος τῆς φαντασίας λέγομεν ἐνεργητικὴν, τὸ δὲ δεύτερον παθητικὴν φαντασίαν. Τὴν ἐνεργητικὴν φαντασίαν συναντῶμεν συνηθέστατα εἰς τοὺς ζωγράφους, τοὺς γλύπτας, τοὺς ποιητάς, τοὺς πανηγυρικοὺς ῥήτορας, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ εἰς τοὺς ἐπιστήμονας, ἔπως θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπόμενον κεφάλαιον, τὴν δὲ παθητικὴν συνηθῶς εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας, οἱ ὁποῖοι διηγοῦνται τὰ φανταστικώτατα πράγματα ὡς πραγματικὰ ἀντιλήψεις των, οὐχὶ σπανίως ἕμως καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους, σπανιώτερον μὲν τοὺς ὑγιεῖς, συνηθέστερον δὲ τοὺς νευροπαθεῖς.

Κατὰ τὴν προσθετικὴν καὶ τὴν συνδυαστικὴν φαντασίαν, ἔταν ἀναπλάττωμεν σειρὰν παραστάσεων, προσθέτομεν εἰς αὐτὴν καὶ νέα μέλη. Ἐξεταστέον τώρα πῶς εὐρίσκονται τὰ νέα αὐτὰ μέλη,

ημιουργοῦνται δηλ. ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῆς φαντασίας ἢ εὐρίσκονται εἰς τὴν συνείδησιν, ἀπλῶς δὲ κατ' ἄλλον ἢ ἐκεῖ ῥόπον συνδυάζονται ὑπὸ τῆς φαντασίας; Περὶ τοῦτου θὰ εἰδῶμεν ἡμᾶς ἢ ἐξῆς ἔρευνα.

Ἐάν παρατηρήσωμεν ἀκριβέστερον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐκάστοτε προστίθεται εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, θὰ ἴδωμεν, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι ἐντελῶς νέον. Καὶ ἐγὼ πρὸ τοῦ ταξιδίου μου εἶδον ὄρη καὶ ἀβύσσους καὶ ὁ ποιητὴς τῶν παραμυθίων, ὁ ὁποῖος μᾶς παρουσιάζει δένδρα καὶ ζῶα ὀμιλοῦντα, σκεπτόμενα, πράττοντα, εἶδεν ἀνθρώπους νὰ ὀμιλοῦν, νὰ σκέπτονται καὶ νὰ πράττουν, καὶ ὁ πρῶτος φαντασθεὶς τὴν χίμκιραν εἶχεν ἴδει πρότερον λέοντα, αἶγα, δράκοντα καὶ εἶχεν ἀποκτήσει ἐξ αὐτῶν παραστάσεις. Εὐρίσκονται ἄρα ἤδη εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰ πρῶτα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα παραλαμβάνει ἐκεῖθεν ἡ φαντασία, καὶ συνδυάζει καταλλήλως κατὰ διαφόρους τρόπους καὶ ἐμφανίζει προῖόντα *νέα μόνον κατὰ τὴν μορφήν, οὐχὶ δὲ κατὰ τὴν ὕλην*. Δυνάμεθα νὰ παραβάλλωμεν τὴν φαντασίαν πρὸς τὸν ἐπιουργόν, ὁ ὁποῖος ἔχει εἰς τὴν ἀποθήκην του διάφορα ξύλα, παραλαμβάνων δὲ ταῦτα καὶ καταλλήλως ἐπεξεργαζόμενος καὶ συνδυάζων, κατασκευάζει μὲ τὸν τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον συνδυασμὸν πολλὰ καὶ ποικίλα ἔπιπλα, χωρὶς νὰ δύναται αὐτὸ τὸ ξύλον νὰ κατασκευάσῃ.

Διὰ τοῦτο λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ φαντασία, ὅσον μὲν ἀφορᾷ τὴν ὕλην τῶν παραστάσεων, εἶναι περιωρισμένη, ὅσον δ' ἀφορᾷ τὴν μορφήν, τὸ εἶδος, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὰς ἀναπλαττομένας παραστάσεις, εἶναι ἐλευθέρη.

(11) β) Σπουδαιότης τῆς φαντασίας.

Ἐνωτέρω, τοῦ λόγου ὄντος περὶ μνήμης, ἐτονίσκαμεν τὴν σπουδαιότητα αὐτῆς, εἰπόντες, ὅτι ἡ μνήμη εἶναι ἡ βᾶσις καὶ ὁ θεμέλιος λίθος τῆς προόδου καὶ τῶν ἀτόμων καὶ τῆς κοινωνίας. Ἡ δύναμις ὅμως τῆς μνήμης θὰ ἦτο πολὺ μικρά, ἐὰν δὲν προσετίθετο εἰς αὐτὴν καὶ ἡ *ικανότης τῆς κατὰ πολλοὺς καὶ ποικίλους συνδυασμοὺς ἀναπλάσεως καὶ συνδέσεως τῶν παραστάσεων*. Ὅσον πλουσία καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀποθήκη

τοῦ τεχνίτου, οὗτος οὐδὲν κατορθώνει, ἐὰν δὲν ἔχη τὴν εἰδικότητα νὰ ἐπεξεργάζεται καταλλήλως καὶ νὰ συνδυάζῃ καταλλήλως τὸ ὕλικόν τοῦτο. Μὲ λεπτομερεστέραν τοῦ πράγματος ἐξέτασιν, δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν καλύτερα τὴν σπουδαιότητα τῆς φαντασίας.

1. **Εἰς τὸ σχολεῖον** οὐδέποτε θὰ ἠδύναντο οἱ μαθηταὶ νὰ ἀποκτήσουν σαφεῖς ἐποπτείας τῶν ἀντικειμένων καὶ γεγονότων, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιπίπτουν εἰς τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψίν των, ἐὰν δὲν ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ συνδυάζουν καταλλήλως τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν εἰς τὴν συνείδησίν των εὑρισκομένων ἐποπτειῶν. Μερικὰ σύντομα παραδείγματα θὰ ἀποδείξουν τοῦτο. Διδάσκωμεν περὶ ζῆφου τινὸς ἢ φυτοῦ ξένης χώρας, ἔστω π. χ. περὶ κάστορος, καὶ λέγομεν, ὅτι ἕκαστος τῶν ποδῶν αὐτοῦ ἔχει πέντε δακτύλους, ὅπως καὶ οἱ πόδες τοῦ κυνός, οἱ δάκτυλοι τῶν ὀπισθίων ποδῶν του συνδέονται μὲ νηκτικὰς μεμβράνας, ὅπως οἱ πόδες τῆς νῆσσης, καὶ ὅτι ὅλοι οἱ πόδες του ἔχουν ἰσχυροὺς ὄνυχας, ὅπως οἱ πόδες τοῦ τρόχου. Οὕτως ἀνακαλοῦνται εἰς τὴν συνείδησιν τῶν παιδῶν αἱ μερικαὶ παραστάσεις, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἀποτελοῦνται αἱ ἐποπτεῖαι κύων, νῆσσα, τρόχος, τὰς ὁποίας ἀπέκτησαν οὗτοι ἀπὸ τὴν κατ' αἴσθησιν ἀντίληψιν, καὶ καθίσταται σαφὲς τὸ διδασκόμενον· ὁμοίον τι κάμνομεν συνήθως καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἀνάγνωσιν κλπ.

2. **Εἰς τὸν καθ' ἡμέραν βίον**, ἐὰν θελήσωμεν ἀκριβῶς νὰ ἐννοήσωμεν πᾶν ὅ,τι βλέπομεν καὶ ἀκούομεν, πρέπει νὰ ζητήσωμεν τὴν βοήθειαν τῆς φαντασίας. Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι διηγεῖται τις εἰς ἡμᾶς ἢ ἀναγινώσκομένον που περὶ συμπλοκῆς, περὶ φόνου, μάχης, τρικυμίας κλπ. Εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατον νὰ ἐννοήσωμεν τὰ πράγματα αὐτά, ἐὰν δὲν ἀνακαλέσωμεν εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰς μερικὰς παραστάσεις τῶν ἐποπτειῶν, τὰς ὁποίας ἔχομεν, καὶ συνδυάσωμεν αὐτάς καταλλήλως. Τοῦτο δὲ *κατορθοῦται πολλάκις τόσον τελείως καὶ αἱ ἐντεῦθεν προερχόμεναι φανταστικαὶ εἰκόνες εἶναι τόσον σαφεῖς, ὥστε πολλάκις νομίζομεν, ὅτι ἡμεῖς διὰ τῶν ἰδίων μας αἰσθήσεων ἀντελήφθημεν τὰ πράγματα ταῦτα*. Βεβαίως εἰς τοῦτο συντείνει πολὺ καὶ ὁ τρόπος, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ γεγονότα ἐκτίθενται, οὐχ ἥττον μεγίστην σημασίαν ἔχει καὶ ἡ τελειότης, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ φαντασία τοῦ ἀναγνώστου ἢ τοῦ ἀκροατοῦ χρησιμοποιεῖ καὶ συνδυάζει τὰς εἰς τὴν συνείδησίν του εὑρισκομένας παραστάσεις.

3. Εἰς τὰς ἐπιστήμας ἢ φαντασία εἶναι πολὺ σπουδαιότερα ἀπὸ ὅσον ὁ κόσμος συνήθως νομίζει. Ἡ μελέτη π. χ. τῆς ἱστορίας καὶ τῶν σχετικῶν με αὐτὴν ἐπιστημῶν ἀπαιτεῖ, διὰ τὴν ἐπιτύχην, τὴν συνεργασίαν τῆς φαντασίας. Ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ προσπαθήσῃ, ὅπως ἀπὸ τὰς πηγὰς, τὰς ὁποίας ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του, σχηματίσῃ σαφῆ εἰκόνα τῶν περασμένων ἐποχῶν, διότι ἄλλως ἢ γνῶσις αὐτοῦ παραμένει ἄψυχος καὶ νεκρά, τοῦτο ὅμως θὰ κατορθωθῆ μόνον με τὴν φαντασίαν καὶ ὁ ἀσχολούμενος ἀκόμη με τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, αἱ ὁποῖαι, ὡς θετικαὶ ἐπιστήμαι φαίνονται ὅτι οὐδενὸς ἄλλου ἔχουν ἀνάγκην, πλὴν τῆς παρατηρήσεως, ἔχει ἀνάγκην καὶ τῆς βοηθείας τῆς φαντασίας. Αὐτὴ ἢ διάταξις σειρᾶς πειραμάτων, ἢ ὁποία ἔχει σκοπὸν νὰ ἐξακριβώσῃ ὄρισμένα ζητήματα καὶ νὰ λύσῃ ἀπορίας, ἀπαιτεῖ πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἔχωμεν εἰς τὸν νοῦν μας σαφῆ εἰκόνα καὶ τῶν διὰ τὰ πειράματα μηχανημάτων καὶ τῶν πιθανῶν ἀποτελεσμάτων, τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον ἄνευ τῆς φαντασίας. Δυνάμεθα δὲ γενικῶς νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὅλαι αἱ ἐπιστημονικαὶ ἀνακαλύψεις, ἐφ' ὅσον αὐταὶ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀπλῆς συμπτώσεως, ὑπῆρχαν ἤδη, κατὰ τὰς γενικὰς τῶν γραμμὰς, εἰς τὴν φαντασίαν τῶν ἐφευρετῶν τῶν πρὸ τῆς λογικῆς συστηματοποιήσεως καὶ αἰτιολογίας τῶν. Διηγούνται, ὅτι ὁ μέγας Ἄγγλος φυσικὸς Νεύτων ἀπὸ τὴν πτώσιν ἐνὸς μῆλου ἀνεκάλυψε τὸν σπουδαιότατον νόμον τῆς ἔλξεως τῶν σωμάτων. Ἐὰν τοῦτο εἶναι ἀληθές, πρέπει νὰ θαυμάσωμεν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὴν πλουσίαν καὶ ἰσχυρὰν αὐτοῦ φαντασίαν. Εὐθὺς ὡς εἶδεν ὁ Νεύτων τὸ μῆλον νὰ πίπτῃ εἰς τὴν γῆν, ἐνόησε τὴν ὁμοιότητα, ἢ ὁποία ὑπάρχει μεταξύ τοῦ φαινομένου τούτου καὶ τῆς ἔλξεως ὑπὸ τοῦ ἡλίου ὄλων τῶν πλανητῶν, οἱ ὁποῖοι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἡλιακὸν μας σύστημα, πάραυτα δὲ θὰ ἐσχηματίσθῃ ἐν αὐτῷ διὰ τῆς φαντασίας τοιαύτη εἰκὼν τοῦ ἡλιακοῦ μας συστήματος, τὴν ὁποῖαν κανεὶς πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχε σχηματίσει, μόνον δὲ μετὰ τοῦτο προσέβῃ εἰς τὴν λογικὴν αἰτιολογίαν τῆς παρατηρηθείσης ἀληθείας.

4) Ἀδιαφιλονίκητος προσέτι εἶναι ἡ σημασία καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς φαντασίας εἰς τὰς τέχνας. Ὁ Φειδίας π. χ. οὐδέποτε εἶδεν ἄνθρωπον, ὁ ὅποιος ἦτο ἀκριβῶς τοιοῦτος, ὁποῖον ἀπεικόνισε τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ Δία, οὐδὲ ὁ Πραξιτέλης γυναῖκα κατὰ πάντα ὁμοίαν μετὰ τὴν Κνιδίαν Ἀφροδίτην ἢ ἔφηβον ὅμοιον τελείως μετὰ τὸ ἐν Ὀλυμπίᾳ εὐρεθὲν ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ. Ἄλλ' ἀμφότεραι ἔλα-

Εον πάντως ἀπὸ τοὺς ἀνδρας, τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς νέους, τοὺς ὁποίους καθ' ἑκάστην, ἔβλεπον ἐν καταλλήλῳ συνδυασμῷ, τὰ μερικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐνόμιζον καταλληλότατα διὰ τὴν *ιδέαν*, τὴν ὁποίαν ἤθελον νὰ ἀποτυπώσουν, καὶ τοῦτο κατώρθωσαν διὰ τῆς *συνδυαστικῆς φαντασίας*.

5) Διὰ τῆς φαντασίας τέλος, τὸ μὲν ἀπαλλασσόμεθα ἀπὸ τὰς καθημερινὰς λύπας, πλάττοντες εἰκόνας περὶ καλυτέρου μέλλοντος καὶ οὕτως ἐνθαρρυνόμενοι εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου καὶ ὡς ἄτομα καὶ ὡς ἔθνος, τὸ δὲ προφυλασσόμεθα ἀπὸ πολλοὺς κινδύνους, τοὺς ὁποίους ἀπὸ μερικὰ φαινόμενα (τὰ νέφη π. χ. τὴν τρικυμίαν, τὸ ῥεῦμα τοῦ ἀέρος κτλ.) προμαντεύομεν καὶ προσπαθοῦμεν μὲ διάφορα μέσα νὰποφύγωμεν.

Ἀπὸ ἅλα ταῦτα βλέπομεν ποῖαν σημασίαν ἔχει ἡ φαντασία διὰ τὸν βίον καὶ τὴν ἀνάπτυξιν καὶ πρόοδον ἐν γένει τῶν ἀνθρώπων ὅταν *διευθύνεται ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον*.

§ 14. Η ΠΡΟΣΛΗΨΙΣ Ἡ ΑΦΟΜΟΙΩΣΙΣ

Ὅταν ἀνωτέρω ἐλέγομεν περὶ ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, εἶδομεν ὅτι πᾶσα νέα παράστασις ἢ ἀντίληψις ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μας ἄλλας ὁμοίας παραστάσεις, μὲ τὰς ὁποίας εὕρισκται εἰς τινὰ σχέσιν, ἐσωτερικὴν (*ὁμοιότητος*) ἢ ἐξωτερικὴν (*συναφείας*)· ὅτι ὅμως ἡ *πνευματικὴ μας ἐνέργεια κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην δὲν περιορίζεται ἀπλῶς εἰς τὴν ἐπαναφορὰν εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεων ὁμοίων ἢ σχετικῶν πρὸς τὴν νέαν ἀντίληψιν, ἀλλὰ καὶ προχωρεῖ ἀκόμη περαιτέρω*, κατανοοῦμεν, ἂν ἐξετάσωμεν ἀκριδέστερον, τί συμβαίνει ἐν ἡμῖν κατὰ τὴν ἀνάπλασιν τῶν παραστάσεων.

1) Βλέπω π. χ. καθ' ὁδὸν ἀνθρωπον γνωστόν μου καὶ ἀμέσως λέγω, ὅτι ὁ ἀνθρωπος οὗτος εἶναι ὁ Α· πῶς συμβαίνει τοῦτο ; ἡ νῦν ἀντίληψις τοῦ ἀνθρώπου τούτου ἐπαναφέρει πάντως εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησα ἀπὸ προηγουμένην ἢ προηγουμένης ἀντιλήψεως αὐτοῦ καὶ ταυτίζεται μὲ αὐτήν, οὕτω δὲ ἀναγνωρίζω τὸν ἀνθρωπον αὐτὸν ὡς τὸν ἴδιον μὲ ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον ἄλλοτε εἶδον· ἐνταῦθα ἄρα ἡ νέα ἀντίληψις δὲν ἐπαναφέρει ἀπλῶς εἰς τὴν συνείδησίν μας παλαιὰν παράστασιν, ἀλλὰ καὶ *ταυτίζεται μὲ αὐτήν*· ἐὰν τοῦτο δὲν συνέβαινε, ἐὰν

δηλ. ἡ νέα ἀντίληψις δὲν ἐταυτίζετο μὲ τὴν παλαιὰν παράστασιν, δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναγνωρίσω τὸν ἄνθρωπον, τὸν ὅποιον τώρα βλέπω, ὡς τὸν ἴδιον μὲ ἐκεῖνον τὸν ὅποιον ἄλλοτε εἶχον ἴδει.

2) Ἐρχομαι εἰς τὸ ζυθολογικὸν μουσεῖον καὶ ἐκεῖ βλέπω πτηγόν, τὸ ὅποιον οὐδέποτε πρότερον εἶχον ἴδει· παρατηρῶ τὸ πτηγόν τοῦτο προσεκτικώτερα καὶ βλέπω, ὅτι ἔχει μεταξὺ τῶν δακτύλων νηκτικὰς μεμβράνας ὁμοίας πρὸς ἐκεῖνας, τὰς ὁποίας ἔχει ἡ χήνα, ἡ νήσσα κ.λ.π. καὶ λέγω, ὅτι τὸ πτηγόν τοῦτο εἶναι νηκτικόν· τὸ γνῶρισμα δηλ. τοῦτο, τὸ ὅποιον εἶδον εἰς τὸ νέον πτηγόν, ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μου, ἐνεκα τῆς ὁμοιότητος, ὁμοίον γνῶρισμα, τὸ ὅποιον ἄλλοτε εἶχον ἴδει εἰς ἄλλα πτηνά, τοῦτο δέ, ἐνεκα τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς τάξεως, εἰς τὴν ὁποίαν τὰ πτηνά αὐτὰ ἀνήκουν, καὶ οὕτω κατορθώνω νὰ ὑπαγάγω τὸ πτηγόν τοῦτο, τὸ ὅποιον τώρα βλέπω, εἰς τὴν τάξιν ἐκείνην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχω ὑπαγάγει καὶ τὰ ἄλλα πτηνά, τὰ ὅποια ἔχουν τὸ ἴδιον γνῶρισμα.

3) Ἐργάζομαι εἰς τὸ γραφεῖόν μου· ἔξαφνα ἀκούω κραυγὰς ἀπὸ τοῦ δωμάτιου, εἰς τὸ ὅποιον εὐρίσκονται τὰ τέκνα μου καὶ ἐρωτῶ ἀμέσως, «τί ἔπαθαν τὰ παιδιὰ;» τὴν στιγμὴν αὐτὴν ἐγὼ δὲν ἀντιλαμβάνομαι τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνον κραυγὰς· καὶ ὅμως ἀπὸ τὰς κραυγὰς αὐτὰς ἐννοῶ, ὅτι καὶ ἔπαθαν τὰ παιδιὰ· ἡ σημερινή μου δηλ. ἀντίληψις τῶν κραυγῶν ἐπαναφέρει εἰς τὴν συνείδησίν μου, κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος, τὴν παράστασιν ὁμοίων κραυγῶν, τὰς ὁποίας ἤκουσα ἄλλοτε, κατὰ δὲ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν τότε ἐκραύγαζαν, καὶ διὰ τοῦτο φοβοῦμαι καὶ τώρα μήπως ἔπαθαν τὸ ἴδιον καὶ σπεύδω νὰ μάθω τὴν αἰτίαν τῶν κραυγῶν. Ἐνῶ λοιπὸν κυρίως ἀντιλαμβάνομαι μόνον κραυγὰς, εἰς τὴν συνείδησίν μου δὲν ἔχω μόνον τὴν ἀντίληψιν αὐτὴν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὴν αἰτίαν, ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται τὸ προκαλέσαν τὴν ἀντίληψιν ταύτην.

4) Βλέπω μακρόθεν πλοῖον ἐρχόμενον, χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ ἀντιληφθῶ ἀκριβῶς ποῖον πλοῖον εἶναι· ἀπὸ ὀλίγα ὅμως πράγματα, τὰ ὅποια ἀντιλαμβάνομαι, π.χ. τὸ χρῶμα ἢ τὸ σχῆμα ἢ κανὲν ἄλλο χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα, ἐννοῶ ποῖον εἶναι τὸ πλοῖον τοῦτο καὶ λέγω ἀμέσως τὸ ὄνομά του ἢ τὸ ὄνομα τῆς ἐταιρείας ἢ τῆς ἐθνικότητος, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πλοῖον τοῦτο θὰ ἀνήκῃ· ὀλίγα λοι-

πὸν χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ πλοίου τούτου ἐπαναφέρουν εἰς τὴν συνείδησίν μου τὰς παραστάσεις τῶν αὐτῶν γνωρισμάτων, κατὰ τὸν νόμον τῆς ὁμοιότητος, καὶ μαζὶ μὲ αὐτάς, κατὰ τὸν νόμον τοῦ συγχρονισμοῦ, καὶ τὰς παραστάσεις τῶν λοιπῶν γνωρισμάτων τοῦ πλοίου τούτου, οὕτω δὲ συμπληρώνεται, διὰ τῶν ἀναπλαττομένων γνωρισμάτων, ἢ νῦν ἀντίληψίς μου καὶ ἐννοῶ, ὅτι τὸ πλοῖον τοῦτο εἶναι αὐτὸ ἢ ἐκεῖνο.

5) Ἰστάμενος ἐπὶ τῶν γραμμῶν τοῦ σιδηροδρόμου τῆς Λαρίσης, εἰς μέρος, ἔπου αἱ γραμμαὶ αὗται ἐκτείνονται εἰς μεγάλην ἀπόστασιν κατ' εὐθείαν γραμμὴν, βλέπω ὅτι αἱ γραμμαὶ αὗται ἔσονται προχωροῦν, τόσον καὶ στενεύουσιν· τοῦτο πραγματικῶς ἀντιλαμβάνομαι· καὶ ὅμως, παρὰ τὴν ἀντίληψιν αὐτήν, λέγω ὅτι εἰς τὴν πραγματικότητά αἱ γραμμαὶ δὲν στενεύουσιν, ἀλλ' ἔχουν παντοῦ τὸ αὐτὸ μεταξὺ τῶν πλάτος· ἐνταῦθα ἀντιλαμβάνομαι τι, ἐννοῶ ὅμως, ὅτι ἡ ἀντίληψις αὕτη δὲν εἶναι ὀρθή. Ἐάν εἶχον μόνον τὴν ἀντίληψιν, θὰ ἔλεγα, ὅτι αἱ γραμμαὶ τοῦ σιδηροδρόμου πράγματι στενεύουσιν εἰς τινὰ ἀπόστασιν ἀπ' ἐμοῦ· ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει· ἀπόδειξις ὅτι ἡ πνευματικὴ μου ἐνέργεια δὲν περιορίζεται εἰς τὴν νῦν ἀντίληψιν, ἀλλὰ προχωρεῖ περαιτέρω· μόλις ἀντιληφθῶ τὸ φαινόμενον τοῦτο, ἐνθυμοῦμαι, ὅτι ὁ καθηγητὴς τῶν φυσικῶν εἶχε κάμει κάποτε λόγον εἰς τὸ μάθημά του διὰ τὴν ὀπτικὴν ἀπάτην, εἶχε μάλιστα ἐξηγήσει τὸ φαινόμενον τοῦτο καὶ οὕτω, μὲ τὰς παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχω, διορθῶνω ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον τώρα ἀντιλαμβάνομαι.

Εἰς ὅλας τὰς περιπτώσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἐγίνε προηγουμένως λόγος, εἶδαμεν, ὅτι κατὰ τὰς ἀντιλήψεις ἡ πνευματικὴ μας ἐνέργεια δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἀνάπλασιν ὁμοίων περιεχομένων τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἡ ἐκ τῆς νέας ἀντιλήψεως προερχομένη παράστασις ἀφομοιώνεται μὲ τὰς ἐν τῇ συνείδησει παλαιὰς σχετικὰς παραστάσεις καὶ οὕτω κατορθώνομεν καὶ νὰ ἀναγνωρίζωμεν τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια τώρα προσπίπτουν εἰς τὰ αἰσθήσεις μας ὡς τὰ ἴδια πρὸς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἄλλοτε ἀντελήφθημεν, καὶ νὰ ὑπάγωμεν αὐτὰ εἰς ὠρισμένας τάξεις καὶ νὰ εὐρίσκωμεν τὴν αἰτίαν αὐτῶν καὶ νὰ συμπληρώνομεν τὰς ἀτελεῖς ἀντιλήψεις μας καὶ νὰ διορθῶνομεν τὰς ἐσφαλμένας ἐν συντόμῳ κατορθώνομεν νὰ ἐννοῶμεν σαφέστερον τὰς νέας ἀντιλήψεις μας· τὴν τοιαύτην πνευματικὴν ἐνέργειαν, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ νέαι ἀντιλήψεις ἀφομοιώνονται ὑπὸ τῶν

παλαιῶν παραστάσεων καὶ οὕτως ἐννοοῦνται τελειότερον, ὀνομάζομεν ἀφομοίωσιν ἢ πρόσληψιν· καὶ τὰς μὲν νέας ἀντιλήψεις καλοῦμεν ἀφομοιούμενας ἢ προσλαμβανομένας, τὰς δὲ παλαιὰς παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι προσλαμβάνουσαι τὰς νέας ἀφομοιώνουν ταύτας πρὸς ἑαυτάς, ὀνομάζομεν προσλαμβανούσας ἢ ἀφομοιούσας.

Ἐνίοτε παρτηρεῖται καὶ τὸ ἀντίθετον φαινόμενον· παλαιὰ δηλ. παραστάσις ἀφομοιώνεται ὑπὸ τῆς νέας ἀντιλήψεως καὶ οὕτω κατανοοῦμεν αὐτὴν τελειότερον· ὅταν ἤμην π. χ. μικρός, ἤκουσα κάποιον νὰ λέγῃ, ὅτι ἤντιμι εἰς πίθον Δαναΐδων· ἢ φράσις αὕτη ἦτο τελειῶς ἀκατάληπτος εἰς ἐμέ, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῦτο τὴν ἀπετύπωσα εἰς τὴν μνήμην μου· ὅταν κατόπιν ἔμαθα τὸν σχετικὸν μῦθον, ἐνόησα καὶ τὴν σημασίαν τῆς φράσεως αὐτῆς· ἐνταῦθα ἡ νέα ἀντιλήψις προσέλαβε καὶ ἀφομοίωσε πρὸς ἑαυτὴν παλαιὰν παραστάσιν· τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀφομοιώνεται τὸ ἐν ἡμῖν εὗρισκόμενον, λέγομεν ἐσωτερικὴν ἀφομοίωσιν, ἐνῶ τὴν προηγουμένην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀφομοιώνεται τὸ ἔξωθεν ἐρχόμενον, λέγομεν ἐξωτερικὴν.

Κατὰ ταῦτα ἀφομοίωσις εἶναι ἡ κατανόησις τοῦ ἀγνώστου. Ἡ ἀφομοίωσις γίνεται ἄλλοτε μὲν ἀφ' ἑαυτῆς, χωρὶς νὰ δαπανήσωμεν χρόνον ἢ νὰ κοπιᾶσωμεν, καὶ τότε λέγεται παθητικὴ, ἄλλοτε ὅμως ἀπαιτεῖ καὶ κόπον καὶ χρόνον· ὅταν π. χ. συναντήσωμεν εἰς τὸ καίμενόν μας μίαν πρότασιν, ἢ ὁποία εἰσάγεται διὰ τοῦ εἰ καὶ ἐρωτηθῶμεν τί πρότασις εἶναι, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν ἐπὶ τινα χρόνον, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐννοήσωμεν, ἂν ἡ πρότασις αὕτη εἶναι πλαγία ἐρώτησις ἢ ὑποθετικὴ πρότασις· ὡσαύτως, ὅταν τρέχοντες εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου μας πέσωμεν ἐπάνω εἰς ἕνα συμμαθητὴν μας καὶ ἐρωτώμεθα, ποῖος φυσικὸς νόμος ἐνήργησεν, ὥστε, ἂν καὶ εἶδομεν τὸν συμμαθητὴν μας ἀπὸ ἀποστάσεως ὀλίγων βημάτων, δὲν κατωρθώσαμεν νὰ κρατηθῶμεν, ἀλλ' ἐπέσαμεν ἐπάνω του, θὰ σκεφθῶμεν ἀρκετὴν ὥραν, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν, ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ νόμου τῆς ἀδρανείας· ὡσαύτως, ὅταν ὁ καθηγητὴς μας τῶν φυσικῶν φέρῃ εἰς τὴν τάξιν τὸ κρανίον ἐνὸς ζῴου καὶ ἐρωτήσῃ, ἂν τὸ κρανίον τοῦτο εἶναι κρανίον ζῴου σαρκοφάγου ἢ φυτοφάγου, δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπαντήσωμεν ἀμέσως, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσέξωμεν καὶ νὰ σκεφθῶμεν, διὰ νὰ εὕρωμεν τὴν ὀρθὴν ἀπάντησιν, δηλ. διὰ νὰ ἀφομοιώσωμεν

ἀκριβῶς τὸ νέον· τὴν τοιαύτην ἀφομοίωσιν καλοῦμεν ἐνεργη-
τικὴν.

Ὅτι δὲ καὶ ἡ ἐνεργητικὴ καὶ ἡ παθητικὴ ἀφομοίωσις ἐπιτυγ-
χάνεται καὶ ταχύτερον καὶ τελειότερον ὅσον περισσότεραι καὶ
σαφέστεραι συγγενεῖς πρὸς τὸν ἄγνωστον παραστάσεις ὑπάρ-
χουν εἰς τὴν συνείδησίν μας, εἶναι εὐνόητον μετὰ τὰ ἀνωτέρω
λεχθέντα. Ὡσαύτως εὐνόητον εἶναι διατί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν
ἀφομοιώνουν, δηλ. δὲν κατανοοῦν κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὅλα τὰ
εἰς τὰς αἰσθήσεις των προσπίπτοντα, ἀλλ' ἄλλοι κατανοοῦν ταῦτα
τελειότερον καὶ ἄλλοι ἀτελέστερον· ὁ λόγος πάντως τούτου εἶναι,
ἔτι ὅλοι δὲν ἔχουν τὰς αὐτὰς ἀφομοιούσας παραστάσεις· ὅσον αἱ
ἀφομοιοῦσαι παραστάσεις εἶναι περισσότεραι καὶ τελειότε-
ραι, οὔτοι κατανοοῦν ταχύτερον καὶ τελειότερον τὰς νέας
ἀντιλήψεις, ὅσοι δὲ δὲν ἔχουν τοιαύτας ἀφομοιούσας παρα-
στάσεις οὔτοι καὶ βραδύτερον καὶ ἀτελέστερον κατανοοῦν
τὰς νέας ἀντιλήψεις.

§ 15. Η ΠΡΟΣΟΧΗ

1. Ὁρισμὸς τῆς προσοχῆς.

Διὰ τὴν ἀφομοίωσιν μαγίστην σημασίαν ἔχει ἡ προσοχή· ἀπὸ
τὴν καθημερινὴν πείραν διδασκόμεθα, ἔτι ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον βλέ-
πομεν, ἀκούομεν ἢ ἀναγινώσκομεν μὲ προσοχὴν, ἐννοοῦμεν κα-
λύτερον καὶ μανθάνομεν εὐκολώτερον. Ἀλλὰ τί ἐννοοῦμεν
ὅταν λέγωμεν ὅτι προσέχομεν εἰς τι ;

Ἄς σκεφθῶμεν τί συμβαίνει εἰς ἡμᾶς, ὅταν προσέχωμεν εἰς ἓν
οἰονδήποτε πράγμα· μεταβαίνομεν π.χ. εἰς τὸ θέατρον καὶ ἐκεῖ πα-
ρακολουθοῦμεν μίαν παράστασιν δράματος ἢ κωμωδίας· καθ' ὅλην
τὴν διάρκειαν τῆς παραστάσεως εἴμεθα τελείως προσηλωμένοι,
εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια λέγονται καὶ γίνονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, χωρὶς
κατὰ τὸν χρόνον τούτον νὰ σκεπτόμεθα τίποτε ἄλλο· αἱ σκέψεις,
αἱ φροντίδες, αἱ λύπαι κλπ. τὰ ὅποια ἀπησχέλουσιν ἡμᾶς κατὰ τὸν
χρόνον, καθ' ὃν μετεβαίνομεν εἰς τὸ θέατρον, λησμονοῦνται· τελείως
ἐὰν πρὸ ἡμῶν κἀθηται τις, ὁ ὅποῖος μᾶς ἐμποδίζει νὰ βλέπωμεν
καλῶς τὰ ἐν τῇ σκηνῇ γινόμενα, μετακινούμεθα καταλλήλως διὰ
νὰ δυνάμεθα νὰ βλέπωμεν καλύτερα· ἐὰν ἦθοποιός τις ὀμίλῃ μὲ
χαμηλοτέραν φωνὴν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ ἀκούσωμεν καλῶς τοὺς

λόγους του, θέτομεν τὴν χεῖρα περὶ τὴν κόγχην τοῦ ὠτός, διὰ νὰ δεχώμεθα περισσότερα ἤχητικά κύματα καὶ οὕτω δυνηθῶμεν νὰ ἀκούωμεν καλύτερα· τὸσον μάλιστα εἰμεθα προσηλωμένοι εἰς τὴν παράστασιν, ὥστε δὲν αἰσθανόμεθα κατὰ τὴν διάρκειάν της τίποτε ἄλλο καὶ τὸσον μάλιστα, ὥστε εὐκόλως κατορθῶναι παρακαθήμενος λωποδύτης νὰ ἀφαιρέσῃ τὸ χρηματοφυλάκιόν μας.

Μετὰ τὴν πρώτην πράξιν κλείεται ἡ αὐλαία καὶ ἡμεῖς μὲ τὸν συνοδὸν μας κάνομεν λόγον περὶ ἐκείνων, τὰ ὅποια ὀλίγον πρότερον εἶδαμεν ἢ ἀκούσαμεν ἀπὸ τὴν σκηνήν, κρίνομεν τὰ λεχθέντα, τοὺς ἠθοποιούς, τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὅποιον ἐξελίσσεται καὶ θὰ προχωρήσῃ ἡ ὑπόθεσις κ.τ.λ. ὅλα σχετικὰ πρὸς ὅσα πρὸ ὀλίγου ἀντελήφθημεν· ἔξαφνα ἀκούομεν ἀπὸ μίαν γωνίαν τῆς πλατείας τοῦ θεάτρου φωνάς, στρέφομεν πρὸς τὰ ἐκεῖ τὸ βλέμμα καὶ βλέπομεν δύο ἀνθρώπους συμπλεκόμενους· ἀμέσως **λησμονοῦμεν** καὶ παράστασιν καὶ ἠθοποιούς, προσπαθοῦμεν νάντιληφθῶμεν καλύτερα τὰ ἐκεῖ συμβαίνοντα, ἀναδαίνομεν εἰς τὸ κἄθισμά μας ἢ πλησιάζομεν περισσότερο εἰς τὸ μέρος τῆς συμπλοκῆς καὶ ἐρωτῶμεν τοὺς παρισταμένους, διὰ νὰ μάθωμεν τὰ αἰτία τῆς συμπλοκῆς κτλ.

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς λέγομεν, ὅτι ἡ **προσοχή μας κατηνυθύνετο κατ' ἀρχὰς μὲν εἰς τὴν παράστασιν, ἔπειτα δὲ εἰς τὴν συμπλοκὴν** παρατηροῦμεν δὲ ὅτι κατ' ἀρχὰς μὲν εἰσήλθεν εἰς τὴν συνειδησίμ μας ἡ πνευματικὴ εἰκὼν τῆς παραστάσεως, ἔπειτα δὲ ἡ τῆς συμπλοκῆς, καὶ αἱ δύο αὐταὶ **ἐκνυριάρχησαν ἐν αὐτῇ ἐπὶ τινα χρόνον**, καὶ μάλιστα μὲ μεγίστην σαφήνειαν ἔνεκα δὲ τούτου πάντα τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως **ἀπεμακρύνθησαν αὐτῆς κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἢ ἦσαν πολὺ ὀλίγον συνειδητὰ εἰς ἡμᾶς** συγχρόνως ἐκάμναμεν καὶ μερικὰς κινήσεις, διὰ νὰ δώσωμεν εἰς τὰς παραστάσεις αὐτὰς τὴν μεγίστην δυνατὴν σαφήνειαν καὶ τέλος **ἠσθάνθημεν μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νὰ ἀποκινήσωμεν καὶ ἄλλα σχετικὰ αἰσθήματα καὶ παραστάσεις.**

Ὅμοιόν τι συμβαίνει καὶ ὅταν καθήμενος εἰς τὸ γραφεῖόν μου ἀναγινώσκω εὐχάριστόν τι βιβλίον, εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου εἶμαι τελείως ἀφωσιωμένος ἐνῶ εἰς τὸ ἐπάνω πάτωμα κτυποῦν, ἀπὸ τὸν δρόμον ἀκούεται ὁ θόρυβος τῶν διερχομένων αὐτοκινήτων, εἰς τὸ παρακείμενον δωμάτιον κλαίει τὸ τέκνον μου κ.τ.λ. Παρὰ πάντα ταῦτα, ἐγὼ προχωρῶ εἰς τὴν ἀνάγνωσίν μου, χωρὶς

νά προσέχω εις τὴν ταραχὴν καὶ τὸν θόρυβον ἢ τὸ πολὺ ἀποκτῶ ἀπὸ αὐτὸν μερικὰς συγκεχυμένας ἐντυπώσεις· καὶ ἐδῶ παρατηροῦμεν, ὅτι κατὰ τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὅποιον ἀναγινώσκω τὸ βιβλίον, αἱ ἐξ αὐτοῦ παραστάσεις κυριαρχοῦν τελείως τῆς συνειδήσεώς μου ἀπομακρύνουσαι ἀπ' αὐτὴν ὅλας τὰς ἄλλας, ὅσον ἰσχυρὰ καὶ ἂν εἶναι τὰ αἰσθήματα, ἀπὸ τὰ ὅποια αὐταὶ προέρχονται· συγχρόνως δὲ βλέπομεν, ὅτι ἔχω καὶ μεγάλην ἐπιθυμίαν διὰ νὰ ἀποκτήσω περισσοτέρας ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ βιβλίου γνώσεις.

Κατὰ ταῦτα λέγομεν, ὅτι προσέχομεν εἰς τι, ἔταν ἐν ὀρισμένῳ χρόνῳ ὑπάρχουν εἰς τὴν συνείδησίν μας σαφεῖς μόνον αἱ ἐκ τούτου παραστάσεις· πάντα τὰ λοιπὰ περιεχόμενα τῆς συνειδήσεως, κατὰ τὸν χρόνον τούτον, ἐξωθοῦνται ταύτης ἢ τοῦλάχιστον ἐπισκοτιζοῦνται· πολὺ προσέχομεν ἄρα εἰς τι ἀντικείμενον, διὰ μόνον τοῦ ἀντικείμενου τούτου παραστάσεις κυριαρχοῦν τῆς συνειδήσεώς μας μὲ τελείαν διαύγειαν καὶ σαφήνειαν, ἐπισκοτιζουσαι, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥτιον ὅλας τὰς ἄλλας, τέλος δὲ καὶ ἐξωθοῦσαι αὐτὰς τῆς συνειδήσεως.

Ἐμάθαμεν προηγουμένως (σελ. 49), ὅτι ἡ συνείδησίς μας εἶναι καθόλου στενὴ· κατὰ τὴν προσοχὴν ἡμῶς ἡ συνείδησις γίνεται ἀκόμη στενωτέρα· τὴν ὅλην συνείδησιν δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὸ ὀπτικὸν πεδίον τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἤτοι πρὸς τὸν χῶρον, τὸν ὅποιον δυνάμεθα νὰ περιλάβωμεν δι' ἑνὸς βλέμματος· ἐν ταύτῃ περιπτώσει ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου ἔχομεν ἐκάστοτε σαφῆ συνείδησιν, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ μέρος τοῦ χώρου τούτου, τὸ ὅποιον βλέπομεν ἐξῦτερον κατὰ τινα στιγμήν καὶ τὸ ὅποιον συνήθως λέγομεν ὀπτικὸν σημεῖον. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν, ὅτι προσέχομεν εἰς τι περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, διὰ τοῦτο εὑρίσκεται εἰς τὸ ὀπτικὸν σημεῖον τῆς συνειδήσεώς μας.

Συχνὰ μὲ τὴν προσοχὴν συνδέονται καὶ τινες κινήσεις τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, μὲ τὰς ὁποίας κατορθώνομεν νὰ ἀντιλαμβάνομεθα τὰ διάφορα ἀντικείμενα ἀκριβέστερα. Τέλος δὲ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς προσοχῆς εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ ταύτην παρατηρεῖται τάσις νὰ μάθωμεν περισσότερα διὰ τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὅποιον ἐπροκάλεσε τὴν προσοχὴν μας.

Κατὰ ταῦτα, τὴν προσοχὴν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ὡς ἐξῆς:

Προσοχή είναι ή πνευματική λειτουργία, δια τής οποίας περιεχόμενον τι τής συνειδήσεως καθίσταται σαφέστατον και διαυγέστατον επί βλάβη όλων τών άλλων περιεχομένων τής συνειδήσεως.

2. Είδη τής προσοχής.

Τά άνωτέρω παραδείγματα, περί τής έν τῷ θεάτρῳ παραστάσεως και τής εὐχαρίστου έν τῷ γραφείῳ μου ἀναγνώσεως, δεικνύουν δύο διάφορα εἶδη τής προσοχής. Εἰς τήν πρώτην δηλ. περίπτωσιν εἶχομεν σαφή συνείδησιν ἀντιλήψεων κατ' αἴσθησιν, εἰς δὲ τήν δευτέραν παραστάσεων· διά τοῦτο εἰς μέν τήν πρώτην περίπτωσιν καλοῦμεν τήν προσοχήν κατ' αἴσθησιν προσοχήν, εἰς δὲ τήν δευτέραν πνευματικήν. Εἰς τήν κατ' αἴσθησιν προσοχήν γίνονται συνειδηταί εἰς ἡμᾶς μέ μεγάλην σαφήνειαν και διαύγειαν κατ' αἴσθησιν ἐντυπώσεις, εἰς δὲ τήν πνευματικήν ἀναπλαττόμενα περιεχόμενα τής συνειδήσεως.

Εἰς τοὺς μικροὺς παίδας παρατηρεῖται ἐπὶ μακρὸν χρόνον μόνον ἢ κατ' αἴσθησιν προσοχή.

3. Γένεσις τής προσοχής

α' Ψυχικά αίτια και ψυχολογικοὶ ὅροι.

1. Κάθημαι εἰς τὸ δωμάτιόν μου και μελετῶ τὸ μάθημα τής ἱστορίας. Ἐξαφνα ἀκούω ἕνα πυροβολισμόν. Τί συμβαίνει τότε; Ἀμέσως ἐπισκοπεῖζονται αἱ εἰς τήν συνείδησίν μου εὐρισκόμεναι παραστάσεις τής ἱστορίας, καταλαμβάνει δ' αὐτήν ἢ παράστασις τοῦ πυροβολισμοῦ, εἰς τήν ὁποίαν ἀσχολοῦμαι σκεπτόμενος ἐπὶ πολὺ τὰ κατ' αὐτόν· δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ προσοχή μου ὅλη στρέφεται εἰς τὸν πυροβολισμόν, ἀποσπωμένη ἀπὸ τήν ἱστορίαν. Ὅμοιον συμβαίνει και εἰς πᾶσαν ἄλλην ἰσχυρὰν κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν, ὅταν κεντήσῃ π. χ. τήν χεῖρά μας μέλισσα, αἰσθανθῶμεν τήν ὀσμὴν καισμένου ὑφάσματος, ἀκούσωμεν μερικοὺς νὰ φάλλουν τὸν ἐθνικόν μας ὕμνον κλπ. ἢ προσοχή μας δηλ. ἀποσπάται ἀπὸ τὸ θέμα, μέ τὸ ὅποιον ἕως τώρα ἠσχολεῖτο, και στρέφεται ὅλη εἰς τήν ἰσχυρὰν αὐτήν κατ' αἴσθησιν ἐντύπωσιν.

2. Περιπατῶ εἰς τὴν φαληρικὴν ἀκτὴν μὲ φίλον μου καὶ συζητῶ μὲ αὐτὸν περὶ τινος φλέγοντος ζητήματος· ἔξαφνα διέρχεται Κινέζος φέρων τὴν ἰδιόρρυθμον στολὴν του· ἀμέσως λησμονῶ τὸ θέμα, διὰ τὸ ὅποσον συνεζήτουν, αἱ σχετικαὶ μὲ αὐτὸ παραστάσεις τελείως ἔξαφανίζονται· ἀπὸ τὴν συνειδησίμ μου, καταλαμβάνουν δὲ τὴν ἀρχουσαν θέσιν εἰς αὐτὴν αἱ σχετιζόμενα· μὲ τὴν νέαν ἀντίληψιν. Ἐνταῦθα προσεῖλκυσε τὴν προσοχὴν μου τὸ νέον.

3. Καθ' ὃν χρόνον παραδίδει ὁ διδάσκαλος μαθηματικά, κυριαρχοῦν εἰς τὴν συνειδησίμ μου αἱ πρὸς τὸ διδασκόμενον σχετικαὶ παραστάσεις. Ἐπιπροσδοκῶ ἀκούω ἕνα συμμαθητὴν μου νὰ ψάλλῃ μὲ σιγανὴν φωνὴν γνωστὸν μου ἄσμα· ἢ ἀπροσδόκητος αὕτη ἐντύπωσις ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν συνειδησίμ μου ἕλας τὰς τέως εἰς αὐτὴν κυριαρχούσας παραστάσεις, καταλαμβάνει δὲ αὕτη τὴν θέσιν ἐκείνων. Ἐνταῦθα ἐπροκάλυσε τὴν προσοχὴν μου ἡ ἀπροσδόκητος ἐντύπωσις.

4. Τὰ μικρὰ μου τέκνα ἔχουν ἐξέλθῃ εἰς περίπατον καὶ τὰ περιμένω νὰ ἐπανεέλθουν ὠρισμένην ὥραν· ἔταν ἔλθῃ ἡ ὥρα αὕτη, ἀκούω μὲ προσοχὴν κάθε θύρουδον, ὁ ὅποιος γίνεται εἰς τὴν θύραν ἢ τὴν κλίμακα τῆς οἰκίας· ἐνταῦθα τὴν προσοχὴν προκαλεῖ ἡ προσδοκωμένη ἐντύπωσις.

5. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν διαφόρων μαθημάτων παρατηροῦμεν, ὅτι προσέχομεν περισσότερο εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ἐννοοῦμεν εὐκολώτερον· ὅταν ἐννοοῦμεν μὲ μεγάλον κόπον μάθημά τι ἢ δὲν τὸ ἐννοοῦμεν καθόλου, προσέχομεν μὲν εἰς τὴν ἀρχὴν εἰς αὐτό, ἀλλ' ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐλαττώνεται ἢ πρὸς αὐτὸ προσοχὴ μας, τέλος δὲ καὶ ἔξαφανίζεται ἕλας διόλου· κατὰ ταῦτα προσέχομεν γενικῶς εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὅποια δυνάμεθα εὐκόλως νὰ κατανοήσωμεν ἢ νὰ ἀφομοιώσωμεν.

Ἔσπε ἡ προσοχὴ προκαλεῖται:

1. Ἐπὸ ἰσχυρὰς κατ' αἰσθησίμ ἐντυπώσεις.
2. Ἐπὸ νέας ἐντυπώσεις.
3. Ἐπὸ ἀπροσδοκῆτους ἐντυπώσεις.
4. Ἐπὸ προσδοκωμένας ἐντυπώσεις, καὶ
5. Ἐπὸ τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως.

β' Φυσιολογικοί όροι τής προσοχής.

Ἡ προσοχή ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ μερικὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ καταστάσεις.

Ὅτω π. χ. μεγάλην σημασίαν ἔχει διὰ τὴν προσοχὴν ἡ κόπωση, ἢ ὅποια προέρχεται ἢ ἀπὸ σωματικὴν ἢ ἀπὸ πνευματικὴν ἐργασίαν· τοῦτο γνωρίζομεν ὅλοι ἐκ πείρας· ἔταν εἴμεθα κουρασμένοι, δὲν δυνάμεθα νὰ προσέχωμεν τόσον καλῶς, ὅσον, ἔταν εἴμεθα ἀκαμαίτοι.

Ἡ πείρα ἐπίσης διδάσκει, ὅτι ἐξασκοῦν ἐπιβλαβὴ ἐπίδρασιν εἰς τὴν προσοχὴν τὸ πολὺ ψῦχος, ἢ πολλὴ θερμότης καὶ ὁ μεμολυσμένος ἀήρ· ἀπαραίτητος ὅρος διὰ τὴν προσοχὴν εἶναι καὶ ἡ ἐλευθέρα καὶ ἀκώλυτος ἀναπνοὴ διὰ τῆς ρινός.

Κατὰ ταῦτα οἱ σπουδαιότατοι φυσιολογικοὶ ὅροι τῆς προσοχῆς εἶναι ἡ σωματικὴ καὶ ἡ πνευματικὴ ἀκμὴ, ἡ κατάλληλος θερμοκρασία, ὁ καθαρὸς ἀήρ καὶ ἡ ἐλευθέρα διὰ τῆς ρινός ἀναπνοή.

4. Ἀκουσία καὶ ἔκουσία προσοχή.

Ὅταν ὑπάρχουν οἱ ψυχικοὶ καὶ φυσιολογικοὶ ὅροι, διὰ τοὺς ὁποίους εἶπομεν ἀνωτέρω, ἢ προσοχὴ γεννᾶται μόνῃ τῆς, οὕτως εἶπεν, ἐπιβάλλεται εἰς ἡμᾶς τὴν ταιαύτην προσοχὴν καλοῦμεν ἀκουσίαν προσοχὴν. Ἀκουσία λοιπὸν προσοχὴ γεννᾶται, ὅταν δὲν ἔχωμεν τὴν πρόθεσιν νὰ προσέξωμεν εἰς τι, ἀλλὰ κυριαρχοῦν τῆς συνειδήσεώς μας, μὲ μεγάλην διαύγειαν καὶ σαφήνειαν, αἰσθήματα ἢ παραστάσεις ἄνευ τῆς συνεργίας μας.

Ἄλλοτε ὅμως στρέφομεν σκοπίμως τὴν προσοχὴν μας εἰς τινὰς παραστάσεις ἢ αἰσθήματα· οὕτω π.χ. οἱ μαθηταὶ παρακολουθοῦν μὲ προσοχὴν τὴν διδασκαλίαν, καὶ ὅταν τὸ διδασκόμενον δὲν παρέξη εἰς αὐτοὺς καμμίαν εὐχαρίστησιν, διότι σκέπτονται, ὅτι αὐτό, τὸ ὅποιον διδάσκει ὁ διδάσκαλος, εἶναι χρήσιμον εἰς αὐτοὺς διὰ τὰς περαιτέρω σπουδὰς των ἢ τὸν κατόπιν βίον των, ἢ ὅτι οὕτω θὰ λάθουν καλοὺς βαθμοὺς καὶ θὰ εὐχαριστήσουν τοὺς γονεῖς των κ. λ. π. Τὸ ἴδιον συμβαίνει πλειστάκις καὶ εἰς τὸν καθημερινὸν βίον· ἢ σκέψις δηλ. περὶ ἐπικειμένης ὀφελείας ἢ βλάβης παρακινεῖ νὰ προσέξωμεν εἰς τι. Εἰς τὴν περι-

πτωσιν αὐτὴν ἀναγκάζομεν ἡμᾶς αὐτοὺς νὰ ἀποκτήσωμεν κατ' αἰσθησιν ἐντυπώσεις μὲ μεγάλην σαφήνειαν, νὰ ἀναπλάσωμεν παραστάσεις καὶ νὰ ἐξετάσωμεν μὲ προσοχὴν τὸ ἀναπλαττόμενον τῆν τσαυτὴν προσοχὴν καλοῦμεν ἐκουσίαν προσοχὴν.

5. Καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς.

Ὅσα εἶπομεν προηγουμένως περὶ προσοχῆς, δεικνύουν ὅτι κατὰ κανόνα ἡ προσοχὴ εἰς ἓν πρᾶγμα ἢ φαινόμενον, ἀποκλείει τὴν προσοχὴν εἰς ἄλλο πρᾶγμα ἢ φαινόμενον.

Ἐνίοτε ἔμως εἶναι δυνατόν συγχρόνως νὰ προσέχωμεν εἰς περισσότερα πράγματα· οὕτω π. χ. εἶναι δυνατόν νὰ πλέκῃ τις, νὰ ἀναγιγνώσκῃ, νὰ γράφῃ κλπ. συγχρόνως ἔμως νὰ παρακολουθῇ καὶ τινα συζήτησιν· ὁ διευθύνων τὴν ὀρχήστραν παρακολουθεῖ τὰ μουσικὰ σημεῖα εἰς τὸ πρὸ αὐτοῦ βιβλίον τῆς μουσικῆς, προσέχει ἔμως συγχρόνως καὶ εἰς ἔλα τὰ ὄργανα καὶ εἰς τὰς φωνὰς τῶν ἀοιδῶν· ἔμοιως ὁ διδάσκαλος προσέχει εἰς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα αὐτὸς διδάσκει· ἢ λέγουσιν οἱ μαθηταί, προσέχει ἔμως καὶ εἰς τὴν συμπεριφορὰν ἑλῶν τῶν μαθητῶν κλπ. Τὸ φαινόμενον τοῦτο καλοῦμεν καταμερισμὸν τῆς προσοχῆς.

Ὅταν καταμερίζεται ἡ προσοχὴ εἰς περισσότερας σειρὰς αἰσθημάτων ἢ παραστάσεων, ἔχομεν ἀσαφῆ συνείδησιν ἑλῶν τούτων, ἐὰν δ' αἰσθημὰ τι ἢ παράστασις ἀπασχολῇ ὄντως ὀλβόκληρον τὴν προσοχὴν μας, ἡ προσοχὴ περιορίζεται εἰς αὐτὸ μόνον τὸ αἰσθημα ἢ αὐτὴν τὴν παράστασιν. Οὕτω π. χ. ἐκεῖνος, ὁ ὅποιος γράφων παρακολουθεῖ μίαν συζήτησιν, ἔταν θέλῃ νὰ ἀκούσῃ τι καλύτερον, ἀφήνει ἄμέσως, τὴν γραφίδα.

Ὁ καταμερισμὸς τῆς προσοχῆς εἶναι ὁ τελειότατος τύπος τῆς προσοχῆς, ἀπαιτεῖ δι' ἑκτακτον πνευματὴν δύναμιν. >>

§ 16. ΤΟ ΔΙΑΦΕΡΟΝ

α' Ὁρισμὸς τοῦ διαφέροντος.

Συγγενές μὲ τὴν προσοχὴν εἶναι τὸ διαφέρον, καὶ μάλιστα τόσοσιν συγγενές, ὥστε πολλοὶ συγχέουσιν τὰ δύο αὐτὰ πνευματικὰ φαινόμενα.

Ἐὰν μαθητὴς, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας

είναι τελείως προσηλωμένοι εις αὐτήν καὶ εὐρίσκοντα: εις τὴν συνειδησίν του μόνον αἱ σχετικαὶ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο παραστάσεις, λέγομεν ὅτι προσέχει. Παλλάκις ὅμως παρατηρεῖται, ὅτι ὁ μαθητὴς δὲν περιορίζεται μόνον νὰ προσέχη κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος τῆς ἱστορίας εις αὐτήν, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ τέλος του παραμένουν καὶ κυριαρχοῦν εις τὴν συνειδησίν του αἱ σχετικαὶ παραστάσεις· διαρκῶς σκέπτεται τοὺς ἥρωας καὶ τὰς πράξεις, διὰ τὰς ὁποίας ἤκουσε νὰ γίνεται λόγος, ἀσχολεῖται μὲ αὐτούς, ζητεῖ νὰ εὕρῃ ἔκτενέστερα ἱστορικὰ βιβλία, τὰ ὅποια ἐκθέτουν λεπτομερέστερον τὰ πράγματα, τὰ ὅποια μελετᾷ, πολλάκις μάλιστα καὶ ἐπισκέπτεται τοὺς τόπους, εις τοὺς ὁποίους ἐγέναν διάφορα ἱστορικὰ γεγονότα. Περὶ τοῦ μαθητοῦ τούτου λέγομεν, ὅτι ἔχει διαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον λέγομεν περὶ τινος, ὅτι ἔχει διαφέρον διὰ τὴν φυσιογνωσίαν, τὴν ἰχνογραφίαν κ.λ.π. ὅταν δὲν ἀσχολῆται μὲ τὰ σχετικὰ πράγματα μόνον κατὰ τὴν ὥραν τοῦ μαθήματος, ἀλλὰ καὶ μετὰ ταῦτα, καταρτίζει: π. χ. συλλογὰς φύλλων, ἐντόμων κλπ. ἢ ἰχνογραφεῖ ὄχι μόνον κατὰ τὸ ὄψο τοῦ διδασκάλου ὀριζόμενον, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔσον τὸ δυνατόν περισσότερα.

Κατὰ ταῦτα, εις μὲν τὴν προσοχὴν παράστασις τις ἢ ὁμάς παραστάσεων κυριαρχεῖ τῆς συνειδήσεως ἐπὶ ὠρισμένον βραχὺν χρόνον, εις δὲ τὸ διαφέρον ἢ κυριαρχία αὐτὴ εἶναι διαρκῆς. Δυνάμεθα ἄρα νὰ εἴπωμεν, ὅτι διαφέρον εἶναι ἡ διαρκῆς προσοχή.

β' Ὅροι ἀπαιτούμενοι διὰ νὰ γεννηθῇ τὸ διαφέρον.

Διὰ νὰ γεννηθῇ διαφέρον, ἀπαιτεῖται εις ἀπὸ τοὺς ἐπομένους ὅρους:

α') ἡ εὐκολία τῆς ἀφομοιώσεως. Ὅταν προσλαμβάνωνται εὐκόλως αἱ νέαι παραστάσεις ὑπὸ τῶν ἐν τῇ συνειδήσει, εὐχαριστοῦμεθα. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη διεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν μας νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐκ νέου μὲ τὰς ἰδίας παραστάσεις, διὰ νὰ ἀπολαύσωμεν καὶ πάλιν τὴν ἰδίαν εὐχαρίστησιν. Ὅταν παρουσιασθῇ ἡ ἐπιθυμία αὕτη, λέγομεν ὅτι ἔχομεν διαφέρον.

β') Ἡ φυσικὴ προδιάθεσις. Δύο μαθηταὶ ἐπιδίδονται συγχρόνως εις τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἰχνογραφίας. Ὁ εἰς ἐκ τούτων ταχέως προχωρεῖ καὶ δεικνύει δι' αὐτὴν μέγα διαφέρον, ἐνῶ ὁ ἄλλος

πολύ ὀλίγα κατορθώνει καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἔχει διαφέρον· ἐνταῦθα τὸ διαφέρον δὲν ἔχει τὴν αἰτίαν εἰς τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοιώσεως, διότι καὶ τῶν δύο αἰ παραστάσεις, αἱ πρὸς τὸ μάθημα τοῦτο σχετιζόμεναι, εἶναι αἱ ἴδιαι. Μᾶλλον τὸ διαφέρον γεννᾶται ἐνταῦθα ἐκ τούτου, ὅτι ὁ εἰς μαθητῆς ἔχει ἐκ φύσεως ὀξὺν ὀφθαλμὸν καὶ διὰ τοῦτο ἀντιλαμβάνεται τελείως τὰ ἐξεταζόμενα ἀντικείμενα, καὶ δεξιὰν χειρὰν καὶ διὰ τοῦτο ἀναπαριστᾷ αὐτὰ ἐπιτυχῶς. Διὰ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτὴν εὐχαριστεῖται, διὸ καὶ ἀσχολεῖται περισσότερον εἰς τὴν ἰχνογραφίαν, διὰ τὴν συναισθάνεται καὶ μεγαλυτέραν εὐχαρίστησιν.

γ') **Συνείδησις τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων.** Ὅπως ὁ συλλογεὺς γραμματοσῆμων, καθ' ὅσον βλέπει τὴν συλλογὴν του καθ' ἑκάστην πλουτιζομένην, ἀποκτᾷ διαφέρον δι' αὐτὴν καὶ ἐπιδιώκει τὴν αὐξήσιν αὐτῆς καὶ διὰ δαπάνης καὶ διὰ κόπου, οὕτω καὶ πᾶς ἄλλος καθ'ὅσον λαμβάνει συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών του, διαφέρεται ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον δι' αὐτὰς καὶ προσπαθεῖ ναυξήσῃ ταύτας.

Τὸ διαφέρον, τὸ ὅποσον γεννᾶται κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, καλεῖται **ἄμεσον**, διότι ἀναφέρεται εἰς τὰ πράγματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ καὶ οὐχὶ εἰς αὐτά, ὡς μέσον πρὸς ἐπιτυχίαν ἀπωτέρου τινὸς σκοποῦ. Πολλάκις ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως· ὑπάρχει π.χ. μαθητῆς, ὁ ὅποιος δεικνύει διαφέρον διὰ τὰ μαθηματικά χωρὶς νὰ συντρέχῃ κανεὶς ἀπὸ τοὺς ἀνωτέρω ἔρους· ἐπιδίδεται ὅμως μὲν μέγαλον ζῆλον εἰς αὐτὰ δι' ἀπώτερόν τινα σκοπὸν, ἢ διὰ τὴν τύχην π. χ. καλοῦ βαθμοῦ ἢ διότι σκέπτεται, ὅτι θὰ καταταχθῇ εἰς τὴν σχολὴν τῶν Εὐδελπίδων, τῶν Δοκίμων ἢ τὸ Πολυτεχνεῖον κλπ. καὶ θὰ τοῦ χρειασθῇ ἡ γνώσις αὐτῶν. Περὶ τούτου τοῦ μαθητοῦ λέγομεν, ὅτι ἔχει **ἔμμεσον** διαφέρον.

Τὰ δύο ταῦτα εἶδη τοῦ διαφέροντος ὑπενθυμίζουσι τὰ δύο εἶδη τῆς προσοχῆς, διὰ τὰ ὅποια ἐγίνε λόγος εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον καὶ δὴ τὸ μὲν **ἄμεσον** διαφέρον τὴν **ἀκουσίαν** προσοχὴν, τὸ δ' **ἔμμεσον** τὴν **ἐκουσίαν**. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι **τὸ μὲν ἄμεσον διαφέρον εἶναι διαρκῆς ἀκουσία προσοχή, τὸ δ' ἔμμεσον διαρκῆς ἐκουσία προσοχή.**

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

§ 17. Η ΝΟΗΣΙΣ

α' Ἡ νόησις ἐν γένει.

Εἶδομεν ἄνωτέρω, ὅτι τὰ αἰσθητήρια ὄργανα συντελοῦν νάπο-
κτιθώμεν πολλὰς καὶ ποικίλας παραστάσεις· αἱ παραστάσεις αὗται
ἔρχονται εἰς τὴν συνείδησίν μας ὄχι καθ' ὠρισμένον καὶ λογικῶς
ἀκριβῶς διατεταγμένον τρόπον, ἀλλ' ἀτάκτως ἕλωσ, ἀναλόγως τῶν
ἀντικειμένων, τὰ ὅποια ὑποπίπτουν ἐκάστοτε εἰς τὰς αἰσθήσεις μας.
Ἐξέρχομαι π. χ. εἰς περίπατον καὶ τώρα μὲν συναντῶ ἀνθρώπους
βαδίζοντας, ἔπειτα ποίμνιον, ἔπειτα θάσος, λίμνην, σιδηρόδρομον
κλπ. Ἐξ ἕλων τούτων ἀποκτῶ παραστάσεις· αἱ παραστάσεις ὅμως
αὗται δὲν ἔχουν καμμίαν ἐσωτερικὴν σχέσιν πρὸς ἀλλήλας· ὅπως
μετὰ τοὺς ἀνθρώπους εἶδον τὸ ποίμνιον, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον
ἠδυνάμην νά ἶδω ὄρος, θάλασσαν κ.λ.π. Αἱ οὕτως ὅμως ἀτάκτως
εἰς τὴν συνείδησίν μας εἰσερχόμεναι παραστάσεις δὲν εὐρίσκονται
εἰς αὐτὴν συγκεχυμέναι, ἀλλὰ συνδέονται πρὸς ἀλλήλας καὶ
κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν σχέσιν, καὶ ὄχι μόνον κατὰ τὴν
ἐξωτερικὴν, ὅπως εἶναι συνδεδεμέναι κατὰ τὸν χρόνον τῆς εἰσόδ-
ου τῶν εἰς τὴν συνείδησιν· οὕτω δὲ συνδεόμεναι ἀποτελοῦν
ἄλλα ψυχικὰ φαινόμενα πολυτιμώτατα διὰ τὸν πνευμα-
τικὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου. Ταύτην τὴν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν
σχέσιν συσχετίσιν καὶ σύνδεσιν τῶν παραστάσεων καλοῦμεν
νόησιν.

Εὐκόλως δὲ δυνάμεθα νά ἐννοήσωμεν, ὅτι διὰ τὴν νόησιν με-
γάλην σημασίαν ἔχει τὸ μὲν ἢ ἐν τῇ συνείδησει ὑπαρξίς τῶν
παραστάσεων, τὸ δ' ἢ τελεία ἀνάπλασις αὐτῶν. Μόνον ἔταν
οἱ ὄροι οὗτοι ἐκπληρώνονται εἶναι δυνατόν νά ἔχωμεν νόησιν. Ἡ
τελεία ὅμως ἀνάπλασις τῶν διὰ τὴν νόησιν ἀπαιτουμένων παρα-
στάσεων κατορθώνεται μόνον, ἔταν ἀπομακρύνωμεν ἀπὸ τὴν συνεί-
δησίν μας ἕλας τὰς ξένας πρὸς ταύτας παραστάσεις. Κατὰ ταῦτα
ἀπαραίτητος τῆς νόησεως ὄρος εἶναι ἡ ἐκουσία προσοχή. Ἡ
ἀπλή τῶν παραστάσεων ὑπαρξίς εἰς τὴν συνείδησιν δὲν ἔχει καμ-
μίαν σημασίαν, ἐὰν δὲν ὑπάρχη καὶ ἡ προσοχή. Μόνον διὰ τῆς

προσοχής δυνάμεθα νά εξακριβώσωμεν τὰς μεταξὺ τῶν παραστάσεων σχέσεις, νά εὐρωμεν τὰς μεταξὺ αὐτῶν ὁμοιότητας καὶ διαφοράς, νά διαβλέπωμεν τὰς αἰτίας καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ὁμοιοτήτων ἢ διαφορῶν τούτων ἢ τὴν σχέσιν τῶν μερῶν συνθέτου τινὸς παραστάσεως καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὴν ὁλικὴν παράστασιν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων συνάγομεν τὰ ἐπόμενα:

α') Αἱ παραστάσεις, ἐρχόμεναι εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν συνδέονται μεταξὺ τῶν μόνον κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν τῶν σχέσιν (τὸν συγχρονισμόν καὶ τὴν διαδοχὴν), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν (τὴν ὁμοιότητα ἢ ἀντίθεσιν).

β') Τὴν τοιαύτην κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν σύνδεσιν τῶν παραστάσεων ὀνομάζομεν νόησιν.

γ') Διὰ νά γίνῃ νόησις ἀπαιτεῖται:

1) **Νὰ ὑπάρχουν εἰς τὴν συνείδησιν παραστάσεις:** ἔσον τελειότεραι εἶναι αἱ παραστάσεις αὐταί, τόσον τελειότερα εἶναι καὶ ἡ νόησις.

2) **Ἡ τελεία ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων.**

3) **Ἡ ἀπομάκρυνσις ἀπὸ τὴν συνείδησιν πάσης ἐνοχλητικῆς παραστάσεως, ἥτοι ἡ ἐκουσία προσοχή.**

Διὰ νά κατανοήσωμεν ὅμως τελειότερον καὶ τὴν νόησιν καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, εἶναι ἀνάγκη νά ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον τὰ διάφορα εἶδη τῆς νοήσεως.

β') Τὰ εἶδη τῆς νοήσεως.

1. Ἡ ἔννοια.

Ἐλέγομεν ἀνωτέρω, ὅτι αἱ παραστάσεις, ὅταν ἔλθουν εἰς τὴν συνείδησιν, δὲν μένουσι μεμονωμένοι, ἀλλὰ συνδέονται μεταξὺ τῶν κατὰ τὴν ἐσωτερικὴν τῶν σχέσιν.

Εἶδον π. χ. ποτὲ ἓνα κύνα καὶ ἀπέκτησα ἐξ αὐτοῦ μίαν παράστασιν· μετὰ ταῦτα εἶδον καὶ ἄλλους κύνας, ἐκάστου δὲ ἀπέκτησα καὶ παράστασιν τοῦ κυνός, τὸν ὅποιον ἔβλεπον. Οὕτως ἀπέκτησα πολλὰς παραστάσεις ἐκ πολλῶν ὁμοίων ζώων. Αἱ παραστάσεις αὐταὶ εἶναι ὅμοιαι πρὸς ἀλλήλας, διότι ἔχουν μὲν ὁμοιότητάς καὶ διαφοράς, ἀλλ' αἱ ὁμοιότητες ὑπερισχύουσιν τῶν διαφορῶν, διότι εἶναι πολυαριθμότεραι. Τί συμβαίνει τώρα; Ὅταν λέγω

περί κυνός, δὲν ἔχω εἰς τὴν συνείδησίν μου τὴν παράστασιν τοῦτου ἢ ἐκείνου τοῦ κυνός, τὸν ὅποιον εἶδόν ποτε, ἀλλ' ἀπλῶς ἐνός ζφύου, τὸ ὅποιον ἔχει τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὄλων τῶν κυνῶν, τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε εἶδον. Τοῦτο δεικνύει, ὅτι ἡ ψυχὴ μας ἀφ' ἑαυτῆς, ἀνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνετέλεσεν, ὅπως τὰ μὲν ἰδιαίτερα γνωρίσματα ἐκάστης παραστάσεως τῶν κυνῶν ἀπομακρυνθῶν, τὰ δὲ κοινὰ μεταξὺ ὄλων τῶν παραστάσεων συνενωθῶν καὶ ἀποτελέσουν μίαν γενικὴν παράστασιν τοῦ κυνός.

Τὴν γενικὴν αὐτὴν παράστασιν, ἣ ὁποία περιέχει ὅλα τὰ κοινὰ γνωρίσματα πολλῶν ὁμοίων παραστάσεων, καλοῦμεν ἔννοιαν. Ὅπως ἔχουμεν τὴν ἔννοιαν τοῦ κυνός, οὕτως ἔχομεν καὶ πολλὰς ἄλλας ἐννοίας, π. χ. τοῦ ἵππου, τῆς αἰγός, τοῦ πλοίου, τοῦ πίνακος, τοῦ θρανίου κλπ. Καὶ τὰς ἐννοίας δὲ αὐτὰς ἀπεκτηθήμεν κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον. Εἶδαμεν π. χ. πλείστας αἰγὰς μέχρι τοῦδε, ἣ δὲ ψυχὴ μας ἀφ' ἑαυτῆς, ἀνευ συνειδητῆς ἐνεργείας τοῦ λογικοῦ, συνέκρινε τὰς ἐκ τούτων παραστάσεις, ἀπέβαλλε τὰς διαφορὰς, ἐκράτησε τὰς ὁμοιότητας καὶ οὕτω ἀπετέλεσε τὴν ἔννοιαν τῆς αἰγός.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἔννοια ἀναφέρεται εἰς ὁμάδα ὁμοειδῶν παραστάσεων, περιέχει δὲ ἐν ἡ περισσότερα τῶν εἰς πάσας τὰς παραστάσεις ταύτας κοινῶν γνωρισμάτων.

Τὰ κοινὰ γνωρίσματα διαφόρων παραστάσεων ὀνομάζομεν καὶ οὐσιώδη γνωρίσματα, τὰς δὲ συγγενεῖς παραστάσεις, τὰς ὁποίας περιέχει ἔννοιά τις, ἀντιπρόσωπους ἢ εἶδη τῆς ἐννοίας αὐτῆς· διὰ τοῦτο δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔννοια εἶναι ἡ συνένωσις τινῶν ἢ ὄλων τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων τῶν εἰδῶν αὐτῆς.

Ἐλέγαμεν προηγουμένως, ὅτι τὴν συνένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ ψυχὴ μόνη τῆς, ἀνευ συνειδητῆς συνεργασίας τοῦ λογικοῦ· οὐδέποτε π. χ. ἐγὼ ἐσκέφθην νὰ εὑρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὄλων τῶν πλοίων, τὰ ὁποία ἔχω ἀντιληφθῆ, καὶ ὁμοῦς ἔχω τὴν ἔννοιαν τοῦ πλοίου, ὡσαύτως οὐδέποτε ἐσκέφθην νὰ εὑρω τὰ κοινὰ γνωρίσματα ὄλων τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ὁποίους εἶδον, καὶ ὁμοῦς ἔχω τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπειδὴ λοιπὸν τὴν συνένωσιν αὐτὴν τῶν οὐσιωδῶν γνωρισμάτων κάμνει ἡ ψυχὴ ἀφ' ἑαυτῆς, καλοῦμεν αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ψυχικὴν.

Εὐνόητον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ *ψυχικὴ ἔννοια δὲν εἶναι τελεία*. Θὰ ἦτο π. χ. ἡ ἔννοια τῆς αἰγὸς τελεία, ἐὰν ἐγὼ εἶχον ἴδει θλα τὰ εἶδη τῶν αἰγῶν· τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει· συνήθως γνωρίζω μόνον τὰς αἰγὰς τῆς πατρίδος μου καὶ τῶν τόπων, τοὺς ὁποίους μέχρι τοῦδε ἐπεσεκέφθην. Σχηματίζω ἄρα τὴν ἔννοιαν τῆς αἰγὸς ἀπὸ περιορισμένον ἀριθμὸν εἰδῶν αὐτῆς καὶ ὄχι ἀπὸ θλα, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἔννοια αὐτὴ λέγομεν, ὅτι εἶναι *στενωτέρα* τοῦ δέοντος· τοῦτο δὲ κατανοοῦμεν ἐκ τούτου, ὅτι, ὅταν ἴδωμεν νέον εἶδος τῆς ἔννοιας αὐτῆς, π. χ. αἰγά τῆς Ἀγκύρας, δὲν τὸ ἀναγνωρίζομεν.

Ἄλλοτε πάλιν ἡ ψυχικὴ ἔννοια ἔχει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἐλάττωμα· δὲν εἶναι σπάνιον π.χ. νὰ κοῦσωμεν μικρὸν παιῖδα, βλέποντα ἵππον, νὰ ὀνομάξῃ αὐτὸν ὄνον ἢ καὶ τὰνάπαλι, ὑπάγει δηλ. ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἵππου καὶ εἶδος, τὸ ὅποιον δὲν ἀνήκει εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν· διὰ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἡ ἔννοια αὐτὴ εἶναι *εὐρύτερα* τοῦ δέοντος.

Ἡ ψυχικὴ λοιπὸν ἔννοια ἄλλοτε μὲν εἶναι στενωτέρα τοῦ δέοντος, ἢτοι δὲν περιλαμβάνει θλα τὰ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα εἶδη, ἄλλοτε δ' εἶναι εὐρύτερα τοῦ δέοντος, ἢτοι περιλαμβάνει καὶ εἶδη, τὰ ὅποια δὲν ὑπάγονται κυρίως ὑπὸ ταύτην, *διὰ τοῦτο δὲ δὲν παραμένει πάντοτε ἡ αὐτὴ, ἀλλὰ μεταβάλλεται ἀναλόγως τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου*· ἔχω π.χ. τὴν ψυχικὴν ἔννοιαν τῆς οἰκίας τὴν ὅποιαν ἀπέκτησα ἀπὸ τὴν πατρίδα μου· μεταβαίνω μετὰ ταῦτα εἰς Ἀθήνας, βλέπω καὶ ἄλλας οἰκίας καὶ οὕτω συμπληρῶνεται καὶ τελειοποιεῖται βαθμηδὸν ἡ ἔννοια αὐτῆ.

Ἐκτὸς ὅμως τῆς ψυχικῆς ἔννοιας, ἡ ὅποια ἔχει αὐτὰ τὰ ἐλαττώματα, ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἡ ὅποια *δὲν σχηματίζεται ἀφ' ἑαυτῆς, ἀλλὰ κατόπιν σκέψεως*. Φροντίζομεν δηλαδή νὰ παραλαμβάνωμεν θλα τὰ εἶδη μιᾶς ἔννοιας καὶ μόνον αὐτά, συγκρίνομεν αὐτὰ μὲ προσοχὴν, εὐρίσκομεν τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφοράς, κρατοῦμεν τὰς ὁμοιότητας καὶ οὕτως ἔχομεν ἔννοιαν, ἡ ὅποια δὲν εἶναι οὔτε στενωτέρα, οὔτε εὐρύτερα τοῦ δέοντος, κατ' ἀκολουθίαν δὲ καὶ οὐδεμίαν ἐπιδέχεται μεταβολὴν. Τὴν ἔννοιαν αὐτὴν καλοῦμεν *λογικὴν ἔννοιαν*. Οὕτω π.χ. σχηματίζω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου, συγκρίνων πρὸς ἀλλήλα θλα καὶ μόνον τὰ εἶδη αὐτῆς, ἢτοι τὸ τετράγωνον, τὸ ὀρθογώνιον,

τὸν ρόμβον καὶ τὸ τραπεζοειδές. Ἀποβάλλω τὰς διαφορὰς, κρατῶ μόνον τὰς ὁμοιότητας, ἦτοι ὅτι αἱ ἀπέναντι πλευραὶ εἰς ἕλα αὐτὰ τὰ σχήματα εἶναι ἴσαι καὶ παράλληλοι καὶ οὕτως ἔχω τὴν λογικὴν ἔννοιαν τοῦ παραλληλογράμμου.

Κατὰ ταῦτα διακρίνομεν δύο εἴδη ἐννοιῶν, τὴν *λογικὴν* καὶ τὴν *ψυχικὴν*, διαφόρους ἀλλήλων καὶ κατὰ τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ καὶ κατὰ τὴν τελειότητα.

Ἐὰν ἔμωσ *λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ πλῆθος τῶν εἰδῶν*, εἰς τὰ ὅποια ἔννοιά τις ἀναφέρεται, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν τῶν ἐννοιῶν. Ἐχω π. χ. τὴν ἔννοιαν τοῦ μελανοπίνακος, τὴν ὅποιαν ἀπέκτησα ἀφοῦ ὑπέπεσαν εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πολλοὶ μελανοπίνακες, διάφοροι κατὰ τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος κλπ. Ἐκτὸς αὐτῆς ἔμωσ ἔχω καὶ τὴν ἔννοιαν ἐνὸς ὠρισμένου μελανοπίνακος, π.χ. τοῦ μελανοπίνακος τῆς τάξεώς μου· τὴν ἔννοιαν αὐτὴν ἀπέκτησα, ἀφοῦ εἶδον ποικιλωτάτας μορφὰς ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μελανοπίνακος καὶ διετήρησα ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον πάντοτε μένει σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον εἰς αὐτόν. Τὰς ἐννοίας ἐκείνας, *αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς ἕλα ἢ πολλὰ τοῦλάχιστον εἴδη* καὶ περιλαμβάνουν τὰ μεταξὺ αὐτῶν κοινὰ γνωρίσματα, *καλοῦμεν γενικὰς*, ἐκείνας δέ, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται *εἰς ἓν μόνον εἶδος ἢ ἄτομον* καλοῦμεν *ἀτομικὰς ἐννοίας*. Ἀτομικὰς ἐννοίας ἔχομεν, ὄχι μόνον ἀντικειμένων, ἀλλὰ καὶ προσώπων· οὕτω π.χ. ἔχομεν τὴν ἀτομικὴν ἔννοιαν τοῦ Κίμωνος, τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου κλπ. Τὰς ἐννοίας αὐτὰς σχηματίζομεν κρατοῦντες μόνον τὰ γνωρίσματα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια μένουν σταθερὰ εἰς ἕλας τὰς περιπτώσεις τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν τούτων καὶ ἀποβάλλοντες ἕλα τὰ ἄλλα.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βλέπομεν, ὅτι εἰς τὰς ἐννοίας διακρίνομεν τὰ ὅσα αὐτὰς *ὑπαγόμενα εἴδη* καὶ τὰ *οὐσιώδη γνωρίσματα αὐτῶν*. Τὰ μὲν εἴδη λέγομεν ὅτι ἀποτελοῦν τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας, τὰ δὲ οὐσιώδη τῶν εἰδῶν γνωρίσματα τὸ βάθος αὐτῆς. Τὸ πλάτος καὶ τὸ βάθος τῶν ἐννοιῶν εὐρίσκονται πρὸς ἀλληλα ἐν ἀντιπεπονητοῖ λόγῳ, ἦτοι, ὅταν αὐξάνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος ἐλαττώνεται καὶ, ὅταν ἐλαττώνεται τὸ πλάτος, τὸ βάθος αὐξάνεται.

19

2. Ἡ κρίσις.

α') Ὁρισμὸς τῆς κρίσεως.

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι ὁ παῖς ἀπὸ τῆν μικρὰν ἡλικίαν ἀποκτᾷ πολλὰς ψυχικὰς ἐννοίας. Ἄλλ' ὁ παῖς δὲν περιορίζεται πόνον εἰς τοῦτο. Ὅταν δεῖξωμεν εἰς αὐτὸν γλύκισμα καὶ τὸν ἐρωτήσωμεν τί εἶναι, λέγει, ὅτι εἶναι γλύκισμα καὶ δεικνύει οὕτως, ὅτι ἔχει τὴν ἐννοίαν τοῦ γλυκίσματος· ἔταν ἕμως καὶ γευθῆ αὐτοῦ, λέγει ὅτι τὸ γλύκισμα εἶναι καλόν. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον δὲν ἀναγνωρίζει μόνον τὴν ὑπερέτριαν Α. ἀλλὰ καί, ἐάν ποτε αὕτη ἔκαμεν εἰς αὐτὸν κακόν τι, λέγει, χωρὶς νὰ δύναται ἀκόμη νὰ ὀμιλῆ καλῶς, ὅτι ἡ Α εἶναι κακῆ. Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι ὁ παῖς ἀπὸ τῆς μικρᾶς ἡλικίας δὲν ἀποκτᾷ μόνον παραστάσεις καὶ ἐννοίας, ἀλλὰ καὶ δύναται νὰ συνδέῃ αὐτὰς πρὸς ἀλλήλας. Διὰ νὰ γίνῃ ἕμως ἡ σύνδεσις αὕτη, πρέπει νὰ προηγηθῆ σκέψις, σύγκρισις τῶν δύο ἐννοιῶν ἢ τῶν δύο παραστάσεων· μόνον δὲ μετὰ τὴν σύγκρισιν αὐτὴν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῆ, ἐάν αὐταὶ δύνανται νὰ συνδεθοῦν πρὸς ἀλλήλας ἢ ὄχι. Ταύτην τὴν πρὸς ἀλλήλας σύγκρισιν δύο ἐννοιῶν ἢ παραστάσεων καὶ τὴν ἀπόφασιν, ἐάν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις αὐτῶν ἢ ὄχι, καλοῦμεν κρίσιν. Ἡ διὰ τῆς γλώσσης ἔκφρασις τῆς κρίσεως λέγεται πρότασις. Ὅπως δὲ εἰς τὴν γραμματικὴν, οὕτω καὶ εἰς τὴν ψυχολογίαν, ἡ μὲν μία ἐννοία ἢ παράστασις καλεῖται ἐννοία ἢ παράστασις τοῦ ὑποκειμένου, ἡ δὲ ἄλλη, ἐννοία ἢ παράστασις τοῦ κατηγορουμένου. Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ σύνδεσις ἢ ὁ χωρισμὸς τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ κατηγορουμένου γίνεται μὲ ἐπίγνωσιν, καλοῦμεν τὴν κρίσιν λογικὴν, ἐάν δὲ δὲν συμβαίῃ τοῦτο, ψυχολογικὴν.

β') Εἶδη τῶν κρίσεων.

1) Ὅπως εἶπαμεν προηγουμένως, εἰς τὰς κρίσεις ἀποφαινόμεθα, ὅτι εἶναι ἢ δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ σύνδεσις τῆς ἐννοίας τοῦ κατηγορουμένου μὲ τὴν ἐννοίαν τοῦ ὑποκειμένου· ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, ὅτι ἔχομεν δύο εἶδη κρίσεων, τῶν ὁποίων ὁ τύπος εἶναι ὁ ἐπόμενος :

α') Ὁ τοῖχος οὗτος εἶναι λευκός.

β') Ὁ τοῖχος οὗτος δὲν εἶναι λευκός.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν τὸ κατηγορούμενον (λευκὸς) ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον (ὁ τοῖχος)· ἡ κρίσις αὕτη καλεῖται **καταφατικῆ**. Εἰς τὴν δευτέραν τὸ κατηγορούμενον δὲν ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον καὶ τὴν κρίσιν ταύτην καλοῦμεν **ἀποφατικῆν**. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀπόδοσις τοῦ κατηγορουμένου εἰς τὸ ὑποκείμενον ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰ γνωρίσματα τοῦ ὑποκειμένου, ἦτοι ἀπὸ τὸ ποιὸν αὐτοῦ, τὴν τοιαύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων καλοῦμεν διαίρεσιν **κατὰ τὸ ποιόν**.

2. Ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς τὸ διάφορον πλάτος, ἦτοι εἰς τὸ ποσὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, ἔχομεν ἄλλην διαίρεσιν τῶν κρίσεων, τὴν **κατὰ τὸ ποσόν**, π. χ.

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Τινὲς ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

γ') Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Τὴν πρώτην κρίσιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἐννοια τοῦ κατηγορουμένου (δίκαιος) ἀποδίδεται εἰς ἓν **ὠρισμένον ἄτομον** (ὁ ἄνθρωπος οὗτος), καλοῦμεν **ἀτομικῆν**, τὴν δευτέραν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς μέρος τοῦ πλάτους τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν **μερικῆν**, τὴν δὲ τρίτην, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς ὅλον τὸ πλάτος τῆς ἐννοίας τοῦ ὑποκειμένου, καλοῦμεν **γενικῆν κρίσιν**.

3. Πολλάκις παρατηρεῖται διαφορὰ καὶ ὡς **πρὸς τὴν σχέσιν ἢ τὴν ἀναφορὰν** τοῦ κατηγορουμένου πρὸς τὸ ὑποκείμενον· τὴν διαφορὰν αὐτὴν δεκνύουσιν αἱ ἐπόμεναι κρίσεις :

α') Ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι δίκαιος.

β') Ἐὰν ἀκολουθῆς τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, θὰ ἀνταμειφθῆς.

γ') Τὰ τρίγωνα εἶναι ἢ ὀρθογώνια ἢ ὀξυγώνια ἢ ἀμβλυγώνια.

Εἰς τὴν πρώτην κρίσιν ἡ ἐννοια τοῦ κατηγορουμένου ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον **ἀνευ ὄρου**· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν **κατηγορικῆν**. Εἰς τὴν δευτέραν κρίσιν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὸ ὑποκείμενον **ὕπὸ ὄρου**· τὴν κρίσιν αὐτὴν λέγομεν **ὑποθετικῆν**. Εἰς τὴν τρίτην τέλος δίδεται **ἐκλογὴ μεταξὺ περισσοτέρων κατηγορουμένων**· τὴν κρίσιν αὐτὴν καλοῦμεν **διαξενικῆν**. Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἡ ἐκλογὴ εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχη καὶ εἰς τὰ ὑποκείμενα, ὅπως π. χ. εἰς τὴν κρίσιν :

Στερεά, ρευστὰ ἢ ἀέρια πληροῦν πάντα χῶρον.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν κρίσεων, ὡς δηλοῦσαν τὴν πρὸς τὸ

υποκείμενον ἀναφοράν τοῦ κατηγορουμένου, καλοῦμεν διαίρεσιν **κατ' ἀναφοράν**.

4. Ἐάν τέλος ἐξετάσωμεν τὰς κρίσεις **κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς βεβαιότητος**, μὲ τὴν ὁποίαν τὸ κατηγορούμενον ἀποδίδεται εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ υποκειμένου, εὐρίσκομεν ἄλλην διαίρεσιν, ὅπως φανερῶνουν τὰ ἐπόμενα παραδείγματα :

α') Ὁ μαθητὴς οὗτος εἶναι ἐπιμελής.

β') Ὁ μαθητὴς οὗτος δυνατόν νὰ εἶναι ἐπιμελής.

γ') Ὁ μαθητὴς οὗτος πρέπει νὰ εἶναι ἐπιμελής.

Ἡ πρώτη κρίσις φανερώνει τι τὸ πραγματικόν, διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν **πραγματικὴν ἢ βεβαιωτικὴν**, ἡ δευτέρα φανερώνει τι προβληματικόν διὰ τοῦτο καλοῦμεν αὐτὴν **προβληματικὴν**, καὶ ἡ τρίτη φανερώνει τι, τὸ ὅποιον κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ γίνῃ, καὶ καλοῦμεν αὐτὴν **ἀποδεικτικὴν**. Τὴν τελευταίαν ταύτην διαίρεσιν τῶν κρίσεων καλοῦμεν **κατὰ τὸν τρόπον**.

Ἡ ἰδίᾳ κρίσις ὑπάγεται, καθ' ὅσον ἐξετάζεται ἀπ' αὐτὴν ἡ ἐκείνην τὴν ἔποψιν, εἰς μίαν ἀπὸ τὰς ἀνωτέρω υποδιαίρεσεις, ἐάν δὲ ἐξετασθῇ ὑπὸ ἑκαστῆς τὰς ἐπόψεις, ὑπάγεται εἰς ἕκαστὴν τὰς υποδιαίρεσεις. Οὕτω π. χ. ἡ κρίσις: «ὁ μαθητὴς οὗτος δὲν εἶναι ἐπιμελής» κατὰ τὸ ποῖόν εἶναι ἀποφατικὴ, κατὰ τὸ ποσὸν ἀτομικὴ, κατὰ τὴν ἀναφοράν κατηγορικὴ καὶ κατὰ τὸν τρόπον δεδαιωτικὴ.

3. Ὁ συλλογισμὸς.

α') Ὁρισμὸς τοῦ συλλογισμοῦ.

Ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ὅτι πρὶν ἢ ἐκφράσωμεν γνώμην περὶ τοῦ δυνατοῦ ἢ μὴ τῆς συνδέσεως δύο ἐννοιῶν ἢ παραστάσεων, ἔχομεν ἀνάγκην σκέψεως διὰ νὰ ἐξακριβώσωμεν τὴν μεταξὺ αὐτῶν σχέσιν. Ἡ σκέψις ἡμῶν ὁρμάται εἰς αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἀπὸ πράγματα γνωστὰ καὶ οὕτω κατορθώνει νὰ εὕρῃ τὸ ἄγνωστον συνήθως αἰ γνωστὰι κρίσεις εἶναι δύο καὶ ἀπὸ αὐτὰς κατορθώνομεν νὰ εὕρωμέν τι, τὸ ὅποιον δὲν ἐγνωρίζομεν πρωτότερα πῶς ἔχει. Διὰ νὰ ἀπαντήσῃ π.χ. ὁ μαθητὴς εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἐάν τὸ κλίμα τῆς Ἑλλάδος ἢ τῆς Ρωσίας εἶναι ψυχρότερον, ὁρμάται ἀπὸ δύο κρίσεις γνωστὰς ἤδη εἰς αὐτόν: α') Χώρα, κειμένη βορειότερον ἄλλης ἔχει κλίμα ψυχρότερον ἀπὸ ἐκείνην, β') ἡ Ρωσία κεῖται βορειότε-

ρον τῆς Ἑλλάδος, οὕτω δὲ εὐρίσκει τὸ τέως ἄγνωστον εἰς αὐτόν ὥστε ἡ Ρωσία ἔχει κλίμα ψυχρότερον τῆς Ἑλλάδος. Τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν τῆς νοήσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀπὸ γνωστὰς κρίσεις καὶ τὴν μεταξὺ των σχέσιν, εὐρίσκομεν ἄλλην κρίσιν τέως ἄγνωστον, καλοῦμεν **συλλογισμόν**.

Αἱ δύο γνωσταὶ κρίσεις καλοῦνται **προκειμένα** ἢ **ὄροι τῆς προτάσεως**, ἐκεῖνη δέ, τὴν ὁποίαν τώρα εὐρίσκομεν, καλεῖται **συμπέρασμα**.

β') Εἶδη τοῦ συλλογισμοῦ.

1. Ὁ παραγωγικὸς συλλογισμός.

Ἐρωτῶμεν ἓνα μαθητὴν π. χ. ἐὰν ὁ Γεώργιος εἶναι θνητός· διὰ τὴν δώσῃ εἰς ἡμᾶς τὴν κατάλληλον ἀπάντησιν ὁ μαθητὴς οὗτος, σκέπτεται ὡς ἑξῆς :

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Καὶ ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Αἱ δύο πρῶται κρίσεις περιέχουν τὸ ἤδη γνωστὸν εἰς τὸν μαθητὴν, εἰς δὲ τὴν τρίτην ἐκφράζει οὗτος, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον δὲν ἐγνώριζε τέως, ἀλλὰ τώρα τὸ πρῶτον ἐξάγει ἀπὸ τὰς δύο γνωστάς εἰς αὐτὸν κρίσεις. Καὶ αἱ τρεῖς κρίσεις ὁμοῦ ἀποτελοῦν **συλλογισμόν**.

Εἰς τὴν λογικὴν ὁ συλλογισμὸς οὗτος ἔχει ἄλλον τύπον·

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι θνητός.

Ὁ συλλογισμὸς οὗτος, κατὰ τὸν ὅποιον **δραμώμεθα ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως καὶ καταλήγομεν εἰς ἀτομικὴν ἢ μερικὴν**, καλεῖται **παραγωγικὸς συλλογισμός**. Τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τούτου εἶναι ὀρθὸν πάντως, ἐὰν ἡ μείζων πρότασις εἶναι ὀρθή, κατὰ τὸ γνωστὸν ἤδη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τεθὲν ἀξίωμα· «τὸ κατὰ παντὸς λεγόμενον καὶ κατὰ τινος λέγεται». Ἐὰν δὲ ἡ μείζων πρότασις εἶναι ἐσφαλμένη, τὸ συμπέρασμα δύναται μὲν νὰ εἶναι ὀρθόν, ἔπως εἰς τὸν συλλογισμόν :

Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι δίκαιοι.

Ὁ Γεώργιος εἶναι ἄνθρωπος.

Ὁ Γεώργιος ἄρα εἶναι δίκαιος, δύναται ἕμως νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένον, ἔπως εἰς τὸν συλλογισμόν.

Πᾶν τὸ ἔχον πόδας περιπατεῖ.

Ἡ τράπεζα ἔχει πόδας.

Ἡ τράπεζα ἄρα περιπατεῖ.

2. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς.

Εἰς τὸν προηγούμενον συλλογισμόν ὠρμήθημεν ἀπὸ γενικῆς τινος κρίσεως· πῶς ἕμως κατελήξαμεν εἰς τὴν κρίσιν αὐτήν ; Παρατηρήσαμεν πολλοὺς, τὸν Α, Β, Γ, Δ κλπ. οἷτινες, ἄνθρωποι ὄντες, ἀπέθανον· ἐκ τῶν μερικῶν τούτων παρατηρήσεων κατελήξαμεν εἰς τὸ γενικὸν συμπέρασμα, ὅτι ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί· ὁ συλλογισμὸς, διὰ τοῦ ὁποίου κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο, εἶναι ὁ ἑξῆς·

Ὁ Α, Β, Γ, Δ εἶναι ἄνθρωποι.

Ὁ Α, Β, Γ, Δ εἶναι θνητοί.

Ὅλοι ἄρα οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί.

Εἰς τὸν συλλογισμόν τοῦτον ὀρμώμεθα ἀπὸ μερικῆν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα εἰς γενικὴν κρίσιν. Ἐνίοτε ὀρμώμεθα καὶ ἀπὸ ἀτομικῆν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν, ἔπως φανερώνει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα·

Ἡ αἷξ αὕτη ἔχει στόμαχον πολυμερῆ.

Ἡ αἷξ αὕτη εἶναι μηρυκαστικόν.

Ὅλα ἄρα τὰ μηρυκαστικά ἔχουν στόμαχον πολυμερῆ.

Τὸν συλλογισμόν τοῦτον, εἰς τὸν ὁποῖον ὀρμώμεθα ἀπὸ μερικῆν κρίσιν καὶ καταλήγομεν εἰς γενικὴν, καλοῦμεν ἐπαγωγικὸν συλλογισμόν· τὸ συμπέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ τοῦτου δὲν εἶναι ἀσφαλές καὶ βέβαιον, ἀλλ' εἶναι ἀνάγκη, διὰ νὰ βεβαιωθῶμεν διὰ τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν ὀρθότητα αὐτοῦ, νὰ συνεχίσωμεν τὰς παρατηρήσεις καὶ ἐρεῦνας μας. Ἐφ' ὅσον δὲ ἐκάστη νέα παρατήρησις συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἐξαχθὲν ἤδη συμπέρασμα, ἐπὶ τοσοῦτον πειθόμεθα ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον διὰ τὴν ἀκρίβειαν αὐτοῦ.

Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς εἶναι σπουδαιότατος καὶ εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας ἐν γένει· διὰ τοῦτου ἀπὸ μερικῶν περιπτώσεων ὀρμώμενοι ἐξάγομεν τοὺς κανόνας εἰς τὴν γραμματικὴν καὶ τὴν ἀριθμητικὴν, τοὺς νόμους εἰς τὴν φυσικὴν καὶ τὴν γεωγραφίαν καὶ τοὺς ἠθικοὺς νόμους εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν

φέραν ιστορίαν· ἀφοῦ δὲ καταλήξωμεν εἰς τὰ γενικὰ αὐτὰ συμπεράσματα (κανόνες, νόμους κ.λ.π.) *προβαίνομεν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν* διὰ τοῦ παραγωγικοῦ συλλογισμοῦ.

3. 'Ο κατ' ἀναλογίαν συλλογισμός.

Τὸν συλλογισμὸν αὐτὸν δεικνύει τὸ ἐπόμενον παράδειγμα :

'Ο ἀετὸς εἶναι πτηνόν.

Τὰ γνωστά μου πτηνὰ πετοῦν.

Καὶ ὁ ἀετὸς ἄρα πετᾷ.

Εἰς τὸν συλλογισμὸν τοῦτον δρωόμεθα ἀπὸ μερικὴν κρίσιν καὶ καταλήγομεν πάλιν εἰς μερικὴν τὸ συμπέρασμα ἐνταῦθα εἶναι ὀρθόν, δυνατὸν ἔμως νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένον, ἔπως συμβαίνει εἰς τὸ ἐπόμενον παράδειγμα :

'Η στρουθοκάμηλος εἶναι πτηνόν.

Τὰ γνωστά μοι πτηνὰ πετοῦν.

Καὶ ἡ στρουθοκάμηλος ἄρα πετᾷ.

'Ο τύπος οὗτος τοῦ κατ' ἀναλογίαν συλλογισμοῦ εἶναι ὁ ψυχολογικός, ἐνῶ ὁ λογικός ἔχει διάφορον διάταξιν, τασσομένην πάντοτε πρώτης τῆς μείζονος τῶν δύο προκειμένων.

Κατὰ ταῦτα, εἰς τὸν κατ' ἀναλογίαν συλλογισμὸν *προβαίνομεν ἀπὸ γνωστὰς μερικὰς παραστάσεις εἰς νέαν μερικὴν περίπτωσιν*, τὸ δὲ συμπέρασμα αὐτοῦ εἶναι ὅτε μὲν ὀρθόν, ὅτε δ' ἐσφαλμένον.

Οὕτως εὑρομεν τὰ τρία κύρια τοῦ συλλογισμοῦ εἶδη· εἰς τὸν καθ' ἡμέραν ἔμως βίον οὐδέποτε ἢ σπανιώτατα ἐκφραζόμεθα καθ' ἓνα ἐκ τῶν ἀνωτέρω τρόπων. Μᾶλλον παρατηρεῖται τοῦτο, ὅτι, ἔταν διαλεγόμεθα, ἐκφράζομεν μόνον τὰ συμπεράσματα τῶν σκέψεών μας, προσθέτοντες τὸ πολὺ καὶ μίαν ἀπὸ τὰς προκειμένας ὡς προσδιορισμὸν ἢ αἰτιολογίαν τοῦ συμπεράσματος. Παρατηρῶ π. χ. χειμερινὴν τινα ἡμέραν, ὅτι ὁ ἥλιος καίει καὶ λέγω : αὔριον θὰ ἔχωμεν βροχὴν· τοῦτο εἶναι τὸ συμπέρασμα συλλογισμοῦ ὄλου, τὸν ὁποῖον ἕκαμα ἐν ἑμοὶ χωρὶς νὰ ἐκφράσω αὐτὸν τελείως. Οἱ τοιοῦτοι συλλογισμοὶ λέγονται *ἀτελεῖς συλλογισμοὶ* καὶ εἶναι συνηθέστατοι.

ΜΕΡΟΣ Β'

ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

§ 20. ΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

α' Τί είναι συναίσθημα.

Γνωρίζομεν από θα εμάθομεν άνωτέρω, τί είναι αίσθημα, γνωρίζομεν επίσης, ότι τὰ αίσθήματα διακρίνονται μεταξύ των κατά τόνον: άλλα μὲν δηλ. αίσθήματα είναι εὐάρεστα, άλλα δὲ είναι δυσάρεστα: οὕτω π.χ. ἔταν βλέπω τὸν πατέρα μου ἀσθενῆ δυσάρεστοῦμαι τοῦναντίον, ἐάν οὗτος, μετὰ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον ἀσθένειαν, ἀνέρρωσεν ἐντελῶς, εὐχαριστοῦμαι: ὁμοίως εὐχαριστοῦμαι μὲν, ἔταν βλέπω ὠραίαν εἰκόνα, ὠραῖον οἰκοδόμημα, ἔταν ἀκούω ὠραίαν μουσικήν, ἔταν τρώγω εὐχάριστον φαγητὸν κλπ. δυσάρεστοῦμαι δέ, ἔταν βλέπω ἀσχημον εἰκόνα ἢ οἰκοδόμημα, ἔταν ἀκούω ἀσχημον μουσικήν, ἔταν τρώγω ἀηδὲς φαγητὸν κ.λ.π. Παρατηροῦμεν λοιπόν, ότι τὰ αίσθήματα συνοδεύονται συνήθως ὑπὸ εὐαρεστήσεως ἢ δυσάρεσκείας.

Χωρὶς ἔμως ἀπὸ τὴν εὐαρέστησιν ἢ δυσάρεσκείαν, αἱ ὅσοιαι συνοδεύουν τὰ διάφορα αίσθήματα, διακρίνομεν εἰς αὐτὰ καὶ ἄλλο τι: ἔταν δηλ. περιμένωμεν κάτι εὐχάριστον ἢ δυσάρεστον, εὐρισκόμεθα εἰς διαρκῆ συγκίνησιν καὶ ταραχήν. Τὴν κατάστασιν αὐτὴν χαρακτηρίζομεν ὡς ἐξέγερσιν: ἔταν δέ, ἀργὰ ἢ γρήγορα, ἐπέλθῃ τὸ προσδοκώμενον, ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν, ἡσυχάζομεν, ὅπως λέγομεν συνήθως, ἢ καταπραϋνόμεθα: τὴν κατάστασιν αὐτὴν καλοῦμεν καταπραϋνσιν.

Εἰς μερικὰς περιπτώσεις διακρίνομεν ὡς ἀποτέλεσμα τῶν αἰσθημάτων μόνον τὴν εὐαρέσκειαν ἢ δυσαρέσκειαν, ὅπως π. χ. ἔταν φάγωμεν εὐχάριστον τι ἢ δυσάρεστον φαγητόν· εἰς ἄλλας ὅμως παρατηροῦμεν καὶ τὴν ἐξέγερσιν καὶ τὴν καταπράυνσιν, τοῦτο δὲ εἶναι καὶ τὸ συνηθέστερον. Πάντως ὅμως καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν παρατηροῦμεν, ὅτι ἕνεκα τῶν αἰσθημάτων, τῶν παραστάσεων ἢ τῶν σκέψεών μας ἢ ψυχικῆ μας κατάστασις μεταβάλλεται, καὶ ἄλλοτε μὲν χαίρομεν, ἄλλοτε δὲ λυπούμεθα **τὴν συνείδησιν αὐτὴν εἴς χαρᾶς ἢ λύπης καλοῦμεν συναίσθημα**. Ἐφ' ὅσον βλέπω ἀπλῶς μίαν εἰκόνα, ἔχω αἴσθημα, ἔταν ὅμως εὐχαριστήθῃ ἢ δυσαρεστηθῃ ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴν, ἔχω συναίσθημα· ὡσαύτως, ἐφ' ὅσον ἀπλῶς ἀκούω ἕνα τυφλὸν ἐπαίτην νὰ διεκτραγωδῇ τὴν κατάστασίν του, ἔχω αἴσθημα, ἔταν ὅμως λυπηθῃ διὰ τὸ δυστύχημά του, ἔχω συναίσθημα.

β' Γενικαὶ ιδιότητες τῶν συναισθημάτων.

Ὡς γενικὰς ιδιότητας τῶν συναισθημάτων δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὰ ἑξῆς :

α') Ὅλα τὰ συναισθήματα δύνανται νὰ ὑπαχθοῦν εἰς δύο θεμελιώδεις τύπους, **τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν**, μεταξὺ τῶν ὁποίων διακρίνομεν **οὐδετέραν τινὰ κατάστασιν**, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ διάφορα αἰσθήματα δὲν προκαλοῦν οὔτε εὐχαρίστησιν, οὔτε δυσαρέσκειαν.

β') Τὰ συναισθήματα διακρίνονται ἀλλήλων : 1) **κατὰ τὸ ποσόν**· ἢ λύπη π.χ. τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι, ἔταν ἴδω νεκρὸν τὸν πατέρα μου, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι, ἔταν ἀκούσω, ὅτι ἀπέθανεν ἄγνωστος ἄνθρωπος· ὡσαύτως ἡ δυσαρέσκεια, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ὁσμὴν φῶς ὄχι νωποῦ, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν δυσαρέσκειαν τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ὁσμὴν καιομένου ὑψόσματος κ.λ.π. 2) **κατὰ τὸ ποῖόν**· ἄλλη εἶναι ἢ εὐχαρίστησις, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ μίαν ἀγαθὴν πράξιν, καὶ ἄλλη εἶναι ἢ εὐχαρίστησις, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν μιᾶς ἐπιχειρήσεως, ὅπως ἄλλη εἶναι ἢ δυσαρέσκεια, ἢ ὁποία προέρχεται ἔταν βλέπωμεν πλοῦσιον νὰ μὴ παρέχῃ συνδρομὴν εἰς πτωχὸν πάσχοντα, καὶ ἄλλη εἶναι ἢ δυσαρέσκεια, ἢ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀποτυχίαν μου π. χ. εἰς ἕνα διαγωνισμόν, τὰς ἐξετάσεις κλπ.

γ') Τὰ συναισθήματα συνήθως ἀπαμβλύνονται καθόσον ἐπαυλαμβάνονται τὰ αἷτια, τὰ ὅποια προκαλοῦν αὐτά· ὁ μαθητὴς π.χ. ὁ ὅποιος πρώτην φοράν ἀπορρίπτεται, συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἔαν τοῦτο συμβῆ εἰς αὐτὸν καὶ δευτέραν καὶ τρίτην φοράν, ἡ λύπη του ἐκάστοτε εἶναι μικρότερα· ὁμοίως ὁ πατήρ, ὁ ὅποιος μανθάνει πρώτην φοράν τὸν θάνατον τέκνου του, συναισθάνεται μεγάλην λύπην· ἔαν ἕμως ἕμιον ἀτύχημα πλήξῃ αὐτὸν κατ' ἐπανάληψιν, ἡ λύπη του ἐκάστοτε εἶναι μικρότερα. Ἐνίοτε μάλιστα παρατηρεῖται καὶ τοῦτο, ὅτι ἕνεκα τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὅποια προκαλοῦν ὠρισμένα συναισθήματα, τὰ συναισθήματα ταῦτα μεταβάλλονται κατὰ τὸ ποῖόν. Οὕτω π. χ. ἔταν φάγωμεν κατ' ἐπανάληψιν φαγητόν, τὸ ὅποιον κατ' ἀρχὰς προεκάλει εἰς ἡμᾶς μεγάλην εὐχαρίστησιν, δὲν παρατηρεῖται ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀπάμβλυνσις μόνον τῆς εὐχαριστήσεως ταύτης, ἀλλ' ἐπὶ τέλος καὶ μετατροπὴ αὐτῆς εἰς ἀηδίαν· κατὰ ταῦτα, ἀπὸ τὴν ἀπάμβλυνσιν ἐπέρχεται πολλάκις καὶ ἀλλοίωσις τῆς ποιότητος τῶν συναισθημάτων,

Ἡ ἀπάμβλυνσις ἕμως καὶ ἀλλοίωσις δὲν παρατηροῦνται εἰς ἅλα τὰ συναισθήματα· εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ πραγματικὰ ἔργα τῆς τέχνης ἕπως εἶναι τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου, τὰ δράματα τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, οἱ διάλογοι τοῦ Πλάτωνος, ὁ Παρθενών, ὁ Ἑρμῆς τοῦ Πραξιτέλους κ.λ.π. προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς πάντοτε εὐχαρίστησιν καὶ μάλιστα ἐκάστην φοράν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀντιλαμβάνομεθα αὐτά, ἡ εὐχαρίστησίς μας εἶναι μεγαλυτέρα· ἐνταῦθα ἡ ἐπανάληψις τῶν αἰσθημάτων δὲν προκαλεῖ ἀπάμβλυνσιν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐνίσχυσιν τῶν συναισθημάτων· ἀκριβῶς δὲ τοῦτο, ὅτι δηλ. ἔργον τι τέχνης δὲν προκαλεῖ ἀπάμβλυνσιν τοῦ συναισθήματος, εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι πραγματικὸν καλλιτέχνημα.

δ') Ἡ ἰσχὺς τῶν συναισθημάτων ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα, τὰ ὅποια προηγουμένως εἶχόμεν· ἡ χαρὰ π. χ. τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ λύπην, εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν χαρὰν, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην χαρὰν· ὡσαύτως ἡ λύπη, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ χαρὰν εἶναι πολὺ μεγαλυτέρα ἀπὸ τὴν λύπην, τὴν ὁποίαν συναισθανόμεθα μετὰ ἄλλην λύπην. Ἡ τοιαύτη ἐπίδρασις τῶν ἀντιθέτων συναισθημάτων, παρατηρεῖται μόνον ἐπὶ συναισθημάτων, τὰ ὅποια προέρχονται ἀπὸ ὁμοειδεῖς ἐρεθισμοῦς.

§ 21. ΣΩΜΑΤΙΚΑΙ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΩΝ

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἔγιναν πολλοὶ καὶ ἐπιμελεημένοι ἔρευναι διὰ τὸ ὀρισθῆναι ἢ ἐπίδρασις τῶν συναισθημάτων ἐπὶ τὸ σῶμα, ἰδίᾳ δ' ἐπὶ τὰς ἀναπνευστικὰς κινήσεις καὶ τὴν κυκλοφορίαν τοῦ αἵματος. Αἱ παρατηρήσεις αὗται κατέληξαν εἰς τὰ ἑξῆς πορίσματα.

Ἄπλᾳ εὐάρεστα συναισθήματα (π. χ. ἡδεῖα γεῦσις) ἔχουν ὡς ἐπακολούθημα ἐπιβράδυνσιν καὶ συγχρόνως ἐνίσχυσιν τῶν παλμῶν. Ἄπλᾳ δυσάρεστα συναισθήματα (π. χ. γεῦσις πικροῦ ἀντικειμένου) ἐπιφέρουν ἐπιτάχυνσιν καὶ ἐξασθένωσιν τῶν παλμῶν. Διεγερτικὰ συναισθήματα ἐπιφέρουν ἐνίσχυσιν, καταπραϋντικὰ δὲ ἐξασθένωσιν τῶν παλμῶν ἄνευ μεταβολῆς τῆς ταχύτητος αὐτῶν. Τὰ πειράματα εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν περίπτωσιν δὲν ἔγιναν εἰς ἀπλᾶ συναισθήματα ἐξεγέρσεως καὶ καταπραϋνσεως (π. χ. ὑψηλοὺς τόνους, ἐρυθρὸν χρῶμα ἢ χαμηλοὺς τόνους καὶ κυανοῦν χρῶμα), ἀλλ' εἰς συναισθήματα προκαληθέντα ἀπὸ πολυπλόκους ἐρεθισμοὺς, διὰ τοῦτο δὲ καὶ τὰ πορίσματα αὐτῶν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ἀσφαλῆ. >

§ 22. Εἶδη τῶν συναισθημάτων

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον εἶδομεν, ὅτι συναισθημα εἶναι ἢ συνειδήσις τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης· ἀλλ' ἢ χαρὰ καὶ ἢ λύπη, ἢ ἢ εὐχαρίστησις καὶ ἢ δυσαρέσκεια, τὰς ὁποίας ἕκαστοτε συναισθανόμεθα, εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ διαφόρων λόγων· ἄλλοτε μὲν π. χ. εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα ἀπ' εὐθείας ἀπὸ ὀρισμένα αἰσθήματα, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ἔταν ὀσφραίνόμεθα ἐν ῥόδον, ἔταν τρώγωμεν πρᾶγμα τι γλυκύ, ἔταν θερμαίνωμεν τὰς παγωμένας χεῖράς μας, ἔταν βλέπωμεν τὸ κυανοῦν χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ, ἔταν αἰσθανόμεθα τὴν ὄσμην τοῦ οὐχοῦ, ἔταν λαμβάνωμεν πικρὸν φάρμακον, ἔταν ἀκούωμεν τὸν τριγμὸν τῆς θύρας κ. λ. π. ἄλλοτε δὲ πάλιν εὐχαριστούμεθα ἢ δυσαρεστούμεθα ἔνεκα ἄλλων λόγων, ὅπως π. χ. συμβαίνει, ἔταν ἡμεῖς κάμνωμεν μίαν ἀγαθὴν ἢ κακὴν πράξιν, ἢ βλέπωμεν ἄλλον τινὰ νὰ κάμνη αὐτὴν, ἔταν βλέπωμεν ὅτι προχωροῦμεν ἢ δὲν δυνάμεθα, παρ' ἔλους τοὺς κόπους καὶ τὰς προσπαθείας μας, νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰ μαθήματα, ἔταν ἀναγινώσκωμεν τὰ ἠρωϊκὰ

κατορθώματα ἢ ἀτυχήματα τῶν προγόνων μας κλπ. Εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἡμῶν προέρχονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ αἰσθημάτων καὶ διὰ τοῦτο τὴν τοιαύτην εὐχαρίστησιν ἢ δυσαρέσκειαν καλοῦμεν κατ' αἰσθησιν ἢ ὕλικὸν συναίσθημα, εἰς δὲ τὴν δευτέραν περίπτωσιν ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια δὲν προέρχονται κατ' εὐθείαν ἀπὸ αἰσθημάτων, ἀλλ' ἀπὸ τὰς παραστάσεις, τὰς ἐννοίας, τὰς κρίσεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας μας· τὰ τοιαῦτα συναίσθηματα καλοῦμεν πνευματικὰ συναίσθηματα.

Τὰ πνευματικὰ συναίσθηματα εἶναι διαφόρων εἰδῶν, ἀναλόγως τῆς προκαλούσης αὐτὰ αἰτίας· κατωτέρω θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερῶς τὰ διάφορα εἶδη τῶν πνευματικῶν συναισθημάτων, ἀφοῦ εἴπωμεν ὀλίγα περὶ τῶν ὕλικῶν ἢ κατ' αἰσθησιν συναισθημάτων.

§ 23. ΥΛΙΚΑ ἢ ΚΑΤ' ΑἲΣΘΗΣΙΝ ΣΥΝΑΪΣΘΗΜΑΤΑ

Ὅταν πονῆ ἢ κεφαλὴ μας, εἴμεθα σιωπηλοὶ καὶ φαινόμεθα ὅτι κατεχόμεθα ἀπὸ λύπην, εὐθὺς ἔμως ὡς παρέλθῃ ὁ πόνος οὗτος μεταβάλλεται ἡ ψυχικὴ μας κατάστασις καὶ ἀνακτῶμεν τὴν εὐθυμίαν μας.

Τὸ φῶς, τὰ ζωηρὰ χρώματα, ὁ ἥλιος, ὁ ὥρατος καιρὸς μᾶς κάμνουν εὐθύμους, τοῦναντίον τὸ σκότος, τὰ πολὺ σκοτεινὰ χρώματα, ὁ ὑγρὸς καιρὸς ἐπιδροῦν δυσαρέστως καὶ ἀφαιροῦν τὴν εὐχαρίστησιν καὶ τὴν εὐθυμίαν μας. Εὐχάριστος συναναστροφή καὶ μουσικὴ χαροποῦν τὸν ἄνθρωπον, τοῦναντίον ὁ μονήρης βίος δυσαρεστεῖ αὐτόν. Ὁ ἀγαπῶν τὰ ὥρατα φαγητὰ καταλαμβάνεται ὑπὸ μεγάλης λύπης, ἔταν τρώγῃ φαγητὸν ὄχι καλὸν κ.λ.π.

Ἀπὸ τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζωϊκὸν ἢ ἄλλο αἰσθημα προξενεῖ εἰς ἡμᾶς χαρὰν ἢ λύπην.

Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη καὶ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ ὤρισμένα αἰσθηματα, καλεῖται ὕλικὸν ἢ κατ' αἰσθησιν συναίσθημα· καὶ εἶναι εὐάρεστον μὲν, ἐφ' ὅσον λαμβάνομεν συνείδησιν, ὅτι ἐρεθισμὸς τις προάγει τὴν καλὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν, δυσάρεστον δέ, ἔταν συμβαίη τὸ ἀντίθετον.

Τὰ ὕλικὰ συναίσθηματα εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου.

Ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων **κατὰ κανόνα** εὐχάριστα μὲν ὕλικά συναισθήματα προκαλοῦν τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι **ἄφελιμα ἢ ἀναγκαῖα διὰ τὴν συντήρησιν τοῦ σώματός μας** (ὅπως εἶναι π.χ. αἱ νωπαὶ ὀπῶραι, τὸ γάλα, ὁ ἄρτος κτλ.) δυσάρεστα δὲ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα εἶναι **ἐπιβλαβῆ εἰς τὴν ὑγίαν μας** (ὅπως εἶναι π.χ. οὐχὶ νωποὶ ἰχθύες, τὸ χαλασμένον κρέας, ὀπῶραι καὶ ψά πολλῶν ἡμερῶν κλπ.). Ἀκριβῶς δὲ διὰ τὸν λόγον τοῦτον **τὰ ἰσχυρότατα ὕλικά συναισθήματα προκαλοῦν αἱ δύο αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦν ἀμέσως κατὰ τὴν εἰς τὸ σῶμα εἴσοδον τῶν σπουδαιοτάτων τῆς ζωῆς στοιχείων**, δηλ. τοῦ ἀέρος καὶ τῆς τροφῆς, ἤτοι **ἡ ὄσφρησις καὶ ἡ γεῦσις**, τὰ ἀσθενέστατα δὲ ἢ μόλις ἀντιληπτὰ ὕλικά συναισθήματα προκαλοῦνται ἀπὸ τὰς ἄλλας αἰσθήσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν εὐρίσκονται εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς σωματικῆς μας εὐεξίας.

Τὰ ὕλικά συναισθήματα ἐξαρτῶνται :

α') ἀπὸ τὴν γενικὴν τοῦ σώματός μας κατάστασιν· ἔταν π.χ. πεινώμεν, φαγητὸν τι φαίνεται εἰς ἡμᾶς εὐγευστότατον· ἐνῶ, ἔταν εἴμεθα χορτασμένοι, τὸ αὐτὸ φαγητὸν προξενεῖ εἰς ἡμᾶς ἀηδίαν· ὡσαύτως, ἔταν εἴμεθα ἀκμαῖοι, συναισθανόμεθα εὐχαρίστησιν ἀπὸ μακρὰν πορείαν, ἐνῶ, ἔταν εἴμεθα, ἐξ οἰασθήποτε αἰτίας, καταπεπονημένοι, ἀποκρούομεν οἰανδήποτε καὶ τὴν ἐλαχίστην κίνησιν.

β') ἀπὸ τὴν συχνωτέραν ἢ σπανιωτέραν ἐπανάληψιν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὁποῖοι προκαλοῦν τὰ συναισθήματα ταῦτα· οὕτω π.χ. φαγητὸν τὸ ὁποῖον τρώγομεν κατ' ἀρχὰς μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν, προκαλεῖ ἐπὶ τέλους εἰς ἡμᾶς τὴν ἀηδίαν, ἐὰν τρώγομεν αὐτὸ συχνάκις· τὸ κάπνισμα προκαλεῖ κατ' ἀρχὰς ἀηδίαν, μετὰ τινα ἔμως χρόνον ὄχι μόνον παύει ἢ ἐξ αὐτοῦ ἀηδία, ἀλλὰ καὶ μεταβάλλεται εἰς εὐχαρίστησιν.

γ') ἀπὸ τὴν ἰσχύν τῶν ἐρεθισμῶν, οἱ ὁποῖοι προκαλοῦν αὐτά· οὕτω π.χ. τὸ ἄλμυρον καὶ τὸ ὄξινον εἶναι εὐχάριστα, ἐφ' ὅσον ἡ ἰσχὺς τῶν ἐρεθισμῶν εἶναι μικρά, ἔταν ἔμως οἱ ἐρεθισμοὶ καταστοῦν ἰσχυρότεροι, ἡ γεῦσις αὐτῶν καθίσταται δυσάρεστος· ὡσαύτως τὸ γλυκὺ εἶναι συνήθως εὐχάριστον, ἔταν ἔμως ὁ ἐξ αὐτοῦ ἐρεθισμὸς εἶναι ἰσχυρότατος, καθίσταται ἀηδής· **διὰ τὴν ἀναγκαίαν ἰσχύν λοιπὸν αἰσθητὰ τι εὐαρέσκεια πρέπει νὰ ἔχη ὠρισμένην ἰσχύν**, ἔταν δὲ ἡ ἰσχὺς αὕτη γίνῃ μεγαλυτέρα, ἡ εὐαρέσκεια

μεταβάλλεται ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς δυσαρέσκειαν· τὸ ἴδιον συμβαίνει πολλάκις καὶ ὅταν ἡ ἰσχὺς τοῦ ἐρεθισμοῦ εἶναι πολὺ μικρά.

§ 24. ΤΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ

α') Τὸ αὐτοσυναίσθημα.

Ὁρισμὸς τοῦ αὐτοσυναίσθηματος. Μαθητὴς τις βλέπει ὅτι παρακολουθεῖ μὲ εὐκολίαν τὰ μαθηματικά, τὰ ὅποια διδάσκονται εἰς τὴν τάξιν του, ὅτι λύει εὐκόλως τὰ προβλήματα, τὰ ὅποια δίδει εἰς αὐτόν, διὰ τὴν κατ' οἶκον ἐργασίαν, ὁ διδάσκαλος, ὅτι καὶ ἰδίας λύσεις αὐτῶν εὐρίσκει καὶ διὰ τοῦτο συναισθάνεται μεγάλην εὐχαρίστησιν· ἄλλος ἐκτελεῖ εὐκόλως τὰς διαφόρους ἀσκήσεις τῆς γυμναστικῆς καὶ εἰς τὰς διαφόρους ἀθλητικὰς παιδιὰς πρωτεύει τῶν συμμαθητῶν του· καὶ οὗτος συναισθάνεται εὐχαρίστησιν διὰ τὴν εὐδοκίμησίν του εἰς τὴν γυμναστικὴν· τοῦναντίον δυσαρεστεῖται ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος βλέπει ὅτι, παρ' ὅλην τὴν προσπάθειαν καὶ τοὺς κόπους, τοὺς ὁποίους καταβάλλει, δὲν δύναται νὰ παρακολουθήσῃ τόσο καλὰ ὅσον θέλει μάθημά τι ἢ νὰ ἐκτελέσῃ ἐργασίαν ἀνατιθεμένην εἰς αὐτόν.

Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἔχουν τὴν αἰτίαν των εἰς τὴν παράστασιν, τὴν ὁποῖαν ἄτομόν τι σχηματίζει περὶ τῆς ἰδίας ἀξίας· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν ἡ ἀξία αὕτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μεγάλη, τὸ ἄτομον τοῦτο εὐχαριστεῖται· ἐφ' ὅσον δὲ ἡ ἀξία αὕτη φαίνεται εἰς αὐτὸ μικρὰ ἢ μηδαμινή, δυσαρεστεῖται τὴν τοιαύτην εὐχαρίστησιν καὶ δυσαρέσκειαν καλοῦμεν αὐτοσυναίσθημα.

Αὐτοσυναίσθημα λοιπὸν εἶναι ἡ εὐχαρίστησις καὶ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποῖα συνδέεται μὲ τὰς παραστάσεις ἡμῶν περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας· εὐχάριστα μὲν συναισθήματα ἔχομεν, ὅταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μεγάλη, δυσάρεστα δέ, ὅταν ἡ ἀξία μας φαίνεται εἰς ἡμᾶς μικρὰ.

Αὐτοσυνειδησία. Αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποῖαν σχηματίζομεν περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, ἢ, μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ γνώσις τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, τὸ γνώθι σαυτὸν τῶν ἀρχαίων. Κατὰ ταῦτα, ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ αὐτοσυναίσθηματος. Καὶ ὀρθὴν μὲν αὐτοσυνειδησίαν λέγομεν ὅτι ἔχει ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει ὀρθὴν παράστασιν περὶ τῆς ἀξίας του.

χωρίς ούτε να υπερτιμᾷ ούτε να υποτιμᾷ αὐτήν, *ἐσφαλμένην δὲ αὐτοσυνειδησίαν* ἔχει ἐκεῖνος, ὅστις δὲν ἔχει ὀρθὴν παράστασιν τῆς ἀξίας του, ἀλλὰ νομίζει ταύτην ἀνωτέραν ἢ κατωτέραν τῆς πραγματικότητος.

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος ἔχει περὶ αὐτοῦ παράστασιν ὅτι ἔχει ἀξίαν ἢ πραγματικὴν ἢ φανταστικὴν, καθίσταται εὐκόλως ἀλαζών, *ὑπερήφανος*, συγχρόνως ἕμως εἶναι καὶ *θαρραλέος καὶ ἀποφασιστικός*· ἐνῶ τουναντίον ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος φρονεῖ περὶ ἑαυτοῦ ὅτι δὲν ἔχει ἀξίαν τινά, εἴτε στηρίζεται ἢ γνώμη του αὐτὴ ἐπὶ πραγματικῆς αἰτίας, εἴτε μόνον ἐπὶ φανταστικῆς, γίνεται *δειλὸς καὶ ἀτολμος*, συγχρόνως ἕμως εἶναι *ταπεινόφρων καὶ μετριόφρων*. *Ἡ ὀρθὴ λοιπὸν αὐτοσυνειδησία*, ἣτοι ἡ ὀρθὴ κρίσις περὶ τῆς ἰδίας ἡμῶν ἀξίας, *προφυλάττει ἡμᾶς, τὸ μὲν ἀπὸ τὴν ἔπαρσιν καὶ τὴν ἀλαζονίαν, τὸ δὲ ἀπὸ τὴν ἀτολμίαν.*

β') Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς.

Τὰ συναισθήματα ἡμῶν δὲν ἐξαρτῶνται μόνον ἀπὸ τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἔχομεν ἡμεῖς περὶ ἡμῶν αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ ἡμῶν. Οὕτω π.χ. μαθητῆς τις εὐχαριστεῖται, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του ἀναγνωρίζεται καὶ ἐκτιμᾶται ὑπὸ τῶν διδασκάλων του, δυσαρεστεῖται δὲ ὅταν βλέπῃ ὅτι οἱ διδάσκαλοί του ἀποδίδουν εἰς αὐτὸν μικρὰν ἀξίαν ἢ καὶ δὲν τοῦ ἀναγνωρίζουν καμμίαν ἀξίαν· ὡσαύτως ὁ υποψήφιος διὰ τι ἀξίωμα εὐχαριστεῖται μὲν, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του ἀναγνωρίζεται καὶ διὰ τοῦτο ἐπιτυγχάνει κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ μάλιστα μὲ μεγάλην πλειοψηφίαν, δυσαρεστεῖται δέ, ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡ ἀξία του δὲν ἀναγνωρίζεται καὶ διὰ τοῦτο λαμβάνει ἐλαχίστας ψήφους. Τὴν εὐχαρίστησιν αὐτὴν καὶ τὴν δυσαρέσκειαν, ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ τὴν κρίσιν τῶν ἄλλων περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, καλοῦμεν *συναίσθημα τῆς τιμῆς*.

Συναίσθημα λοιπὸν τῆς τιμῆς εἶναι ἡ εὐχαρίστησις ἢ ἡ δυσαρέσκεια, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας ἡμῶν ὑπ' ἄλλων· καὶ εὐχάριστα μὲν συναισθήματα ἔχομεν, ὅταν βλέπωμεν ὅτι οἱ ἄλλοι ἐκτιμοῦν ἡμᾶς, δυσάρεστα δὲ διὰ τὴν βλέπωμεν ὅτι οἱ ἄλλοι μᾶς υποτιμοῦν ἢ δὲν μᾶς ἐκτιμοῦν.

Κατὰ ταῦτα τὸ *συναίσθημα τῆς τιμῆς* συγγενεῦει μὲ τὸ

αὐτοσυναίσθημα· βάσις καὶ τῶν δύο τούτων συναίσθημάτων εἶναι ἡ κρίσις περὶ τῆς ἀξίας ἡμῶν, ἀλλ' εἰς μὲν τὸ αὐτοσυναίσθημα ἡ κρίσις αὕτη προέρχεται ἀπὸ ἡμᾶς τοὺς ἰδίους, εἰς δὲ τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς ἡ κρίσις αὕτη προέρχεται ἀπὸ ἄλλους. Τὸ συναίσθημα λοιπὸν τῆς τιμῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ ἐπέκτασις τοῦ αὐτοσυναισθήματος καὶ εἰς ἄλλους· διὰ τοῦτο δὲ τὸ **συναίσθημα τῆς τιμῆς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ αὐτοσυναίσθημα καὶ μεταβάλλεται, μεταβαλλομένου καὶ τοῦ αὐτοσυναισθήματος**. Ἐκεῖνος π.χ. ὅστις ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὠραιότητά του, εὐχαριστεῖται, ὅταν οἱ ἄλλοι ἐπαινοῦν αὐτὸν δι' αὐτήν, λυπεῖται δέ, ὅταν οἱ ἄλλοι δὲν ἀποδίδουν καμμίαν σημασίαν εἰς τὸ κάλλος του. Ἐὰν δὲ σὺν τῷ χρόνῳ κατανοήσῃ, ὅτι ἡ ὠραιότης δὲν εἶναι πολλὸ σπουδαῖον πρᾶγμα καὶ ἀποδίδῃ μεγάλην σημασίαν εἰς ἄλλο τι, π.χ. τὰς γνώσεις, τὴν δεξιότητα εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν ἐνέργειαν κλπ. δὲν κάμνει πλέον ἐντύπωσιν εἰς αὐτὸν ἢ περὶ τῆς καλλονῆς του εὐμενῆς ἢ δυσμενῆς κρίσις τῶν ἄλλων.

Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν ἄνθρωπον· ἐκεῖνος, ὅστις ἔχει ἰσχυρὸν συναίσθημα τιμῆς, ἐκεῖνος δηλ. ὁ ὅποτος ἀποδίδει μεγάλην σημασίαν εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας του, προσπαθεῖ νὰ κάμνῃ μόνον ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον θὰ προκαλέσῃ τὴν ἐκτίμησιν τῶν ἄλλων, νὰ ἀποφεύγῃ δὲ πᾶσαν πρᾶξιν, ἢ ὅποια εἶναι δυνατόν νὰ προκαλέσῃ τὴν ὑπὸ τῶν ἄλλων ὑποτίμησιν του· ἐὰν ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος ζῇ εἰς ἀγαθὴν κοινωνίαν ἀνθρώπων, ἤτοι μεταξὺ ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι ἀναγνωρίζουν καὶ ἐκτιμοῦν τὸ πραγματικῶς ὀρθὸν καὶ ἀγαθὸν κατηγοροῦν δὲ καὶ ἀποδοκιμάζουν τὸ πραγματικῶς κακόν, ὁ ἄνθρωπος οὗτος θὰ γίνῃ σὺν τῷ χρόνῳ ἠθικὸς ἄνθρωπος. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο δὲν συμβαίνει συνήθως, ἀλλ' ἕκαστος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τοῦ περιβάλλοντός μας ἐπαινεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον αὐτὸς νομίζει ὀρθὸν καὶ ἀγαθόν, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, ἀποδοκιμάζει· δ' ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον αὐτὸς νομίζει, δι' οἷονδήποτε λόγον, κακόν, δὲν πρέπει νὰ ἐξαρτῶμεν ἀπολύτως τὴν συμπεριφορὰν μας ἀπὸ τὰς κρίσεις τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἰδικὴν μας ὀρθὴν περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ κρίσιν, τὴν ὅποιαν θὰ μορφώσωμεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον σύμφωνα μὲ ἐκεῖνα, τὰ ὅποια θὰ μάθωμεν εἰς ἓν ἀπὸ τὰ ἐπόμενα κεφάλαια (ἠθικὸν συναίσθημα).

γ) Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα.

Ὁρισμὸς καὶ γένεσις τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος. Ἡμέραν τινὰ τοῦ χειμῶνος συναντῶ γέροντα ἐπαίτην μὲ παλαιὰ ἐνδύματα, ὠχρὸν πρόσωπον καὶ τρέμοντα ἀπὸ τὸ ψυχρὸς καὶ τὴν πεῖναν· μόλις ἴδω τὸν γέροντα τοῦτον, συναισθάνομαι τόσην λύπην ὅσην σχεδὸν θὰ συνησθάνομην, ἐὰν ἐγὼ ὁ ἴδιος εὐρισκόμην εἰς τὴν θέσιν αὐτοῦ· **πάσχω λοιπὸν μετὰ τοῦ πάσχοντος γέροντος καὶ τὸ συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται εἰς ἐμέ, καλοῦμεν συμπάσχειν.**

Ἄλλοτε μεταβαίνω πρὸς ἐπίσκεψιν φίλου μου, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται εἰς ἀνάρρωσιν ἀπὸ μακρὰν καὶ ἐπικίνδυνον νόσον· βλέπω πόσον αὐτὸς χαίρει διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς υγείας του καὶ **χαίρω καὶ ἐγὼ μετ' αὐτοῦ**· τὸ συναίσθημα τοῦτο καλοῦμεν **συγχαίρειν**, δι' ἑνὸς δὲ ὀνόματος τὸ συμπάσχειν καὶ τὸ συγχαίρειν καλοῦμεν **συμπαθητικὸν συναίσθημα.**

Συμπαθητικὸν λοιπὸν συναίσθημα εἶναι ἢ χαρὰ διὰ τὴν χαρὰν τῶν ἄλλων καὶ ἢ λύπη διὰ τὴν λύπην τῶν ἄλλων. Συγχαίρομεν μὲν, ὅταν μετέχωμεν τῆς χαρᾶς τῶν ἄλλων, συμπάσχομεν δὲ, ὅταν μετέχωμεν τῆς λύπης τῶν ἄλλων.

Ἄλλὰ πῶς συμβαίνει νὰ μετέχωμεν τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης τῶν ἄλλων; ὅταν ἀντιλαμβάνομεθα τὴν αἰτίαν, διὰ τὴν ὁποίαν, οἱ ἄλλοι χαίρουσιν ἢ λυποῦνται, ἐὰν συνέδη ἀνάλογόν τι καὶ εἰς ἡμᾶς προηγουμένως, ἢ σημερινῇ ἀντίληψις ἀναπλάττει εἰς τὴν συνείδησίν μας τὴν ὁμοίαν κατὰστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς ἄλλοτε εὐρέθημεν, αὕτη δὲ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα τότε συνησθάνθημεν· ὥστε τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα τώρα ἔχομεν ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας, ἢ ὁποῖα προκαλεῖ τὴν χαρὰν ἢ τὴν λύπην τῶν ἄλλων, εἶναι συναισθήματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνάπλασιν σχετικῶν πρὸς τὴν αἰτίαν ταύτην παραστάσεων· **δὲν εἶναι τι, τὸ ὁποῖον ἀμέσως προκαλεῖται παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἐμμέσως διὰ τῆς ἀναπλάσεως σχετικῶν περιστάσεων.** Ἐνίοτε ὅμως τὰ συμπαθητικὰ συναισθήματα προκαλοῦνται καὶ ἀμέσως, ὅχι δηλ. ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῆς αἰτίας τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν τῶν ἐξωτερικῶν σημείων τῆς χαρᾶς ἢ τῆς λύπης, τὰ ὁποῖα βλέπομεν εἰς τοὺς ἄλλους, διότι τὰ ἴδια ἐξωτερικὰ σημεῖα (συνωφρωμένον π. χ. πρόσωπον,

δάκρυα ἢ γέλως, ἐνθουσιασμός κ.λ.π.) εἶχον συνδεθῆ ἄλλοτε καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς μέ τινα λύπην ἢ χαράν.

Αὐτονόητος λοιπὸν προϋπόθεσις διὰ νὰ γεννηθῆ τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα, εἶναι τὸ *ὅτι καὶ ἡμεῖς εὐρέθιμὸν ποτε εἰς τὴν αὐτὴν ἢ ὁμοίαν κατάστασιν καὶ συνησθάνθημεν τὸ ἴδιον πρὸς τοῦτο, τὸ ὅποσον οἱ ἄλλοι συναισθάνονται τῶρα.*

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται, διατι τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δὲν προκαλεῖ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τὸ ἴδιον ἢ τῆς αὐτῆς ἰσχύος συμπαθητικὸν συναίσθημα (ἐκεῖνος, ὁ ὅποτος ἐπεινάσῃ ποτε, λυπεῖται πολὺ περισσότερο τὸν πεινῶντα ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὅποτος οὐδέποτε ἤσθάνθη τὸ λυπηρὸν τῆς πείνης αἴσθημα, ἐκεῖνος, ὁ ὅποτος ἔχασε τὸν υἱὸν τοῦ εἰς τὸν πόλεμον, ἐννοεῖ πολὺ καλύτερα τὸν πόνον τοῦ πατρὸς, εἰς τὸν ὅποτον ἀναγγέλλεται ὁμοία ἀπώλεια ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ ὅποτος δὲν ἐδοκίμασε τοιοῦτον ἀτύχημα ἢ δὲν ἀπέκτησε τέκνα κλπ.) καὶ διατι παρατηρεῖται ἐνίοτε ὅτι, βλέποντες ἀνθρωπὸν πάσχοντα, συναισθανόμεθα λύπην πολὺ μικροτέραν ἢ μεγαλυτέραν ἐκείνης, τὴν ὁποίαν συναισθάνεται αὐτὸς ὁ πάσχων (πρὸλ. καὶ τὴν κοινὴν παροιμίαν «ὁ χορτασμένος δὲν πιστεῖει τοῦ πεινασμένου»).

Ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα. Πολλάκις ὁμοῦ παρατηρεῖται φαινόμενον ἀντίθετον τοῦ προηγουμένου· οἱ ἄνθρωποι δηλ. ἐνίοτε χαίρουσι διὰ τὴν λύπην τῶν ἄλλων καὶ λυποῦνται διὰ τὴν χαράν των· εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν λέγομεν, ὅτι ἔχουσι *χαιρεκακίαν*, εἰς δὲ τὴν δευτέραν *φθόνον*. Ἡ χαιρεκακία λοιπὸν εἶναι ἀντίθετος τοῦ συλλυπεῖσθαι, ὁ δὲ φθόνος ἀντίθετος τοῦ συχαίρειν· τὴν χαιρεκακίαν καὶ τὸν φθόνον καλοῦμεν μὲ ἐν ὄνομα *ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα*. Ὁ φθόνος ἐμφανίζεται συχνότερον εἰς τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὴν χαιρεκακίαν.

Ἀνάπτυξις τῶν συμπαθητικῶν καὶ τῶν ἀντιπαθητικῶν συναισθημάτων. Τὰ συμπαθητικὰ καὶ τὰ ἀντιπαθητικὰ συναισθήματα προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴν κλίσιν καὶ τὴν ἀποστροφὴν πρὸς τοὺς ἄλλους. Συμπαθοῦμεν κυρίως τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τοὺς ὁποίους συναισθανόμεθα, δι' οἰονδήποτε λόγον, ἀγάπην, ἀντιπαθοῦμεν δ' ἐκείνους, πρὸς τοὺς ὁποίους συναισθανόμεθα ἀποστροφὴν. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, διατι τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα ἐμφανίζεται κυρίως εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν τῶν μελῶν μιᾶς οἰκογενείας (*οἰκογενειακὸν συναίσθημα*) καὶ τῶν μελῶν τῆς αὐτῆς πατρίδος (*πατριωτικὸν συναίσθημα*). Ἡ ὑψίστη καὶ τελειοτάτη μορφή τοῦ συμπαθητικοῦ συναισθήματος εἶναι ἐκείνη,

κατὰ τὴν ὁποίαν συμπαθεῖμεν ἀγνώστους εἰς ἡμᾶς ἀνθρώπους καὶ μάλιστα καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν.

Ἐνεργητικὴ καὶ παθητικὴ συμπάθεια. Ἐφ' ὅσον ἡ συμπάθεια, τὴν ὁποίαν συναίσθηνόμεθα διὰ τοὺς πάσχοντας, περιορίζεται μόνον εἰς τὸ συναίσθημα, τὸ ὅποιον γεννᾶται παρ' ἡμῶν, ἀνευ οὐδεμιᾶς ἐνεργείας πρὸς ἀνακούφισιν τοῦ πάσχοντος, καλεῖται **παθητικὴ**, ὅταν δὲ ἡ συμπάθεια αὕτη παρακινή ἡμᾶς καὶ εἰς ἐνεργείας, εἰς πράξεις, εἰς ἀτομικὰς θυσίας πρὸς ἀνακούφισιν τῶν πασχόντων, καλεῖται **ἐνεργητικὴ**. Ὅτι ἡ ἐνεργητικὴ συμπάθεια εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς παθητικῆς εἶναι αὐτονόητον. Τὴν ἐνεργητικὴν αὐτὴν συμπάθειαν συνιστᾷ καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, τονίζων τὴν σημασίαν τῆς πρὸς τὸν *πλησίον ἀγάπης*.

δ') Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

1. Τὸ καλόν.

Ἐὰν ἴδωμεν *μίαν* στιγμὴν, *μίαν* εὐθεῖαν γραμμὴν, ἓν χρῶμα, ἂν ἀκούσωμεν *ἓνα* φθόγγον, *ἓνα* μουσικὸν τόνον, δὲν λέγομεν ὅτι αὐτὰ εἶναι *καλά*.

Τοῦτο συμβαίνει, διότι εἰς ἕλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ἔχομεν *ἀπλᾶς* παραστάσεις, ἤτοι παραστάσεις, τῶν ὁποίων τὸ περιεχόμενον ἀποτελεῖται ἀπὸ *ἓν* μέλος μόνον ἢ ἀπὸ *ἓνα* ἐρεθισμόν. Ἐκ τούτου ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ καλὸν δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν παραστάσεων. Ἐὰν εἰς τόνος εἶναι καθαρὸς καὶ σαφής, τὸ γεννώμενον συναίσθημα εἶναι ἀπλῶς *εὐάρεστον*, ὅχι ὅμως καὶ *καλόν*. Κατὰ ταῦτα τὸ *εὐάρεστον* δὲν εἶναι *πάντοτε* καὶ *καλόν*.

Πολλὰι γραμμαὶ ἢ στιγμαὶ δύνανται νὰ ἀποτελέσουν *μίαν* εὐθεῖαν, τὴν ὁποίαν παρατηροῦμεν με εὐχαρίστησιν. Ὅμοιως προκαλεῖ εἰς ἡμᾶς εὐχαρίστησιν συνδυασμὸς τόνων, ποίημα καλῶς ἀπαγγελόμενον ἢ ἀδόμενον, τὸ ῥόδον, μία καλὴ ἀνοδοέσμη, ἓν ὠραῖον οἰκοδόμημα, ἓν τοπίον κτλ.

Αἱ παραστάσεις αὗται ἔχουν κοινόν, ὅτι εἶναι *σύνθετοι* τὸ περιεχόμενον αὐτῶν ἀποτελεῖται ἀπὸ περισσότερα μέλη, τὰ ὁποῖα ἕλα ὁμοῦ ἀποτελοῦν ἓν ἐνιαῖον ἕλον, εἶναι δὲ καὶ ὅμοια πρὸς ἀλλήλα, π. χ. γραμμαί, χρώματα, τόνοι ἢ φθόγγοι. Ἀπὸ τὰ παρα-

δείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι τὸ καλὸν ἀντιλαμβανόμεθα μόνον εἰς συνθέτους παραστάσεις. Καλὸν δὲν ὑπάρχει, ἔταν ἐξετάζωμεν ἐν ἑκάστον μέλος, τῆς συνθέτου παραστάσεως, καθ' ἑαυτὸ, ἀλλὰ μόνον, ἔταν λαμβάνωμεν συνείδησιν τῆς σχέσεως, ἢ ὅποια ὑπάρχει μεταξὺ πολλῶν μελῶν τῆς συνθέτου παραστάσεως.

Ὅταν φαντασθῶμεν ἀπλᾶς ὁμοιοειδεῖς παραστάσεις, π. χ. γραμμᾶς, χρώματα, τόνους, λέξεις κ. λ. π. εἰς ὄρισμένην σχέσιν πρὸς ἀλλήλας, γεννᾶται μία μορφή. Ὅταν λέγωμεν μορφήν, ἐννοοῦμεν πάντοτε ἀντικείμενόν τι, π. χ. τὴν μορφήν φύλλου, εἰκόνας, οἰκίας, κήπου κλπ. Δυνάμεθα ἕμως νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν λέξιν αὐτὴν καὶ εἰς ἄλλην περίπτωσιν. Οὕτω π. χ. ἡ συμφωνία εἶναι μορφή τόνων (μουσικὴ μορφή), τὸ ἰχνογράφημα εἶναι μορφή γεαμῶν (πλαστικὴ μορφή) κλπ. Εἰς ἕλας αὐτὰς τὰς περιπτώσεις ὑπάρχει τὸ καλόν, καὶ διὰ τοῦτο τὰς μορφὰς αὐτὰς καλοῦμεν καλαισθητικὰς μορφὰς.

Ὅλαι ἕμως αἱ μορφαὶ δὲν εἶναι καλά, μὲ ἄλλας λέξεις ἀπὸ πάντα συνδυασμὸν ἀπλῶν παραστάσεων δὲν ἀποτελεῖται καὶ καλὴ μορφή. Οὕτω π. χ. τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου παραμορφώνεται πολλάκις διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον καὶ φαίνεται εἰς ἡμᾶς αἰσχερόν. Συνδυασμὸς ἐρυθμοῦ, κυανοῦ καὶ κιτρίνου δὲν ἀρέσκει εἰς ἡμᾶς. Ὅμοίως οἰκοδόμημα ἀσύμμετρον δὲν φαίνεται εἰς ἡμᾶς καλόν, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν μᾶς ἀρέσκει.

Ἐκ τούτων βλέπομεν, ὅτι διακρίνομεν δύο εἴδη μορφῶν, τὰς καλὰς καὶ τὰς αἰσχεράς, καὶ ὅτι αἱ μὲν καλά προκαλοῦν τὴν εὐαρέσκειαν, αἱ δὲ αἰσχραὶ τὴν ἀπαρέσκειαν ἡμῶν. Ἐὰν θελήσωμεν νὰ εὐρωμεν τὸν λόγον τῆς τοιαύτης εὐαρεσκείας καὶ ἀπαρέσκείας, θὰ ἴδωμεν, ὅτι εἰς μὲν τὰς πρώτας, τὰς καλὰς δηλ. μορφὰς, παρατηρεῖται ὅτι αἱ ἀπλᾶι παραστάσεις συνδυάζονται κατὰ τοιοῦτον τρόπον μεταξὺ των, ὥστε ἀπὸ τὸν συνδυασμὸν τούτου γεννᾶται ἁρμονία, ἐν ᾗ εἰς τὰς αἰσχεράς μορφὰς, εἴτε διὰ τὸ ἀκατάλληλον τοῦ συνδυασμοῦ, εἴτε διὰ τὴν μονοτονίαν τῶν συνδυαζομένων ἀπλῶν γραμμῶν, ἢ ἁρμονία αὕτη δὲν ὑπάρχει ἀπέραντος π. χ. πεδιάς ἢ ἔρημος ἀπαρέσκουν εἰς ἡμᾶς.

Κατὰ ταῦτα:

Καλὰς λέγομεν τὰς μορφὰς, αἱ ὅποιαι προκαλοῦν παρ' ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα, αἰσχεράς δὲ τὰς προκαλοῦσας δυσάρεστον συναίσθημα.

Ἐξ ὧων ἀνωτέρω ἐλέγομεν, βλέπομεν ἔτι πηγαί τοῦ καλοῦ εἶναι κυρίως δύο, ἡ φύσις καὶ ἡ τέχνη. Ὅλοι αἱ μορφαί τῆς φύσεως δὲν εἶναι καλαί· εὐρίσκομεν π. χ. δένδρα, ἄνθη, τοπία, ἄτινα δὲν εἶναι καλά. Πᾶσα ἕως μορφή τῆς τέχνης πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ εἶναι καλή, διότι ἄλλως δὲν δυνάμεθα νὰ λέγωμεν περὶ τέχνης. Ἡ τέχνη δύναται πολλάκις νὰ διορθώσῃ τὴν φύσιν συνδυάζουσα καταλλήλως τὸ ἐν τῇ φύσει ἀτάκτως διεσπαρμένον. Οὕτω π. χ. εἰς ἓνα ἀνθὼνα δυνάμεθα νὰ διατάξωμεν καταλλήλως τὰ διάφορα φυτὰ καὶ νὰ ἀποτελέσωμεν ἓν σύνολον διεγείρον τὴν εὐαρέσκειάν μας· τὰ ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῆς Ἀφροδίτης εἶναι κατὰ τὸ κάλλος πολὺ ἀνώτερα ἀπὸ τοὺς πραγματικούς ἀνθρώπους.

Τὸ ἐν τῇ τέχνῃ καλὸν εἶναι ποικίλον. Ὅταν ἡ τέχνη συνδυάζῃ σωματικὰς μορφάς, ἔπως κάμνουν ἡ ἀρχιτεκτονική, ἡ γλυπτική καὶ ἡ ζωγραφική, καλοῦμεν αὐτὴν *εἰκαστικὴν*, ὅταν δὲ συνδυάζῃ καλοὺς μουσικοὺς τόνους, καλοῦμεν αὐτὴν *μουσικὴν*, καὶ τέλος, ὅταν ἐκφράζῃ τὸ καλὸν διὰ τῆς γλώσσης, καλοῦμεν αὐτὴν *ποίησιν*.

2. Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ.

Τὸ καλὸν βλέπομεν εἰς τὰς εἰκόνας, τὰ οἰκοδομήματα, τὰς ἐκκλησίας, τοὺς ἀνθῶνας κλπ. ἀκούομεν εἰς ᾄσμα, ἀπαγγελόμενον ποίημα, μουσικὴν συμφωνίαν κλπ. Δυνάμεθα ἄρα γε καὶ νὰ γευθῶμεν αὐτὸ εἰς ἓν φαγητόν, νὰ τὸ ὀσφρανθῶμεν εἰς ἓν ἄνθος ἢ ὅταν ἐγγίζωμεν ἓν μέταλλον νὰ ἀπολαύσωμεν τῆς ἐκ τοῦ καλοῦ εὐαρεσκειᾶς :

Εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτὴν ἀπαντῶμεν *ἀρητικῶς*. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποσον γευόμεθα ἢ ὀσφραϊνόμεθα, καλοῦμεν ἁπλῶς *εὐάρεστον* ἢ *δυσάρεστον*, καλὸν ἕως δὲν δυνάμεθα νὰ τὸ ὀνομάσωμεν. Ὅχι δὲ μόνον αἱ ἅπλαί αὐταὶ ἐκ τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς ἀφῆς παραστάσεις δὲν δύνανται νὰ ὀνομασθοῦν καλαί, ἀλλ' οὐδὲ ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν, π. χ. γλυκὺ καὶ ξινόν, ψυχρὸν καὶ θερμὸν κλπ. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς αἰσθήσεις μας μόνον ἡ ἔρασις καὶ ἡ ἀκοή βοηθοῦν εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ καλοῦ, διὰ τοῦτο δὲ δυνάμεθα νὰ καλέσωμεν ταύτας *αἰσθήσεις τοῦ καλοῦ*. Ἐνεκ τούτου

ὁ ἐκ γενετῆς τυφλὸς ἄμα καὶ κωφὸς δὲν ἀποκτᾷ παράστασιν τοῦ εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν τέχνην καλοῦ.

Ὁ μικρὸς βλέπει πολλὰ ἀντικείμενα καὶ ἀκούει πολλοὺς ἤχους, ἀλλὰ δὲν δεικνύει ὅτι τοῦτο, τὸ ὁποῖον βλέπει ἢ ἀκούει, προκαλεῖ εἰς αὐτὸν εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον συναίσθημα. Ὀλίγα ὁμως ἔτη μετὰ ταῦτα διακρίνει τὰ καλὰ ἐνδύματα, τὴν καλὴν κούκλαν, τὴν καλὴν οἰκίαν, εἰκόνα κλπ. ἀπὸ τὰς αἰσχυρᾶς. Ὡσαύτως μὲ εὐχαρίστησιν ἀκούει τὸ κλειδοκώμβαλον, τὸ ἄσμα κλπ.

Ἐκ τούτων ἐννοοῦμεν, ὅτι τὸ καλὸν δὲν ἀντιλαμβάνομεθα ἀπλῶς καὶ μόνον μὲ τὴν ὄρασιν καὶ τὴν ἀκοήν. Πῶς συμβαίνει τοῦτο; Ἐκεῖνος, ὅστις κατὰ τὴν ἀντίληψιν ἀντικειμένου τινὸς δὲν προσέχει εἰς τὰ μέρη τοῦ ἀντικειμένου τούτου καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἀντιλαμβάνεται ἀκριβῶς τὴν μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων διαφοράν, δὲν δύναται ἀκόμη νάντιληφθῆ τὸ καλὸν οὐδὲ νὰ ἀπολαύσῃ ἐκ τούτου εὐαρέσκειαν. Ἐὰν θέλωμεν νὰ ἀντιληφθῶμεν τὸ κάλλος οἰκοδομήματος, εἰκόνας κλπ. πρέπει νὰ δυνάμεθα νὰ ἐμβαθύνωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτῶν οὕτως, ὥστε νὰ μὴ βλέπωμεν μόνον **ὄλα αὐτά**, ἀλλὰ σαφῶς νάντιλαμβάνομεθα καὶ **τὰ μέρη**, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ταῦτα ἀποτελοῦνται, καὶ νὰ συγκρίνωμεν αὐτὰ πρὸς ἄλληλα. Τότε μόνον **γίνεται ἡ σύνθετος παράστασις τοῦ ἀντικειμένου τούτου σαφεστάτη καὶ διεγείρει ἐν ἡμῖν εὐάρεστον συναίσθημα**. Μόνον ὅταν ἐξετάζωμεν μὲ προσοχὴν τι, ἀνακαλύπτομεν τὴν ὀρθὴν σχέσιν τῶν μερῶν αὐτοῦ καὶ πρὸς ἄλληλα καὶ πρὸς τὸ ὅλον, παρατηροῦμεν τὴν ἐν αὐτῷ τάξιν καὶ συμμετρίαν καὶ ἐννοοῦμεν πόσον ἐπιτυχῶς ἠδυνήθη ὁ καλλιτέχνης νὰ ἐξωτερικεύσῃ τὴν ἰδέαν, τὴν ὁποῖαν συνέλαβε, καὶ λέγομεν, **αὐτὸ εἶναι καλόν**.

Τὸ συναίσθημα λοιπὸν τοῦ καλοῦ εἶναι τὸ εὐάρεστον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπὸ τὴν σαφῆ παράστασιν ἁρμονικῶν μορφῶν, καὶ τὸ δυσάρεστον συναίσθημα, τὸ ὁποῖον γεννᾶται ἐν ἡμῖν ἀπὸ τὴν σαφῆ παράστασιν δυσἁρμονικῶν μορφῶν. Ἐπειδὴ δὲ τὰς μὲν ἁρμονικὰς καλοῦμεν **καλάς**, τὰς δὲ δυσἁρμονικὰς **αἰσχυρᾶς**, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν συντομώτερον συναίσθημα τοῦ καλοῦ εἶναι **ἡ εὐχαρίστησις ἐπὶ τῷ καλῷ καὶ ἡ δυσαρέσκεια ἐπὶ τῷ αἰσχυρῷ**.

Εἰς ὅλους ἐν γένει τοὺς ἀνθρώπους παρατηρεῖται τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ, διαφορὰ δὲ ὑπάρχει κυρίως εἰς τοῦτο, τί δηλ. ἕκαστος νομίζει καλόν· τοῦτο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν, τὸ

περιβάλλον και τὴν πνευματικὴν ἐν γένει μὲν ὄντων. Παρατηρεῖται ὡσαύτως, ὅτι οἱ δὲν ἔχουν τὴν ἴδιαν δεξιότητα νὰ ἀντιλαμβάνονται τὸ καλόν, ὅπου δὴποτε τοῦτο ὑπάρχει· ἄλλος π.χ. ἀντιλαμβάνεται τελειότερον τὸ ἐν τῇ φύσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ποιήσει, ἄλλος τὸ ἐν τῇ ζωγραφικῇ κλπ. καλόν, ἀναλόγως τοῦ διαφέροντος, τὸ ὅποιον ἔχει ἕκαστος.

3. Σπουδαιότης τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ.

Τὸ συναισθημα τοῦ καλοῦ εἶναι σπουδαιότατον διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅχι μόνον διότι ἀνυψώνει αὐτὸν εἰς σφαῖρας ὑψηλοτέρας τοῦ ἀγῶνος καὶ τῶν κακοπαθειῶν τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, οὕτω δὲ ἀνακουφίζει αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διότι συντελεῖ εἰς τὴν **ἠθικοποίησιν του**. Ὁ ἀληθῶς εὐχαριστούμενος καὶ ἐνθουσιῶν διὰ τὸ καλόν οὐδέποτε περιπίπτει εἰς ὀμότητος καὶ χυδασιότητος, ἀλλὰ μὲ ἀγανάκτησιν ἀποστρέφεται πᾶν ἠθικῶς οὐχὶ καλόν καὶ ἀγνόν. Διὰ τοῦτο ὀρθῶς θεωρεῖται τὸ συναισθημα τοῦ καλοῦ ὡς **κατωτέρα βαθμὴς, ὀδηγοῦσα εἰς τὴν ἠθικότητα**. Τὴν δύναμιν αὐτὴν τοῦ συναισθήματος τοῦ καλοῦ εἶχον κατανοῆσαι περισσότερον παντὸς ἄλλου οἱ πρόγονοί μας καὶ διὰ τοῦτο ἐθεώρουν τὴν μουσικὴν ὡς τὴν βᾶσιν πάσης ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς μορφώσεως· ἐντεῦθεν δ' ἐννοοῦμεν καὶ διατι οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ὁμιλοῦντες περὶ τῶν διδασκάλων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, οὐδέποτε παραλείπουν τὸν διδάσκαλον τῆς μουσικῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μέγας Σταγειρίτης φιλόσοφος λέγει, **ὅτι ἡ μουσικὴ τείνει πρὸς τὴν ἀρετὴν**, ὁ Λούθηρος, **ὅτι ἀποδιώκει τὸν διάβολον**, ὁ δὲ Σαίξπηρος, ὅτι «ὁ ἄνθρωπος, ὅστις δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ μουσικὴν, τὸν ὅποιον δὲν συγκινεῖ ἢ ἀρμονία ὠραίων τόνων, εἶναι κατάλληλος διὰ προδοσίαν, ληστείαν καὶ μοχθηρίαν».

ε') Τὸ ἠθικὸν συναισθημα.

α') **Ἡ ἠθικὴ κρίσις**. Πᾶς τις μοιράζεται μὲ συμμαθητὴν του τὸ πρόγευμά του· φίλος τις ἐξηρέθισεν ἡμᾶς λόγῳ ἢ ἔργῳ, ἔπειτα δὲ ζητεῖ συγγνώμην· ἄνθρωπός τις σκώπτει ἀνάπηρον, τὸν ὅποιον καθ' ὁδὸν συναντᾷ ἢ ἀρνεῖται πρᾶξιν τινα φοβούμενος τὴν

τιμωρίαν ἢ δι' ἄλλον λόγον. Ἀπὸ τὰς πράξεις αὐτὰς ἄλλας μὲν ἐπαινοῦμεν, ἄλλας δὲ φέγομεν· καὶ τὰς μὲν πρώτας καλοῦμεν ἀγαθὰς, τὰς δὲ δευτέρας κακὰς. Τοῦτο συμβαίνει ὡς ἐξῆς: Ἡ ἀντιλήψις ἐκάστη τῶν πράξεων τούτων ἀνακαλεῖ εἰς τὴν συνείδησίν μας σχετικὰς παραστάσεις, πρὸς τὰς ὁποίας αἱ μὲν πρώται τῶν ἀνωτέρω ἀντιλήψεων συγχωνεύονται, ἕνεκα τῆς μεταξὺ αὐτῶν συμφωνίας, αἱ δευτέραι ἕμως δὲν συγχωνεύονται διὰ τὴν ἀντίθεσιν τὴν μεταξὺ τῆς ἀντιλήψεως καὶ τῶν παραστάσεων ἡμῶν. Διὰ τοῦτο εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ἡ κρίσις μας εἶναι εὐμενῆς, εἰς δὲ τὴν δευτέραν δυσμενῆς. **Ἡθικὴ ἄρα κρίσις λέγεται ἡ κρίσις, μὲ τὴν ὁποίαν ἐκφραζόμεν τὴν γνώμην μας διὰ τὴν ἠθικότητα πράξεώς τινος.**

β') **Ἡ ἠθικὴ συνείδησις.** Γνωρίζομεν, ὅτι τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη εἶναι κακόν, ἡ δὲ ἀλήθεια καὶ ἡ τιμιότης εἶναι ἀγαθόν. Ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι κακόν εἶναι ἡ συκοφαντία, ἡ περιφρόνησις, νὰ βασανίζωμεν τὰ ζῷα, τοῦναντίον ἀγαθόν εἶναι νὰ εὐεργετῶμεν τὸν πλησίον, νὰ τηρῶμεν τὴν ὑπόσχεσίν μας, νὰ καταπιέζωμεν τὰς κακὰς ἐπιθυμίας μας, νὰ ἀγαπῶμεν τοὺς γονεῖς, νὰ πειθώμεθα εἰς τοὺς νόμους τῆς πατρίδος κλπ.

Ὁ μικρὸς παῖς δὲν γνωρίζει τίποτε ἐκ τούτων· δὲν δύναται νὰ διακρίνῃ τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τὸ κακόν, καὶ διὰ τοῦτο λέγομεν περὶ αὐτοῦ ὅτι δὲν ἔχει ἠθικὴν συνείδησιν. Καὶ εἰς τοὺς ἐνηλίκους δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ ἠθικὴ συνείδησις δὲν εἶναι εἰς ἕλους ἡ ἰδία, ἀλλὰ διάφορος κατὰ τὸν διάφορον βαθμὸν τῆς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἰδέας ἐκάστου. Ἄνθρωποι, οὐδεμίαν ἢ κακῆς τυχόντες ἀνατροφῆς καὶ διαπαιδαγωγήσεως, ἔχουν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀσαφεῖς καὶ σκοτεινὰς παραστάσεις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ. Πολλάκις ὡσαύτως παρατηροῦμεν, ὅτι αἱ ἠθικαὶ παραστάσεις μερικῶν εἶναι ἐσφαλμέναι, ἕπως π.χ. συμβαίνει, ἔταν τις νομίζῃ ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα καὶ κατ' ἀκολουθίαν δύναται νὰ κλέψῃ τι ἀπὸ τὸν πλοῦσιον διὰ νὰ τὸ δώσῃ εἰς τὸν πτωχόν. Ἡθικὴ ἄρα συνείδησις εἶναι αἱ παραστάσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τούτου, τὸ ὁποῖον ἐπιτρέπεται εἰς ἡμᾶς νὰ πράξωμεν.

γ') **Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα.** Ἄνθρωπός τις ἐπροξένησεν εἰς ἐμὲ κακόν, διὰ τοῦτο ὀργίζομαι καὶ θέλω νὰ τὸν ἐκδικηθῶ, πολλάκις μάλιστα καὶ πράττω τοῦτο. Ταχέως ἕμως μετὰ ταῦτα σκέπτομαι, ὅτι ἡ ἐκδίκησις εἶναι κακόν καὶ μετανοῶ διὰ τὴν πράξιν

μου. Γνωρίζω ότι ο μαθητής Α έπραξε κακόν τι, έρωτώμενος όμως άρνεΐται, ότι αυτός έπραξε τούτο μάλιστα δέ ένοχοποιεί άλλον· εϋθύς ώς άκούσω τούτο, διεγείρεται εις έμέ άπαρέσκεια.

Όταν αναγινώσκωμεν εις τήν Ιστορίαν, ότι οι Πλαταιείς σπεύδου προθύμως εις βοήθειαν των Άθηναίων εις τόν Μαραθώνα, έχομεν *εϋάρεστα συναισθήματα* ή πράξις αύτη φαίνεται εις ήμάς *ήθικώς αξιέπαινος*. Έκ τής Ιστορίας ώσαύτως μανθάνομεν, ότι ο Έφιάλτης έπρόδωσεν τούς έν Θερμοπύλαις άγωνιζομένους. Η παράστασις τής πράξεως αύτης διεγείρει εις ήμάς λίαν *άλλεινά συναισθήματα*· με άλλας λέξεις ή πράξις του Έφιάλτου *άπαρέσκει* εις ήμάς.

Εις τά παραδείγματα ταύτα εξητάσαμεν και έκρίναμεν πράξεις και βουλήσεις ανθρώπων, είδομεν δέ, ότι αι παραστάσεις των βουλήσεων και των πράξεων άλλοτε μόν διήγειραν εις ήμάς τó εϋάρεστον συναισθημα τής έπιδοκιμασίας, διά τούτο δ' έχαρκτηρίσαμεν τās πράξεις και τās βουλήσεις αυτές *άγαθάς*, άλλοτε δέ διήγειραν τó δυσάρεστον συναισθημα τής άποδοκιμασίας και διά τούτο ώνομάσαμεν τās πράξεις και τās βουλήσεις αυτές *κακάς*. Άμφότερα ταύτα τά συναισθήματα καλοϋνται *ήθικά συναισθήματα*.

Ήθικόν λοιπόν συναισθημα είναι τó εϋάρεστον συναισθημα τής έπιδοκιμασίας και τó δυσάρεστον τής άποδοκιμασίας, τó όποιον συνδέεται με τās παραστάσεις βουλήσεων και πράξεων των ανθρώπων. Βούλησιν και πράξιν άρέσκουσαν λέγομεν *άγαθήν*, τήν δέ άπαρέσκουσαν *κακήν*, διά τούτο δυνάμεθα συντομώτερον νά είπωμεν: *Ήθικόν συναισθημα είναι ή εϋαρέσθησις διά τó άγαθόν και ή λύπη διά τó κακόν*.

Όπως δέ εις τó συναισθημα του καλοϋ, οϋτω και εις τó ήθικόν συναισθημα παρατηρείται, ότι ή ήθική συνείδησις δέν είναι εις όλους τούς ανθρώπους ή ίδια, άλλ' αναπτύσσεται κατά διάφορον τρόπον. Και ένταϋθα έχει μεγίστην σημασίαν ή οικογένεια εις τήν όποιαν έγεννήθη ο παΐς, ή κοινωνία, εις τήν όποιαν άνετράφη, ή διδασκαλία, τής όποιας έτυχε, τέλος δέ ο τρόπος, κατά τόν όποιον ήσκήθη εις τó νά πράττη τó άγαθόν. Εϋκόλως λοιπόν έννοοϋμεν πόσον πρέπει και οι γονεΐς και οι διδάσκαλοι νά προσέχουν, όταν ανατρέφουν μικρούς παιδας, νά έμβάλουν εις αυτούς *δρθήν συνείδησιν*, όπως πάν μόν πράγματι άγαθόν διεγείρη τήν εϋαρέσκεϊαν, πάν δέ πράγματι κακόν τήν άπαρέσκεϊάν των και

ὅταν κρίνουν τὰς πράξεις τῶν ἄλλων καὶ ὅταν πρόκειται οἱ ἴδιοι νὰ πράξουν τι.

στ') Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα.

Ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ ἰδέα. Ὅταν ὁ μικρὸς παῖς ὀμιλῇ περὶ τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος τὸ πᾶν ἐδημιούργησε καὶ διευθύνει τὰς τύχας τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ σύμπαν, τὸν ὁποῖον ἐπικαλούμεθα κατὰ τὰς δυστυχεῖς τοῦ βίου ἡμέρας καὶ εὐχαριστοῦμεν διὰ τὰς ληφθείσας εὐεργεσίας, φαντάζεται αὐτὸν ὡς πρόσωπον, τὸ ὁποῖον τὰ πάντα γνωρίζει, αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ, ἀκριβῶς ὅπως καὶ ὁ ἴδιος αἰσθάνεται καὶ ἐπιθυμεῖ. Αὕτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν ὁ μικρὸς παῖς ἔχει περὶ τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, τοῦ Θεοῦ.

Αὕτη ἡ περὶ τοῦ Θεοῦ παράστασις τοῦ παιδὸς εἶναι ὁ **πυρηνὴς θρησκευτικῆς συνειδήσεως** πρὸς ταύτην συνδέονται ἕλαι αἱ λοιπαὶ θρησκευτικαὶ παραστάσεις αὐτοῦ.

Ἡ σχέσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ πιστεύων εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἔχει ὠρισμένας παραστάσεις περὶ τῆς πρὸς αὐτὸν σχέσεώς του· ὅσον δὲ περισσότερον εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τόσο σαφέστεραι εἶναι αἱ παραστάσεις αὐταί. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει ὅτι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν Θεόν, ὑπακούει εἰς αὐτόν, ἐπειδὴ ἔχει πεποιθήσιν, ὅτι ὁ Θεὸς τὸν ἀγαπᾷ, ἀγαπᾷ καὶ αὐτὸς τὸν Θεόν καὶ ὑπακούει εἰς τὰς ἐντολάς του ἕνεκα τῆς πρὸς τὸν Θεόν ἀγάπης, δὲν θέλει νὰ βλάψῃ τὸν πλησίον, δεικνύει εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν εὐεργέτην, ἀγαπᾷ τὴν ἀλήθειαν, δὲν κλέπτει, δὲν ἐπιθυμεῖ τὰ ἀγαθὰ τοῦ πλησίον κλπ.

Διὰ τῶν παραστάσεων τούτων γνωρίζει ὁ ἄνθρωπος τὰ θρησκευτικὰ του καθήκοντα πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν πλησίον καὶ πρὸς ἑαυτόν. Ἐκεῖνος, ὅστις προσπαθεῖ νὰ πληρώσῃ πιστῶς τὰ καθήκοντα ταῦτα, καλεῖται **εὐσεβής**, διότι εὐσέβεια εἶναι τὸ νὰ πιστεῦγῃ κανεὶς εἰς τὸν οὐράνιον αὐτοῦ πατέρα, τὸν Θεόν, νὰ ἀγαπᾷ αὐτὸν ἐξ ὅλης καρδίας καὶ νὰ πράττῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ. Τὰ πρὸς τὸν ἄνθρωπον παραγγέλματα τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας εἶναι **ἠθικὰ**, τὸ ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν διὰ τὰς εἰδωλολατρικὰς θρησκείας, αἱ ὁποῖαι, πλὴν πολλῶν ἄλλων ἀτόπων, ἐπιτρέπουν καὶ τὸν φόνον τοῦ ἀνθρώπου. Διὰ τοῦτο ὁ **ἀληθὴς χριστιανὸς εἶναι καὶ ἠθικῶς ἄνθρωπος**.

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα. Αἱ παραστάσεις τὰς ὁποίας ἔχομεν περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀρεστῶν εἰς αὐτὸν πράξεων, προκαλοῦν εἰς ἡμᾶς ποικίλα συναισθήματα, φόβον, σεβασμόν, ἀγάπην, εὐγνωμοσύνην, πεποίθησιν, ταπεινοφροσύνην, μεταμέλειαν κλπ.

Ὁ παριστῶν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν ὡς πατέρα τῶν ἀνθρώπων, συναισθάνεται ἀγάπην πρὸς αὐτόν, ὁ παριστῶν αὐτόν ὡς ἐξωργισμένον κριτὴν, συναισθάνεται φόβον, ὁ δὲ σκεπτόμενος τὴν δικαιοσύνην τοῦ Θεοῦ, συναισθάνεται πεποίθησιν ἐπ' αὐτόν. Ἐκεῖνος, ὅστις κατενόησε τὴν παντοδυναμίαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Θεοῦ, συναισθάνεται, πόσον ἀδύνατος εἶναι αὐτὸς καὶ μικρὸς ἐν σχέσει πρὸς τὸν Θεόν. Καὶ ὁ μικρὸς δὲ παῖς, ὅταν πράττῃ τὸ κακόν, συναισθάνεται ἀγωνίαν, εὐθύς ὡς σκεφθῆ ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι παντογνώστης. Ἐξ ἄλλων τούτων βλέπομεν, ὅτι τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα ἔχει τὴν ἀρχὴν του εἰς τὰς θρησκευτικὰς ἡμῶν παραστάσεις, δυνάμεθα δὲ νὰ ὀρίσωμεν αὐτὸ ὡς ἑξῆς:

Θρησκευτικὸν συναίσθημα εἶναι ἡ **συνείδησις τῆς εὐαρεστίσεως καὶ τῆς δυσαρεστίσεως, ἡ ὁποία συνδέεται μὲ τὰς περὶ Θεοῦ παραστάσεις ἡμῶν.**

Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα μορφώνεται κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον μορφώνεται καὶ τὸ ἠθικὸν συναίσθημα, ἡτοι διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν γονέων, τῶν διδασκάλων καὶ τῶν ἀνθρώπων, μὲ τοὺς ὁποίους ἀναστρέφεται ἐν γένει ὁ παῖς, καὶ διὰ τῆς καταλλήλου διδασκαλίας, ἰδίᾳ μὲν τῶν θρησκευτικῶν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνεξαιρέτως τῶν μαθημάτων.

Θρησκευτικὰ συναισθήματα καὶ θρησκευτικὰς παραστάσεις εὐρίσκομεν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὄλων τῶν ἐποχῶν· καὶ οἱ λαοὶ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν μέχρι σήμερον εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ, παραδέχονται ἀοράτους πνευματικὰς δυνάμεις, ἀπὸ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται, κατὰ τὸ πλεῖστον, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ δυστυχία τοῦ ἀνθρώπου· ὀρθᾶ ἄρα λέγει ὁ Κικέρων ἰσχυρίζομενος, ὅτι «*nemo omnium est tam immanis cuius mentem non imbuerit deorum opinio*».

Οἱ ἄνθρωποι τῆς παλαιστάτης ἐποχῆς, ἔκπληκτοι πρὸ τῶν ἀσυνηθεστέρων φυσικῶν φαινομένων, ὅπως π. χ. ἡ ἀστραπή, ὁ κεραυνός, ἡ βροντή, ἡ χάλαζα, ἡ θύελλα, οἱ σεισμοὶ κλπ. ἐξελάμβανον ταῦτα ὡς ἐκδηλώσεις τῆς θελήσεως ἀνωτέρων καὶ πα-

νισχύρων ὄντων, εἰς τὰ ὅποια κατὰ τὴν βαθμίδα αὐτὴν τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἀπέδιδον ὄρισμένην μορφήν. Τὰ ὄντα ταῦτα ἐφαντάζοντο οἱ ἄνθρωποι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κρυπτόμενα εἰς ὅλα τὰ ἀντικείμενα τοῦ περιβάλλοντος, τὸ δὲ θρησκευτικὸν τῶν ἀνθρώπων τούτων συναίσθημα ἐξεδηλοῦτο εἰς τὸν φόβον μὴ δυσαρεστήσουν ἢ ἐξοργίσουν κατὰ τινὰ τρόπον τὰς πνευματικὰς αὐτὰς δυνάμεις, αἱ ὅποια πανταχοῦ τοῦ περιβάλλοντος κρύπτονται καὶ αἱ ὅποια δυσαρεστούμεναι, πολλὰ τὰ κακὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιφέρουν.

Εἰς ἀνωτέραν βαθμίδα τοῦ πολιτισμοῦ ἀποδίδεται εἰς αὐτὰ τὰ ὄντα ἀνθρωπίνη μορφή, διὰ τοῦτο δὲ τὸν τύπον τοῦτον τῆς θρησκείας καλοῦμεν *ἀνθρωπομορφισμόν*.

Ἄφου δὲ ἀπαξ ἀπεδόθη εἰς τοὺς θεοὺς ἀνθρωπίνη μορφή, ἀπεδόθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ ὅλαι αἱ ἀρεταὶ καὶ αἱ κακίαι τῶν ἀνθρώπων καὶ ὅλοι οἱ οἰκογενειακοί, κοινωνικοὶ καὶ πολιτειακοὶ θεσμοὶ αὐτῶν.

Ὅτε δὲ ἀνεπτύχθησαν πλουσιώτερον καὶ τελειότερον τὰ ἠθικὰ συναίσθηματα διὰ τῆς συμδύσεως τῶν ἀνθρώπων, *οἱ θεοὶ ἐθεωρήθησαν ὡς φύλακες τῆς ἠθικῆς καὶ φρουροὶ τοῦ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις δικαίου*. Εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα οἱ θεοὶ ἐμφανίζονται καὶ ὡς προσωποποιήσεις φυσικῶν φαινομένων καὶ ὡς ἔχοντες τὰς ἀνθρωπίνους ἀδυναμίας, ἐξ ἄλλου ὁμως καὶ ὡς *φρουροὶ τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου καὶ τιμωροὶ τῶν παραβαινόντων τὰς διατάξεις αὐτῶν*. Ὁ Ζεὺς π. χ. εἶναι οὐ μόνον ὁ νεφεληγερέτης καὶ ὑψιβρεμέτης θεός, ἀλλὰ καὶ ὁ κατὰ τὰς περιστάσεις περιδεὴς ἢ αὐστηρὸς σύζυγος τῆς Ἥρας καὶ τέλος ὁ χέων «λαθρότατον ὕδωρ, ὅτε δὴ ῥ' ἀνδρεςσι κοτεσσάμενος χαλεπήνη, οἷ βίη εἰν ἀγορῇ σχολιάς κρίνωσι θέμιστας, ἐκ δὲ δίκην ἐλάσωσι, θεῶν ὅπιν οὐκ ἀλέγοντες» (Ἰλ. II, 385 καὶ ἐξ.).

Καθόσον δ' ἀναπτύσσονται μὲν αἱ περὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου γνώσεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, τὸ δὲ ἠθικὸν αὐτῶν συναίσθημα γίνεται τελειότερον καὶ λεπτότερον, καὶ αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῶν παραστάσεις περισσότερον διασαφηνίζονται καὶ καθίστανται ὑψηλότεραι. Ἦδη ὁ Πίνδαρος, ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐξαίρουν τὴν παντοδυναμίαν τοῦ Διός, οὗτινος τὴν δύναμιν οὐδεὶς τῶν ἀνθρώπων δύναται νὰ φθάσῃ, ἦν «οὔθ' ὕπνος αἰρεῖ ποθ' ἔ παντογῆρως οὔτ' ἀκάματοι θεῶν μῆνες», καὶ ὅστις «ἀγήρῳ χρόνῳ δυνάστας κατέχει Ὀλύμπου μαρμαρῆσσαν αἴγλαν» (Σοφ. Ἀντιγ. 604

καὶ ἐξ.), ὁ δὲ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ῥητῶς λέγουσιν, **οὐ τὸ θεῖον εἶναι ἐν.**

Εἰς τὰς ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως στηριζομένης **μονοθεϊστικῆς** θρησκείας **κυριαρχεῖ ἡ πίστις εἰς ἓνα καὶ μόνον Θεόν**, ὅστις, ὡς παντοδύναμος, πανάγαθος, πάνσοφος καὶ δικαιοτάτος κριτής, διευθύνει τὸν κόσμον καὶ τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους. Εἰς τὰς θρησκείας ταύτας συνδέονται στενότερα τὰ θρησκευτικὰ καὶ τὰ ἠθικὰ συναισθήματα· οἱ ἠθικοὶ νόμοι εἶναι ἐντολαὶ τοῦ Θεοῦ· ὁ ζῶν κατὰ τούτους ἐκπληρώνει τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ ζῆ θεαρέστως, ὁ δὲ παραβαίνων τούτους ἀμαρτάνει κατὰ τοῦ Θεοῦ.

ζ') **Τὰ διανοητικὰ συναισθήματα.**

Ὅταν δυνηθῶ νὰ λύσω πρόβλημά τι ἢ νὰ ἐρμηνεύσω εὐκόλως τὸ ὀριζόμενον ἐκ τοῦ ἀδιδάκτου θέμα, συναισθάνομαι εὐχαρίστησιν· ὡσαύτως χαίρω, ὅταν λαμβάνω συνείδησιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου. Ἡ εὐχαρίστησις αὕτη εἰς μὲν τὰ δύο πρῶτα παραδείγματα προέρχεται **ἀπὸ τὴν εὐκολίαν τῆς ἀφομοίωσης**, εἰς δὲ τὸ τελευταῖον **ἀπὸ τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεων**. Τὸναντίον δυσχεροῦμαι, ὅταν **ἡ ἀφομοίωσις μου προβαίνει δυσκόλως ἢ ὅταν δὲν λαμβάνω ἐπίγνωσιν τοῦ πλουτισμοῦ τῶν γνώσεών μου.**

Ἀνάλογόν τι παρατηροῦμεν εἰς τὸν Πυθαγόραν, ὅστις ἀφοῦ εὔρε τὸ ἀπ' αὐτοῦ ὀνομασθὲν θεώρημα, ἐθυσίασεν, ἀπὸ τὴν χαρὰν του, εἰς τοὺς θεοὺς ἑκατὸν βοῦς, καὶ εἰς τὸν Ἀρχιμήδην, ὅστις, ἀνακαλύψας τὴν εὔρεσιν τοῦ εἰδικοῦ βάρους τῶν σωμάτων, τόσον ἐχάρη διὰ τοῦτο, ὥστ' ἔτρεχεν εἰς τὰς ὁδοὺς γυμνὸς φωνάζων **«εὗρηκα, εὗρηκα!»**.

Καὶ τὰ εὐάρεστα συναισθήματα, τὰ ἐκδηλούμενα εἰς τὰς δύο αὐτὰς περιπτώσεις, εἶναι ἐπακολούθημα τούτου, ὅτι ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Ἀρχιμήδης ἔλυον διὰ τῆς νόησεώς των ζήτημά τι αὐτὰ δὲ ἠῦρυναν τὰς γνώσεις των.

Εἰς ὅλας τὰς ἀνωτέρω περιπτώσεις πρόκειται περὶ συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα συνοδεύουν τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν· παρατηρήσαμεν δέ, ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ ἀφομοίωσις καὶ ἡ νόησις προβαίνουν εὐκόλως, ἔχομεν εὐχάριστα συναισθήματα, ἄλλως ἔχομεν δυσάρεστα συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα ταῦτα καλοῦμεν **διανοητικὰ συναισθήματα.**

Διανοητικά λοιπόν συναισθήματα είναι *ἡ συνείδησις τῆς εὐαρεστίσεως καὶ τῆς δυσαρεστίσεως, ἡ ὁποία συνοδεύει τὴν ἀφομοίωσιν καὶ τὴν νόησιν.*

§ 25. ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΕΝ ΓΕΝΕΙ

α' Διαφορὰ συναισθημάτων καὶ παραστάσεων.

Ἀπὸ ἔσα γνωρίζομεν περὶ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν συναισθημάτων, βλέπομεν ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ψυχικὰ φαινόμενα διακρίνονται σαφῶς ἀλλήλων εἰς τὰς παραστάσεις παριστώμεν πάντοτε ἐν ἡμῖν ἀντικειμένον τι ἢ μέρος ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον δύναται νὰ εἶναι σῶμα, γεγονός ἢ κατάστασις· δυνάμεθα λοιπόν νὰ εἴπωμεν, ὅτι οἱ παραστάσεις ἀποτελοῦν τὴν συνείδησιν τῶν ἀντικειμένων εἰς τὰ συναισθήματα τοῦναντίον συναισθανόμεθα ὁρισμένας καταστάσεις ἡμῶν αὐτῶν· κατὰ ταῦτα, τὰ συναισθήματα εἶναι ἡ συνείδησις τῶν καταστάσεων· ἔπειτα δὲ ἀπὸ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶπομεν προηγουμένως, ἐξετάζοντες τὰ διάφορα εἶδη τῶν συναισθημάτων καὶ πρὸ πάντων τὰ ὕλικα καὶ τὰ διανοητικὰ συναισθήματα, δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἀκριβέστερον τὰ συναισθήματα, ὡς ἐξῆς: τὰ συναισθήματα δεικνύουν πῶς ἐπενεργεῖ τι εἰς τὸ σῶμα ἢ τὸ πνεῦμα ἡμῶν καὶ τὰ μὲν εὐάρεστα συναισθήματα δεικνύουν κατὰ κανόνα, ὅτι ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν προάγεται καθ' ὅτανδῆποτε κατεύθυνσιν, τὰ δὲ δυσάρεστα συναισθήματα δεικνύουν, ὅτι ὁ σωματικὸς καὶ ὁ πνευματικὸς βίος ἡμῶν κωλύονται κατ' αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν κατεύθυνσιν· τοῦτο βεβαίως δὲν συμβαίνει πάντοτε· τὰ συναισθήματα λοιπόν δὲν εἶναι, εἰς ὅλας ἀνεξαιρέτως τὰς περιπτώσεις, ἀσφαλῆ βάρόμετρα τοῦ βίου μας, εἶναι ὁμως, συνήθως, κατάλληλα προληπτικὰ μέτρα διὰ τὴν συντήρησιν καὶ τὴν προαγωγὴν αὐτοῦ.

β' Ἀκτινοβολία τῶν συναισθημάτων.

Εἶναι γνωστὸν, ὅτι δὲν αἰσθανόμεθα πόνον μόνον εἰς τὸν ὀδόντα, ὁ ὁποῖος πάσχει, ἀλλὰ πολλακίς ἐξ αἰτίας αὐτοῦ καὶ εἰς ὀλόκληρον τὴν κεφαλὴν· ὡσαύτως γνωρίζομεν, ὅτι πόνος, προερχόμενος ἀπὸ ἓνα δάκτυλον, μεταδίδεται εἰς ὀλόκληρον τὸν βραχίονα· εἰς τὰς περιστάσεις αὐτὰς λέγομεν, ὅτι ὁ πόνος ἀκτινοβολεῖ· πολὺ

μεγαλύτερα είναι η **ἀκτινοβολία** εις τὰ **ὄργανικά συναισθήματα**: ἂν π.χ. εὐρισκώμεθα ἐπὶ μακρότερον χρόνον εις τὸν καθαρόν ἀέρα, συναισθανόμεθα μίαν γενικὴν εὐεξίαν· ἢ **εὐχαρίστησις** δηλ. δὲν περιορίζεται εις τὰ **σχετικὰ μόνον ὄργανα**, ἀλλ' **ἐπεκτείνεται** εις **ὀλόκληρον τὸν ὄργανισμόν** μας· τοῦναντίον δέ, ἔταν διαταραχθῆ, διὰ τοῦτον ἢ ἄλλον λόγον, ἢ λειτουργία ὄργανου τινός, δὲν αἰσθανόμεθα μόνον ἐνοχλήσεις εις τὸ ὄργανον τοῦτο, ἀλλ' ἔχομεν καὶ γενικῶς δυσάρεστα συναισθήματα· **ἢ τοιαύτη ἀκτινοβολία τοῦ συναισθήματος** γίνεται **πολλάκις** τόσον ταχέως καὶ εἶναι τόσον τελεία, ὥστε **πλειστάκις δὲν ἔχομεν σαφῆ συνείδησιν τῶν αἰτιῶν**, αἱ ὁποῖαι προκαλοῦν τὸ εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον ζωϊκὸν συναισθημα.

Τὸ ἴδιον παρατηρεῖται καὶ **εις τὰ διανοητικὰ συναισθήματα**. Ἐὰν π.χ. ἐπιτύχω εις τὰς ἐξετάσεις ἢ εις ἓνα διαγωνισμόν, ἀπὸ τὸν ὅποιον πιστεύω ὅτι ἐξαρτᾶται τὸ μέλλον μου, ἢ εὐχαρίστησις, τὴν ὁποίαν συναισθάνομαι ἀπὸ τὴν ἐπιτυχίαν αὐτῆν, εἶναι τόσο, ὥστε **ἐξαφανίζεται οἰαδῆποτε στενοχωρία**, ἀπὸ **οἰανδῆποτε αἰτίαν προερχομένη**.

Κατὰ ταῦτα λέγομεν, ὅτι **συναισθημά τι ἀκτινοβολεῖ, διὰ τὸ συναισθημα τοῦτο, εἴτε εὐάρεστον εἶναι εἴτε δυσάρεστον, μεταδίδῃ τὴν ποιότητά του εις ὅλην τὴν ψυχικὴν μας κατάστασιν**.

γ' Ἡ Διάθεσις.

Πολλάκις προκαλοῦνται συγχρόνως περισσότερα συναισθήματα, τὰ ὁποῖα συνδέονται ποικιλοτρόπως μεταξύ των, ἐντεῦθεν δὲ προκύπτει συναισθημά τι κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον **ἐνιαῖον**· αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους συναισθήματα λέγομεν **μερικὰ συναισθήματα**, τὸ δὲ ἐνιαῖον συναισθημα, τὸ ὅποιον προέρχεται ἐξ αὐτῶν, λέγομεν **ὀλικὸν συναισθημα**· τὸ ἀνώτατον ὀλικὸν συναισθημα, τὸ ὅποιον εἰς ὄρισμένον χρονικὸν σημεῖον, περιλαμβάνει ὅλα τὰ μερικὰ συναισθήματα ἀποτελεῖ **τὴν διάθεσιν**· καὶ ἐφ' ὅσον μὲν εις τὰ συναισθήματα ταῦτα ὑπερισχέει ἢ εὐχαρίστησις, ἢ διάθεσις εἶναι καλή, ἐφ' ὅσον δὲ ὑπερισχέει ἢ δυσἀρέσκεια, ἢ διάθεσις εἶναι κακή.

Ἡ διάθεσις ἔχει κυρίως τὴν αἰτίαν τῆς **εις τὸ ζωϊκὸν συν-**

Δ. Γεωργακίου — Ψυχολογία.

αίσθημα, διὰ τὸ ὁποῖον εἶπουμεν εἰς τὸ προηγουμένον κεφάλαιον, ἦτοι εἰς τὴν μεταξὺ των σύνδεσιν τῶν ὀργανικῶν συναισθημάτων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν εἰς ὀρισμένον χρονικὸν σημεῖον· τὰ **συναισθήματα αὐτὰ εἶναι ἢ ἄμεσος ἐκδήλωσις τῆς διαθέσεως ἢ τῆς καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρισκόμεθα.**

Πλὴν τοῦ ζωϊκοῦ συναισθήματος, σπουδαῖα διὰ τὴν διάθεσιν εἶναι καὶ **συναισθήματα συνδεόμενα με ὀρισμένας παραστάσεις**, ὅπως εἶναι π.χ. ἡ εὐχαρίστησις, ἡ δυσαρέσκεια καὶ ἡ ὀργή, τὰς ὁποίας συναισθανόμεθα δι' οἰονδήποτε γεγονός. Τὰ τοιαῦτα συναισθήματα ἔχουν ἰσχυρὰν ἀκτινοβολίαν διὰ τὴν ὅλην συναισθηματικὴν μας κατάστασιν καὶ μάλιστα τόσον ἰσχυρὰν, ὥστε **πολλάκις ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῶν ἐξαφανίζεται τὸ ζωϊκὸν συναίσθημα.**

Κατὰ κανόνα ὁμοῦς ἡ διάθεσις προέρχεται καὶ ἀπὸ τὰς **δύο ομάδας τῶν συναισθημάτων**, ἦτοι καὶ ἀπὸ τὸ ζωϊκὸν συναίσθημα καὶ ἀπὸ τὰ συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἔχουν τὴν πηγὴν των εἰς καθαρῶς πνευματικὰς λειτουργίας.

Δ' Ἡ ἀνάπλαισις τῶν συναισθημάτων.

Ὅπως ἀναπλάττονται αἱ παρκατάσεις, οὕτως ἀναπλάττονται καὶ τὰ **συναισθήματα**. Ὅταν δι' οἰονδήποτε λόγον ἐνθυμηθῶ τὴν καταστροφὴν τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἡ ἀνάπλαισις αὐτῆ δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὰ γεγονότα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ τῆς καταστροφῆς, ἀλλ' ἐπεκτείνεται καὶ εἰς τὴν **συναισθηματικὴν μου κατάστασιν**, ἦτοι ἐπαναφέρει εἰς ἐμὲ τὴν λύπην ἐκεῖνην, τὴν ὁποίαν συνησθάνθην τότε, ὅτε τὸ γεγονός τοῦτο ἐτελεῖτο· ὁμοίως, ὅταν ἐνθυμηθῶ εὐχάριστόν τι γεγονός, ἐπανέρχεται εἰς τὴν συνείδησίν μου καὶ ἡ χαρὰ, τὴν ὁποίαν συνησθάνθην ὅταν τὸ γεγονός τοῦτο ἐγίνε.

Τὰ ἀναπλαττόμενα συναισθήματα δὲν ἔχουν ὁμοῦς οὔτε τὴν **ἰσχύν, οὔτε τὴν ἀκτινοβολίαν τῶν ἀρχικῶν συναισθημάτων.**

Τὰ συναισθήματα ἀναπλάττονται :

α') διὰ τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων, αἱ ὁποῖαι **ἐπροκάλεσαν τὸ πρῶτον τὰ συναισθήματα ταῦτα,**

β') δι' ἄλλων ὁμοίων συναισθημάτων.

1. Παις τις λαμβάνει τὸ νέον ἔτος δῶρον ἀνώτερον ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐπερίμενε. Τὸ ἀπροσδόκητον τοῦτο γεγονός ἐκπλήττει τὸν παῖδα· ἐπειδὴ δὲ τὸ δῶρον ἀρέσκει εἰς αὐτόν, ἡ ἐκπληξίς του συνδέεται μὲ εὐχαρίστησιν. Συχνὰ ὅμως ἀπὸ τὴν ἐκπληξίν αὐτὴν προκύπτει καὶ ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις. Ἡ χαρὰ τοῦ παιδὸς προχωρεῖ τόσο, ὥστε οὗτος γίνεται ἐκτὸς ἑαυτοῦ, γελᾷ, πηδᾷ, λησιμονεῖ ὅλα, καὶ αὐτὴν τὴν τροφήν καὶ τὸν ὕπνον καὶ ὅπως λέγομεν, δὲν γνωρίζει τί κάμνει. Διαταράσσεται λοιπὸν ἡ ψυχικὴ ἡρεμία τοῦ παιδὸς ἢ μὲ ἄλλας λέξεις ὁ παῖς καταλαμβάνεται ἀπὸ ἀψιθυμίας ἢ ἀψικαρδίας.

2. Πατὴρ τις εἶναι βέβαιος, ὅτι ὁ υἱὸς του θὰ προαχθῇ, κίονι-δίως ὅμως κινθάνει, ὅτι ἔμεινεν εἰς τὴν ἰδίαν τάξιν· καὶ οὗτος ἐκπλήσσεται, ὄχι ὅμως εὐαρέστως, ὅπως προηγουμένως ὁ παῖς, ἀλλὰ δυσαρέστως. Καὶ ἐνταῦθα δὲ παρατηροῦμεν, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐκπληξίν προκύπτει καὶ μία ἄλλη ψυχικὴ κατάστασις· ὁ ἀνθρώπος δηλ. οὗτος περιπίπτει εἰς ὀργήν, γίνεται ἐκτὸς ἑαυτοῦ καὶ λέγει καὶ πράττει τοιαῦτα, τὰ ὅποια οὐδέποτε θὰ ἔλεγεν ἢ θὰ ἔπραττεν, ἐάν εὐρίσκατο εἰς ψυχικὴν ἡρεμίαν. Καὶ ἐνταῦθα λοιπὸν παρατηροῦμεν σφοδρὰν διατάραξίν τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, τὴν ὅποιαν χαρακτηρίζομεν ὡς ἀψιθυμίας.

3. Ὅμοιον συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Αἴαντα, ὅστις, ἀπὸ παρὰ προσδοκίαν, δὲν ἔλαβεν ὡς ἀριστεῖον τὰ ὅπλα τοῦ Ἀχιλλέως, ἔγινεν ἐκτὸς ἑαυτοῦ, περιέπεσεν εἰς μανίαν καὶ εἰς κνίαν εὐρισκόμενος ἔπραξε τοιαῦτα, διὰ τὰ ὅποια, ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ἡρεμον ψυχικὴν κατάστασιν, τόσο ἀισχύνεται, ὥστε προτιμᾷ νὰ αὐτοκτονήσῃ. Καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Ἔκτορος Ἀνδρομάχη, ὅταν εἶδεν αἰφνιδίως τὸν σύζυγόν της σφόδρην νεκρὸν ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, τόσο ἐταράχθη, ὥστε ἔπεσε λιπόθυμος.

Εἰς ὅλα τὰ παραδείγματα αὐτὰ βλέπομεν, ὅτι ἡ ψυχικὴ ἡρεμία διαταράχθη ἔνεκα ἀπροσδοκήτου τινὸς γεγονότος καὶ ὅτι ἡ διατάραξις αὕτη τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας συνδέεται πάντοτε καὶ μὲ ὄρισμένας σωματικὰς μεταβολὰς. Καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορίαν δὲ καὶ ἀπὸ τὸν καθ' ἡμέραν βίον γνωρίζομεν παραδείγματα ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι, ἔνεκα αἰφνιδίως μεγάλης χαρᾶς, φόβου ἢ ὀργῆς, ἐλιποθύμησαν, προσεδλήθησαν ἀπὸ ἀποπληξίαν ἢ εἰς μίαν νύκτα

έγιγαν πολιοί. Ουδέν από τὰ πρόσωπα, τὰ ὁποῖα κατελήφθησαν ἀπό ἀψιθυμίας, εἰς τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα, ἠδύνατο πλέον νά σκέπτεται ἡρέμως.

Κατὰ ταῦτα :

1) Ἡ ἀψιθυμία εἶναι σφοδρὰ διατάραξις τῆς ψυχικῆς ἡρεμίας, ἔνεκα ἀπροσδοκῆτου ἀντιλήψεως.

2) Ἡ ἀψιθυμία ἐπιδραῖ, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον, εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ σώματος.

3) Ἡ ἀψιθυμία ἀφαιρεῖ τὴν ἱκανότητα τοῦ ἡσυχῶς σκέπτεσθαι. Κατ' αὐτὴν χάνει κανεὶς τὴν ψυχικὴν του ἡρεμίαν καὶ ἐπανέρχεται πάντοτε, διὰ τοῦ νοῦ, εἰς τὸ ἀντικείμενον τὸ ὁποῖον ἐπροκάλεσε τὴν ἀψιθυμίαν, εἰς τὴν αἰτίαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς.

Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποῖαν ἀσκοῦν αἱ ἀψιθυμίαι ἐπὶ τὴν ἑλγὴν κατάστασιν τοῦ σώματος, δυνάμεθα νά διακρίνωμεν αὐτάς εἰς σθενικὰς καὶ εἰς ἀσθενικὰς.

Αἱ σθενικαὶ ἀψιθυμίαι ἐντείνουσι ἐν γένει τὰς σωματικὰς λειτουργίας καὶ αὐξάνουσι τὴν μυϊκὴν δύναμιν. Αἱ δὲ ἀσθενικαὶ ἔχουσι ὡς ἐπακολούθημα χαλάρωσιν καὶ ἐξασθένωσιν τῶν μυῶν προσωρινήν. Εἰς τὰς πρώτας ἀνήκουσι ἡ χαρὰ, ἡ ὀργή, ἡ μαγία, εἰς δὲ τὰς δευτέρας ὁ τρόμος, ἡ δειλία, ἡ λύπη κλπ.

Αἱ ἀψιθυμίαι συνοδεύονται, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀπὸ κινήσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νά θεωρηθῶσι ὡς ἐκδηλώσεις τῶν ἀψιθυμιῶν. Τὰς κινήσεις αὐτάς προκκοῦν ὠρισμένοι μύες καὶ ἴδια οἱ μύες τοῦ μετώπου, τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν, καὶ οἱ τῶν αἱμοφόρων ἀγγείων, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς εὐρύσεως ἢ στενώσεως τῶν ἀγγείων τούτων ἐπιφέρουσι τὰ συχνότατα φαινόμενα τῆς ἀψιθυμίας δηλ. τὴν ὠχρότητα καὶ τὴν ερυθρότητα τοῦ προσώπου.

Εἰς ἀψιθυμίας περιπίπτουσι εὐκολώτερον οἱ νεώτεροι καὶ οἱ ἀπαίδευτοι. Ἡ μόρφωσις ἐν γένει ἀντενεργεῖ εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἀψιθυμιῶν.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

§ 27. ΓΕΝΙΚΟΣ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΥ

Ὁ ὄργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔχει *σκοτεινὴν* τινὰ τάσιν πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν διαφόρων κινήσεων· ἀπὸ τὰς κινήσεις αὐτὰς ἄλλας μὲν ἐκτελοῦμεν ἐν συνειδήσει καὶ κατόπιν σκέψεως, ἄλλας ἔμως ἐκτελοῦμεν ὅλως ἀσυνειδήτως, ἄνευ σκέψεως καὶ χωρὶς μάλιστα νὰ θέλωμεν νὰ ἐκτελέσωμεν αὐτάς.

Οὕτω π.χ. ἔταν ἐξυπνώμεν, συναισθανόμεθα τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκτείνωμεν τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας μας· ὁμοίως βλέπομεν, ὅτι καὶ τὸ νήπιον εὐθὺς ὡς ἀπαλλαγὴ τῶν σπαργάνων κινεῖ ποικιλοτρόπως τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, χωρὶς νὰ ἐπιδιώκῃ διὰ τῶν κινήσεων τούτων ὄρισμένον τινὰ σκοπὸν, νὰ λάβῃ π.χ. ἢ νὰ πωθῆσῃ ἀντικείμενόν τι. Αἱ κινήσεις αὗται ἔχουν τὴν αἰτίαν των εἰς σκοτεινὸν τι ζῶϊκὸν αἴσθημα, ἐπειδὴ δὲ κατὰ ταύτας ὠθοῦμεν ἢ τείνομεν μέλη τινὰ τοῦ σώματός μας, καλοῦμεν αὐτὰς κινήσεις ὠθήσεως ἢ τάσεως.

Ὅπως διάφοροι τῶν κινήσεων τῆς ὠθήσεως ἢ τάσεως εἶναι αἱ λεγόμεναι ἀντανакλαστικαὶ κινήσεις· τοιαῦται κινήσεις εἶναι π.χ. ἡ εὐρυνσις καὶ ἡ σμίκρυνσις τῶν κορῶν τῶν ὀφθαλμῶν, αἰτινες προέρχονται, ὡς γνωστὸν, ἀπὸ τὴν ἐλάττωσιν ἢ τὴν αὐξήσιν τοῦ φωτός, τὸ κλείσιμον τῶν βλεφάρων, ἔταν ἀντικείμενόν τι ἀπειλῇ τὸν ὀφθαλμόν, ὁ βῆξ, ὁ ὀποῖος προκαλεῖται, ἔταν ξένον τι σῶμα εἰσέλθῃ εἰς τὸν φάρυγγα, τὸ πτάρνισμα, τὸ χάσιμημα κλπ.

Αίτια τῶν κινήσεων τούτων εἶναι **αἰσθημά τι**, κοινὸν δ' ἔχουν αἱ κινήσεις αὗται μὲ τὰς προηγουμένας, ὅτι δὲν προκαλοῦνται ἀπὸ **συνειδητὴν τινα ἐνέργειαν**.

Ἄλλα, παρὰ τὰς κινήσεις ταύτας, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι, αἱ **ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὴν θέλησίν μας καὶ γίνονται πρὸς ὀρισμένον σκοπὸν**· αἱ κινήσεις αὗται κατ' ἀρχὰς βεβαίως εἶναι ἀτελέσταται· καθόσον ἕως ὁ παῖς συνηθίζει νὰ κάμνῃ χρῆσιν τῶν μελῶν του καὶ νὰ κυριαρχῇ αὐτῶν, γίνονται τελειότεραι.

Τὰς τοιαύτας κινήσεις καλοῦμεν **ἐκουσίας κινήσεις**. Αἱ ἐκούσiai κινήσεις, διὰ τῆς συχνῆς ἐπαναλήψεως, τελοῦνται ἕως αὐτομάτως καὶ τότε καλοῦμεν αὐτὰς **αὐτομάτους κινήσεις**. Οὕτω π.χ. ὁ μικρὸς παῖς, ἔταν ἀρχίζῃ νὰ μανθάνῃ ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, ἔχει ἀνάγκην, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν ἢ τὴν γραφήν ἐκάστου γράμματος, νὰ προσέχῃ πολὺ εἰς τὴν κατάλληλον κίνησιν τῶν διαφόρων φωνητικῶν ὀργάνων (κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν) καὶ τῆς χειρὸς (κατὰ τὴν γραφήν), διὰ νὰ δύναται νὰ ἀποδίδῃ ἀκριβῶς ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀκούει ἢ βλέπει, καὶ διὰ τοῦτο προχωρεῖ πολὺ βραδέως εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν. Ὅλιγον ἕως κατ' ὀλίγον, ἔταν ἀσκηθῇ ἄρκετά, δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ προσέχῃ κατὰ τὴν γραφήν ἐκάστου γράμματος εἰς ἐκάστην κίνησιν τῶν χειρῶν, ἀλλὰ αἱ χεῖρες του κινοῦνται αὐτομάτως καὶ γράφουν ταχέως ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ὁ παῖς θέλει νὰ γράψῃ. Ὅμοιον τι συμβαίνει καὶ εἰς ἕλας τὰς λοιπὰς ἐκουσίας κατ' ἀρχὰς κινήσεις, π. χ. εἰς τὸν χορὸν, τὸ πλεξιμον, τὴν δακτυλογραφίαν κλπ.

Κατὰ ταῦτα, **ἐκ τῶν κινήσεων ἡμῶν ἄλλαι μὲν γίνονται ἀσυνειδήτως καὶ ἄνευ τῆς θέλησεως ἡμῶν, ἄλλαι δ' ἐν συνειδήσει καὶ κατόπιν τῆς θέλησεώς μας**.

Τὰς ἀσυνειδήτως γενομένας κινήσεις δὲν **δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν**· οὕτω π. χ. δὲν δύναμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὸ κλείσιμον τῶν βλεφάρων, ἔταν ξένον τι σῶμα πλησιάσῃ πρὸς τὸν ὀφθαλμόν, ὡσαύτως δὲν δύναμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν μεγέθυσιν ἢ τὴν σμίκρυνσιν τῶν κορῶν τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ πτέρνισμα καὶ τὰ ἕμοια· τὰς ἐκουσίας ἕως κινήσεις, ἦτοι τὰς κινήσεις, τὰς ὁποίας ἐκτελοῦμεν ἐν συνειδήσει καὶ πρὸς ὀρισμένον σκοπὸν, **δυνάμεθα νὰ ἐμποδίσωμεν**· τὰς κινήσεις αὐτὰς ἐκτελοῦμεν, ὅταν ἡμεῖς θέλωμεν καὶ ὅπως ἡμεῖς θέλωμεν, ἐφ' ὅσον εἴμεθα πνευματικῶς καὶ σωματικῶς ὑγιεῖς.

Ὅμοιον τι πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἐκουσίων κινήσεων καὶ

τὴν κώλυσιν αὐτῶν θυγάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν καὶ εἰς τὴν κίνησιν τῶν παραστάσεων μας ἔταν π. χ. θέλωμεν νὰ λύσωμεν πρόβλημά τι, προσπαθοῦμεν νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν συνείδησίν μας τὰς παραστάσεις ἐκεῖνας, αἱ ὅποσαι δύνανται νὰ υποβοηθήσουν ἡμᾶς εἰς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, νὰ ἀπομακρύνωμεν δὲ ἢ νὰ κωλύσωμεν ταύτης πάσαν παράστασιν, ἢ ὅποια δύναται νὰ ἐνοχλήσῃ ἡμᾶς εἰς τὴν σχετικὴν ἐργασίαν μας· τὸ ἴδιον συμβαίνει, ἔταν θέλωμεν νὰ γράφωμεν ἔκθεσιν τινα ἢ νὰ ἐκτελέσωμεν οἰανδήποτε ἐν γένει πνευματικὴν ἐργασίαν.

Τὴν πνευματικὴν λειτουργίαν, ἢ ὅποια προκαλεῖ ἢ κωλύει ἐξωτερικὴν τινα κίνησιν καὶ ἢ ὅποια προκαλεῖ ἢ κωλύει τὴν κίνησιν τῶν παραστάσεων ἡμῶν, καλοῦμεν βουλευτικόν· ἢ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ ἐμφανίζεται ὑπὸ διπλῆν μορφήν· ἔταν ἐκτελῶμεν ἢ κωλύωμεν ἐκουσίως κινήσεις πρὸς ἐπιτυχίαν σαφῶς ὄρισμένου σκοποῦ, ἐμφανίζεται ἡ ἐξωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ, ἔταν δὲ προκαλοῦμεν ἢ κωλύωμεν τὴν κίνησιν παραστάσεων, ἐμφανίζεται ἡ ἐσωτερικὴ ἐνέργεια τοῦ βουλευτικοῦ, καὶ δὴ ἡ θετικὴ μὲν, ἐφ' ὅσον προκαλεῖ κινήσεις ἢ φέρει παραστάσεις εἰς τὴν συνείδησιν, ἢ ἀρνητικὴ δέ, ἐφ' ὅσον κωλύει τὴν ἐκτέλεσιν κινήσεων ἢ τὴν εἰς τὴν συνείδησιν εἰσοδὸν παραστάσεων.

§ 28. Η ΟΡΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΟΡΜΕΜΦΥΤΟΝ

1. Ορμή εἶναι ἡ τάσις ἢ ὅποια προκαλεῖται ἀπὸ ὄρισμένα εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα συναισθήματα, τὰ ἅποια συνδέονται μὲ ὄρισμένα αἰσθήματα καὶ παραστάσεις. Ἡ τάσις αὕτη ἐκδηλώνεται διὰ κινήσεων, αἱ ὅποια ἀποσκοποῦν τὴν ἀπομάκρυνσιν ὑπαρχούσης δυσαρεσκείας ἢ τὴν ἐνίσχυσιν ὑπαρχούσης εὐαρεσκείας.

Οὕτω π. χ. ἐὰν τὸ ἀρτιγέννητον παιδίον δὲν λάβῃ, κατὰ τὸν προσήκοντα χρόνον, τὴν τροφήν του, ἀμέσως ἀρχίζει νὰ κραυγάζῃ, ζητεῖ κάτι μὲ τὸ στόμα του καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις, θέτει τὸ δάκτυλον εἰς τὸ στόμα, θηλάζει κλπ.

Ἡ κραυγὴ τοῦ παιδίου δεικνύει, ὅτι τοῦτο ἔχει δυσάρεστα αἰσθήματα, διὰ τῶν αἰσθημάτων τούτων τὸ σῶμα φανερώνει, ὅτι ἔχει ἀνάγκην τροφῆς καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ αὐτῆς.

Αἱ μνημονευθεῖσαι ἀπόπειραι τοῦ παιδός, μὲ τὸ στόμα καὶ

τάς χειράς του, δεικνύουν, ὅτι ὁ παῖς ἐπιθυμεῖ νά ἀρῇ τὰ δυσάρεστα αὐτὰ αἰσθήματα· ἐπειδὴ δὲ τὸ αἰσθημα τῆς πείνης κατασιγάζεται μόνον μὲ τὴν τροφήν, λέγομεν, ὅτι ὁ παῖς ἔχει ἰσχυράν τάσιν πρὸς τροφήν, ἢ ἄλλως ὄρμην πρὸς τροφήν. Καί κατ' ἀρχάς μὲν ὁ παῖς ζητεῖ οἰανδήποτε τροφήν, δι' ὃ καὶ λέγομεν, ὅτι ἢ πρὸς τροφήν ὄρμη τοῦ παιδὸς εἶναι σκοτεινὴ ἢ τυφλή, ὅταν ὅμως οὗτος συνηθίσῃ εἰς ὠρισμένον εἶδος τροφῆς, τότε ζητεῖ μόνον αὐτήν, ἀποκρούει δὲ πᾶσαν ἄλλην, καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἔχει ἐπιθυμίαν. Ἄλλὰ καὶ ὅταν ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, δὲν παύει ἡ ὄρμη ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τάφου.

2. Ἐὰν ἐπὶ πολλὴν ὥραν μείνῃ ὁ παῖς τυλιγμένος εἰς τὰ σπάργανα, στενοχωρεῖται, κλαίει, φωνάζει καὶ καταβάλλει πᾶσαν προσπάθειαν, διὰ νά ἀπαλλαγῇ ἀπὸ αὐτά. Ἡ στενοχωρία αὕτη εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ περιορισμοῦ τῶν κινήσεων τοῦ παιδὸς. Ὁ παῖς δηλ. ἔχει ἰσχυράν τάσιν ἢ ὄρμην πρὸς κίνησιν, ἐρ' ὅσον δὲ δὲν δύναται νά ἐκανοποιήσῃ αὐτήν, αἰσθάνεται δυσάρεστα αἰσθήματα καὶ ἐξεγείρεται παρ' αὐτῷ ἡ τάσις πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπ' αὐτὴν τὴν δυσάρεσκίαν. Καὶ ἐνταῦθα παρατηρεῖται, ὅτι ὁ παῖς δὲν ἐπιζητεῖ ὠρισμένην κίνησιν, ἀλλ' ἀπλῶς κίνησιν, ὅταν δὲ μᾶθῃ διάφορα εἶδη κινήσεων, π. χ. τὸ τρέξιμον, τὸν χορὸν κ.λ.π. προτιμᾷ ἐκάστοτε ὠρισμένον εἶδος κινήσεως καὶ τότε λέγομεν, ὅτι ἔχει ἐπιθυμίαν πρὸς κίνησιν· καὶ ἐνταῦθα ὅμως δὲν παύει ἡ ὄρμη, ἀφοῦ ἐμφανισθῇ ἡ ἐπιθυμία, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ μέχρι τάφου.

3. Κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον, πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὄρμῶν, παρατηροῦνται εἰς τὸν ἀνθρωπινὸν καὶ αἱ ἐξῆς ὄρμαί· ἡ πρὸς ἐνασχόλησιν, ἡ πρὸς μίμησιν, ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, ἡ πρὸς ἐπικοινωνίαν (πρὸβλ. τοῦ Ἀριστοτέλους «ἄνθρωπος ἔστι ζῷον κοινωνικόν»), ἡ πρὸς τὸ εἰδέναι, ἡ πρὸς ἀνακοίνωσιν καὶ ἡ πρὸς κτῆσιν.

Ἐὰν λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν πηγὴν τῶν ὄρμῶν τούτων, διακρίνομεν δύο εἶδη αὐτῶν· αἱ μὲν τούτων προέρχονται ἀπὸ τὴν φυσικὴν ποιότητα τοῦ σώματος καὶ καλοῦνται σωματικαὶ ἢ φυσικαί, αἱ δὲ ἀπὸ τῆς φύσεως τοῦ παραστατικοῦ ἡμῶν βίου καὶ λέγονται διανοητικαὶ ἢ ψυχικαὶ ὄρμαί. Εἰς τὰς πρώτας υπάγονται ἡ πρὸς τροφήν, ἡ πρὸς κίνησιν καὶ ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν, εἰς δὲ τὰς δευτέρας ὅλαι αἱ ἄλλαι.

Τὸ κοινόν, τὸ ὅποιον παρατηροῦμεν εἰς ὅλας τὰς ὄρμας, εἶναι πρῶτον μὲν, ὅτι εἶναι σκοτειναὶ ἢ τυφλαί, καὶ δεύτερον,

ἔτι εἶναι διαρκεῖς καὶ ἔγμεινται εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου.

Κινήσεις τινές, αἱ ὁποῖαι προέρχονται ἀπὸ τὰς ὁρμάς, εἶναι ἐξ ἀρχῆς παντελῶς ἀνάλογοι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτῶν χωρὶς καμμίαν διδασκαλίαν ἢ ἀσκήσιν. Ὁ παῖς π. χ. θηλάζει καὶ καταπίνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς, ἐὰν θέσωμεν τὸν δάκτυλον εἰς τὸ στόμα αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἔπραξε τοῦτο ἑκατοντάκις πρότερον. Τὴν ἔμφυτον ταύτην δεξιότητα πρὸς σκοπίμους κινήσεις καλοῦμεν ἐνστικτον ἢ ὁρμῆμ-φυτον.

Τὸ ἐνστικτον εἶναι εἰς τὰ ζῷα πολὺ τελειότερον ἀνεπτυγμένον ἢ εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Οἱ νεοσσοὶ π. χ. τῆς ὄρνιθος σκαλίζουσι εὐθὺς ὡς ἐγγίσουσιν τὸν πόδα ἐπὶ τῆς γῆς, οἱ δὲ τῆς νήσσης δύνανται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ κολυμβοῦν ἢ ἀράχνη κατασκευάζει τὸ δίκτυόν της, ἢ μέλισσα τὴν μελικηρίδα της, τὸ πτηνὸν τὴν φωλεάν του ἀνευ προηγουμένης διδασκαλίας. Καὶ τῶν ζῴων ὅμως τὰ ἐνστικτα δύνανται νὰ τελειοποιηθοῦν. Οὕτω π.χ. πτηνὸν τι μανθάνει κατ' ὀλίγον νὰ κατασκευάζῃ τὴν φωλεάν του, νὰ πετᾷ κλπ. τελειότερον ἢ πρότερον.

§ 20. Η ΕΠΙΘΥΜΙΑ

1. Παῖς ἐπανερχεται περὶ τὴν τετάρτην μ. μ. ὥραν εἰς τὴν οἰκίαν του πεινῶν καὶ ζητεῖ ἀπὸ τὴν μητέρα του τεμάχιον ἄρτου. Ὁ παῖς δηλ. οὗτος ἔχει τὸ δυσάρεστον συναίσθημα τῆς πείνης, τὸ ὁποῖον κατεσίγασε πολλάκις μέχρι τοῦδε φαγῶν ἄρτον καὶ διὰ τοῦτο καὶ τώρα μὲ τὸ αἶσθημα τῆς πείνης ἀναμιμνήσκεται τὸν ἄρτον καὶ τὴν γεῦσιν αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ καὶ τὴν εὐχαρίστησιν, τὴν ὁποίαν συνησθάνθη ἄλλοτε, ὅταν ἔφαγεν ἄρτον. Φαντάζεται λοιπὸν τὸ τρῶγειν ἄρτον ὡς τι προξενοῦν εἰς αὐτὸν εὐαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐξεγείρεται παρ' αὐτῆ ἰσχυρὰ τάσις νὰ φάγῃ ἄρτον τὴν τάσιν ταύτην πρὸς ὄρισμένον τι, ἐνταῦθα πρὸς τὸν ἄρτον, καλοῦμεν ἐπιθυμίαν.

2. Παῖς ἀσθενῶν ἐπιθυμεῖ κατὰ τὴν ὄρισμένην ὥραν νὰ λάβῃ τὸ φάρμακόν του, καίτοι ἢ γεῦσις αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰς αὐτὸν εὐχάριστος. Ἀναμιμνήσκεται μὲν ὁ παῖς οὗτος τὴν δυσάρεστον γεῦσιν τοῦ φαρμάκου, ἀλλὰ συγχρόνως ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀσθενείας δυσαρέσκειαν, ἐλπίζει δέ, ὅτι τὸ φάρμακον αὐτὸ θὰ τὸν θεραπεύσῃ, ἢ δὲ ἐκ τῆς υγιείας εὐαρέσκεια φαίνεται εἰς αὐτὸν

μεγαλύτερα από την έκ του φαρμάκου δυσαρέσκειαν, δι' ὃ καὶ *ἐπιθυμῶμεν* νὰ λάβῃ τοῦτο. Ἄλλοτε παῖδες τινες νομίζουν μεγαλότεραν τὴν ἐκ τοῦ φαρμάκου δυσαρέσκειαν καὶ διὰ τοῦτο δὲν *ἐπιθυμοῦν* νὰ λάβουν τοῦτο.

3. Πολλάκις ἐξ ἄλλου ἀποφεύγομεν εὐχαριστήσιν τινα, διότι φανταζόμεθα, ὅτι ἀπὸ ταύτην θὰ προέλθῃ εἰς τὸ μέλλον δυσαρέσκεια μεγαλύτερα ἀπὸ τὴν νῦν εὐχαριστήσιν, ὅπως π.χ. συμβαίνει, ἔταν παῖς τις δὲν μεταβαίῃ εἰς διασκέδασίν τινα ἂν καὶ γνωρίζει ὅτι εἰς αὐτὴν θὰ εὐχαριστηθῇ, διότι θέλει νὰ παρασκευάσῃ τὴν ἐργασίαν τῆς ἐπομένης ἡμέρας.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω συναγομεν τὰ ἑξῆς :

α') *Ἡ ἐπιθυμία εἶναι τάσις πρὸς ὄρισμένον τι.*

β') *Διὰ νὰ γεννηθῇ ἐπιθυμία, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ εἰς τὴν συνείδησιν ἢ παρὰστασις ἐκείνου, τὸ ὅποσον δύναται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν.*

γ') Διακρίνομεν δύο εἶδη ἐπιθυμίας, τὴν *θετικὴν*, ἢ ὅποια γεννᾶται ἀπὸ τὴν προσδοκίαν εὐαρέστων συναισθημάτων, τὰ ὅποια συνοδεύουν παρὰστασίν τινα, καὶ τὴν *ἀρνητικὴν*, ἢ ὅποια ἐγκείται εἰς τοῦτο, ὅτι ἀποστρεφόμεθα ἀντικείμενόν τι, ἀπὸ τὸ ἔσποσον προσδοκῶμεν δυσαρέσκειάν τινα. Σημειωτέον ἔμως, ὅτι εἰς πᾶσαν *ἐπιθυμίαν εὐρίσκομεν καὶ τὴν θετικὴν καὶ τὴν ἀρνητικὴν μορφήν τῆς ἐπιθυμίας*. Ὁ μαθητὴς π. χ. ἀποστρέφεται τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τιμωρίαν (*ἀρνητικὴ μορφή τῆς ἐπιθυμίας*), ἐπιθυμῶν δὲ τὸ εὐάρεστον συναίτηγμα τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ διδασκάλου ἀναγνώρισιν τῆς ἐργασίας του διὰ τοῦτο δὲ καὶ *ἐπιθυμῶν* νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν (*θετικὴ μορφή τῆς ἐπιθυμίας*).

δ') *Διὰ τὴν γέννησιν τῆς ἐπιθυμίας ἔχουν σπουδαιωτάτην σημασίαν τὰ συναισθήματα.*

ε') Ὅπως τὰς ὀρμάς, οὕτω δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν καὶ τὰς ἐπιθυμίας εἰς *σωματικὰς* καὶ *πνευματικὰς*.

§ 30. ΕΞΙΣ, ΚΛΙΣΙΣ, ΡΟΠΗ ΚΑΙ ΠΑΘΟΣ

Ἡ ἐπιθυμία ἐμφανίζεται ὑπὸ διαφόρους μορφάς, τὰς ὅποιας θὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον.

1. *Ἐξις*. Ἐχομεν π. χ. τὴν ἕξιν νὰ καθαρῖζωμεν τὰ ὑποδήματα μάς πρὶν εἰσελθωμεν εἰς τὴν οἰκίαν, νὰ χαιρετίσωμεν τοὺς

γνωστούς, τοὺς ὁποίους συναντῶμεν, νὰ ἀποκαλυπτώμεθα καὶ νὰ κάμνωμεν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ εἰσερχόμενοι εἰς τὴν ἐκκλησίαν κτλ. Εἰς ἅλας αὐτάς τὰς περιστάσεις ἡ ἔξις ἐγεννήθη, διότι **ἐπιθυμία τις ἐξεπληροῦτο ὡσάντις ἐνεφανίζετο**. Οὕτω π.χ. ἀπεκτήσαμεν τὴν ἔξιν νὰ καθαρίζωμεν τὰ ὑποδήματά μας, ἢ διότι ὅτε ποτὲ δὲν ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐτιμωρήθημεν ἢ ἐπεπλήχθημεν καὶ δὲν θέλομεν νὰ ἔχωμεν καὶ πάλιν τὰ ἴδια δυσάρεστα συναισθήματα, ἢ διότι, ἐπειδὴ ἐπράξαμεν τοῦτο, ἐπηνέθημεν καὶ ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀπολαύσωμεν ἐκ νέου τὴν ἰδίαν εὐχαρίστησιν. Κατὰ ταῦτα :

Ἔξις εἶναι ἐπιθυμία, ἡ ὁποία συνήθως πῶς ἐμφανίζεται καὶ ἐπίσης συνήθως ἐκπληροῦται. Διὰ νὰ γεννηθῇ ἔξις, ἀπαιτεῖται χρόνος· οὐδεμία ἔξις γεννᾶται εἰς μίαν ἡμέραν αἱ ἔξεις εἶναι τόσον σταθερώτεραι, ὅσον μακρότερον χρόνον διήρκεσαν.

2. **Κλίσις καὶ ῥοπή.** Ἡ κλίσις εἶναι συγγενὴς μὲ τὴν ἔξιν καὶ γεννᾶται ἐξ αὐτῆς, ἀλλ' εἶναι ἰσχυροτέρα ἀπὸ αὐτήν. Ἡ κλίσις π.χ. πρὸς τὸ πίνειν ἐγεννήθη ἀπὸ τὴν ἔξιν νὰ πίνῃ τις καθ' ὠρισμένην ὥραν ποτῆριον οἴνου, ζύθου ἢ ἄλλου τινος οἰνοπνευματώδους ποιοῦ. Ἐκ τούτου ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἡὐχαριστεῖτο, οὕτω δὲ αἱ παραστάσεις τοῦ πίνειν καὶ τῶν ἐκ τούτου εὐαρέστων συναισθημάτων ἀπέβαινον κατ' ὀλίγον τόσον ἰσχυραί, ὥστε ἀνεπλάττοντο ὄχι πλεόν καθ' ὠρισμένην μόνον ὥραν, ἀλλὰ πάντοτε ἔταν συμβαίῃν τοῦτο, λέγομεν ἔτι ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἀπέκτησε τὴν κλίσιν πρὸς τὸ πίνειν.

Πλὴν τῶν κλίσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἔξιν, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι κλίσεις, αἱ ὁποῖαι γεννῶνται ἀπὸ τὴν ἐμφυτον προδιάθεσιν, ἤτοι ἀπὸ ἰδιάζουσας κατασκευῆν ὀργάνων τινων τοῦ σώματος, ὅπως εἶναι ἡ κλίσις πρὸς τὴν μουσικὴν, τὴν ἰχνογραφίαν κλπ. Κατὰ ταῦτα ἀπὸ τὰς κλίσεις ἄλλαι μὲν προέρχονται ἀπὸ τὰς ἔξεις, ἄλλαι δὲ ἀπὸ τὴν ἐμφυτον προδιάθεσιν. Ἡ κλίσις, τὸ μὲν ὁμοιάζει πρὸς τὴν ὁρμὴν, διότι καὶ αὕτη γεννᾶ, ἐκ διαλειμμάτων, ὠρισμένας ἐπιθυμίας, διακρινομένη ταύτης, καθ' ἔτι, ἐνῶ ἡ ὁρμὴ εἶναι ἐμφυτος, ἡ κλίσις ἀναπτύσσεται βραδύτερον, τὸ δὲ πρὸς τὸ διαφέρον (ἢ ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως), διακρινομένη τούτου, καθ' ἔτι τὸ μὲν διαφέρον παρραμῶ καὶ πρὸς ἐπέκτασιν τῶν γνώσεων καὶ ἐνίσχυσιν τῶν δε-

ξιοτήτων, ἐνῶ ἡ κλίσις ἀπλῶς ἐξεγείρει τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἐνασχόλησιν περὶ τι.

Ἡ δὲ **ροπή** εἶναι **ἰσχυρὰ κλίσις**.

3. **Πάθος**. Ὅταν δὲ τέλος ἡ ἐπιθυμία ἐνισχυθῇ τόσον, ὥστε νὰ δεσπόζῃ ἐν τῇ συνειδήσει καὶ νὰ ὑποτάσῃ ὑφ' ἑαυτὴν ἕλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ τὰ διαφέροντα, νὰ στερῇ δὲ τὸν ἄνθρωπον τῆς ἱκανότητος νὰ συμμορφῶνεται πρὸς τὴν ἰδίαν ἠθικὴν γνῶσιν, λέγεται **πάθος**. Οὕτω π.χ. ὁ κατεχόμενος ἀπὸ τὸ πάθος τῆς φιλοποσίας κατευθύνει ἕλας τὰς σκέψεις καὶ τὰς φροντίδας του εἰς τὴν ἀπόλαυσιν οἰνοπνευματικῶν ποτῶν. Τὸ πᾶν θυσιάζει, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του ταύτην. Ἡ εὐτυχία τῆς οἰκογενείας του, ἡ τιμὴ, ἡ υγεία εἶναι δι' αὐτὸν μηδὲν ἀπέναντι τῆς ἀπολαύσεως, τὴν ὅποιαν προσδοκᾷ ἀπὸ τὸ πίνειν. Πολλάκις μάλιστα δὲν διστάζει νὰ καταφεύγῃ καὶ εἰς μέσα μὴ ἐπιτρεπόμενα ὑπὸ τῆς ἠθικῆς, διὰ νὰ πορίζεται τὰ διὰ τὴν ἀπόλαυσιν ταύτην ἀπαιτούμενα μέσα· ἐνίστ' ἐξεγείρεται ἡ συνειδήσις του καὶ ἐλέγχει αὐτὸν πικρότατα· τότε στενοχωρεῖται καὶ μετανοεῖ διὰ τὸν πρότερον βίον. Ἡ μεταμέλεια ἕμως αὕτη εἶναι προσωρινή· διαρκῶς δὲν δύναται νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰς εὐγενεστέρας τάσεις τῆς συνειδήσεώς του. Παρατηροῦμεν ἄρα ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν ἀπέβη εἰς τὸν ἄνθρωπον τοῦτον **δεσπόζουσα καὶ στερεῖ αὐτὸν τῆς ἱκανότητος τοῦ νὰ ἀκολουθῇ τὴν συνειδήσιν του**, ἦτοι **ἔγινε πάθος**. Ἐγίνε δὲ πάθος τὸ πίνειν, διότι συχνάκις ἐξεπληροῦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ πίνειν οἰνοπνευματικῶδη ποτᾶ. Μία ἄρα αἰτία τοῦ πάθους εἶναι ἡ **συχνὴ ἐκπλήρωσις ἐπιθυμίας τινός**.

Ἄλλοτε τὸ πάθος γεννᾶται **ἐξ ἄλλης, ἀντιθέτου ὅλων τῆς προηγουμένης, αἰτίας**· ἔταν δηλ. ἐπιθυμία τις **συδῶλως ἐκπληρώνεται**, ἔνεκα διαφόρων κωλυμάτων, ἀποβαίνει σὺν τῷ χρόνῳ πάθος. Οὕτω πολλάκις γεννᾶται τὸ πάθος τῆς φιλοδοξίας, τῆς ἐκδικήσεως κλπ.

Τὸ πάθος **ἔχει ὁμοιότητα πρὸς τὴν ἀψιθυμίαν**· ἀμφότερα ταῦτα δηλ. παράγουν ἐνίοτε τὸν ἄνθρωπον εἰς πράξεις ἀντιμαχομένας πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Οὐχ ἥττον παρατηροῦνται καὶ μεγάλα διαφωραὶ μεταξὺ των, αἱ ἑξῆς :

1) Ἡ ἀψιθυμία ἐμφανίζεται **αἰφνιδίως**, ἐνῶ τὸ πάθος **γεννᾶται βαθμηδόν**.

2) Ἡ ἀψιθυμία **παρέρχεται ταχέως**, ἐνῶ τὸ πάθος **εἶναι διαρκές**.

3) Κατά τὴν ἀψιθυμίαν *πράττει τις χωρὶς νὰ σκέπτεται*, ἐνῶ κατὰ τὸ πάθος *σκέπτεται ἀκριβῶς*, πῶς δύνανται νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του.

4) Ἡ ἀψιθυμία ἐκδηλώνεται καὶ *διὰ σωματικῶν φαινομένων*, ἐνῶ εἰς τὸ πάθος παρατηρεῖται συνήθως *ἐξωτερικὴ ἠρεμία*.

5) Αἱ ἀψιθυμίαι *ὑποσκάπτουν μᾶλλον τὴν σωματικὴν ὑγείαν*, ἐνῶ τὰ πάθη *ἐκθέτουν εἰς κίνδυνον κυριώτατα μὲν τὴν ἠθικότητα*, ἐν δευτέρᾳ δὲ μοίρᾳ τὴν σωματικὴν ὑγείαν ὅπως π.χ. ἡ φιλοποσία καὶ ἡ λαγνεία.

Ὅπως ἡ ἔξις, οὕτω καὶ ἡ κλίσις καὶ τὰ πάθη εἶναι σπουδαιότατα διὰ τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἀγωγήν. Τὰς κακὰς κλίσεις πρέπει νὰ προλαμβάνωμεν καὶ νὰ θεραπεύωμεν ἤδη ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, τὰς δὲ καλὰς νὰ καλλιεργοῦμεν. Ἴδιᾳ μεγίστην σημασίαν ἔχουν αἱ *ἐξ ἐμφύτου προδιαθέσεως κλίσεις*, τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἀνευρίσκωμεν καὶ νὰ καλλιεργοῦμεν καταλλήλως, νὰ συνιστῶμεν δὲ εἰς τοὺς γονεῖς νὰ ἐπιτρέπουν εἰς τὰ τέκνα των νὰ ἐπιδίδωνται εἰν τὴν τέχνην ἢ τὴν ἐπιστήμην, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχουν κλίσιν. Οὕτω δύνανται νὰ ἀναπτυχθοῦν εὐκολώτερον καὶ τελειότερον πρὸς τὴν ἰδίαν καὶ τὴν τῶν ἄλλων ὠφέλειαν. Πρὸ παντὸς δὲ *ὀφείλομεν νὰ καταπολεμοῦμεν τὰ πάθη*· κατορθώνομεν δὲ τοῦτο ἢ καταπνίγοντες τὰς κακὰς ἔξεις καὶ κλίσεις, τὰς ὁποίας παρατηροῦμεν κατὰ τὴν μικρὰν ἡλικίαν, ἢ φροντίζοντες νὰ ἐκπληρώνωνται αἱ δικαιολογημέναι ἐπιθυμίαι τῶν παιδῶν *διότι εἶναι ἀποδεδειγμένον*, ὅτι πολλὰ πάθη, π.χ. τὸ πάθος τῆς λαγνείας, τῆς ἀσωτείας, τῆς φιληδονίας, τοῦ καλλωπισμοῦ κλπ. *εἶναι τὰ τελικὰ ἐπακολουθήματα μεγάλων στερησεων* εἰς τὸ φαγητόν, τὴν ἐνδυμασίαν, τὰς διασκεδάσεις, τὰ παίγνια κλπ.

§ 31. ΠΟΘΟΣ ΚΑΙ ΒΟΥΛΗΣΙΣ

Τὸ ἐπόμενον παράδειγμα δεικνύει ἄλλα εἶδη τῆς ἐπιθυμίας. Θέλω π.χ. νὰ κατασκευάσω μηχανήμα τι, τοῦ ὁποίου ἔχω ἀνάγκην διὰ πείραμά τι τῆς Φυσικῆς ἢ τῆς Χημείας καὶ ἀποτείνομαι πρὸς τινὰ χαλκέα· οὗτος *βεβαίως ἐπιθυμεῖ νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχανήμα τοῦτο, διότι θὰ λάβῃ χρήματα*. Ἐπειδὴ ἕμως οὐδέποτε μέχρι τοῦδε κατασκεύασε τοιοῦτον τι, λέγει εἰς ἐμέ, ὅτι *δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ τοῦτο*. Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ὁ χαλ-

κεύς ἔχει ἐπιθυμίαν, διὰ τὴν ὁποίαν ἕως εἶναι βέβαιος ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ.

Ἡμεῖς ἕως, ἐπειδὴ ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ μηχανήματος τούτου, ἐπιμένομεν, καθοδηγοῦμεν αὐτὸν λεπτομερέστερον, δίδομεν εἰς αὐτὸν τὸ σχέδιον καὶ ἐπὶ τέλους οὗτος πείθεται καὶ λέγει, ὅτι θὰ δοκιμάσῃ, νὰ κατασκευάσῃ αὐτό. Ἐνῶ λοιπὸν πρότερον ἐπεθύμει νὰ κατασκευάσῃ τὸ μηχανήμα, ἀλλ' ἦτο βέβαιος ὅτι δὲν ἠδύνατο, τώρα ἐπιθυμεῖ, ἀμφιβάλλει δ' ἀπλῶς διὰ τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν του.

Μετὰ μεγάλην ἐπιμέλειαν ἐπιδιδόμενος τέλος εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ μηχανήματος ἐπιτυγχάνει καὶ χαίρει διὰ τοῦτο· ἐὰν μετὰ ταῦτα ἡμεῖς ἢ ἄλλος τις παραγγείλῃ εἰς αὐτὸν τὸ ἴδιον μηχανήμα, ὁ χαλκεὺς ἀμέσως λέγει μὲ πεποίθησιν, ὅτι θὰ τὸ κατασκευάσῃ. Ἐνταῦθα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ χαλκεὺς ἐπιθυμεῖ τι, εἶναι δὲ βέβαιος καὶ περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, τὸ ὅποσον ἐπιθυμεῖ.

Τὸ πρῶτον τῶν εἰδῶν τούτων τῆς ἐπιθυμίας καλοῦμεν ψιλὸν πόθον, τὸ δεύτερον πόθον, τὸ δὲ τρίτον βούλησιν.

Βούλησις ἄρα εἶναι ἡ ἐπιθυμία ἢ συνοδευομένη μὲ τὴν πεποίθησιν περὶ τοῦ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Πόθος εἶναι ἡ ἐπιθυμία, κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι τις πεπεισμένος οὔτε περὶ τοῦ κατορθωτοῦ οὔτε περὶ τοῦ μὴ κατορθωτοῦ αὐτῆς. Ψιλὸς δὲ πόθος εἶναι ἡ ἐπιθυμία ἢ συνοδευομένη μὲ τὴν παρὰστασιν, ὅτι, ὅπως τώρα τὰ πράγματα ἔχουν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκπληρωθῇ.

Ἀνάγκη νὰ τονισθῇ ὅτι ἡ βούλησις δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πραγματικὴν ἐπιτυχίαν τούτου, τὸ ὅποσον ἐπιθυμοῦμεν· ἀρκεῖ ἡμεῖς νὰ ἔχωμεν τὴν βεβαιότητα, ὅτι θὰ ἐπιτύχωμεν τοῦτο, τὸ ὅποσον ἐπιθυμοῦμεν, ἐὰν δὲ πράγματι ἐπιτύχωμεν ἢ ὄχι, τοῦτο εἶναι διὰ τὴν βούλησιν ἀδιάφορον· εἰς τὴν βούλησιν ἄρα πρόκειται μόνον περὶ τῆς ὑποκειμενικῆς πεποιθήσεως. Δυνατὸν νὰ βουλώμεθα καὶ μάλιστα ἀδύνατα ἢ νὰ μὴ βουλώμεθα πράγματα, τὰ ὅποια κατ' οὐσίαν εἶναι δυνατὰ εἰς ἡμᾶς.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως δὲ ταύτης διακρίνομεν τὴν λογικὴν ἀπὸ τὴν ἄλογον βούλησιν. Λογικὴ λέγεται ἡ βούλησις, ἡ ὁποία συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ὀρθὴν κρίσιν περὶ τῶν μέσων, ἅτινα πρέπει νὰ χρησιμοποιηθοῦν πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιθυμητοῦ, ἐφ' ὅσον ἕως δὲν ὑπάρχει σαφὴς παράστασις καὶ ὀρθὴ κρίσις τῶν χρησιμοποιη-

θησομένων μέσων, ἔχομεν τὴν *ἄλογον βούλησιν*. Ἀκόμη διακρίνομεν τὴν *ἠθικὴν βούλησιν* ἀπὸ τὴν *οὐχὶ ἠθικὴν*. Ἡθικῆ λέγεται ἡ βούλησις, ἔτιν εὐρίσκεται εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν γνώσιν τοῦ ἀγαθοῦ, ἄλλως λέγεται *οὐχὶ ἠθικὴ*. Καὶ τέλος διακρίνομεν *ἰσχυρὰν καὶ ἀσθενῆ βούλησιν*. Ἰσχυρὰ μὲν λέγεται ἡ βούλησις, *ὅταν προσπαθῇ νὰ πράξῃ τι ὁσαυτὴποτε ἐμπόδια καὶ ἂν προσβάλλονται εἰς αὐτὴν* (ἕπως εἶναι π. χ. ἡ βούλησις τῆς Ἀντιγόνης καὶ τῆς Ἡλέκτρας), ἀσθενῆς δ' *ὅταν ὑποχωρῇ πρὸ τοῦ πρώτου τυχόντος ἐμποδίου* (ἕπως εἶναι π. χ. ἡ βούλησις τῆς Ἰσμήνης καὶ τῆς Χρυσοθέμιδος).

Εὐκόλον δ' εἶναι νὰ ἐνοήσωμεν, ὅτι ἡ πεποίθησις περὶ τῆς ἐπιτυχίας τούτου, τὸ ὅποιον βουλόμεθα *γενᾶται σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τούτου, ὅτι τὸ βουλόμενον πρόσωπον ἐνεργεῖ πολλάκις ἐπιτυχῶς ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενον, τὸ ὅποιον τώρα βούλεται* ἢ δ' *ἰσχυρὰ βούλησις ἐπιτυγχάνεται τὸ μὲν διὰ τῆς μορφώσεως τοῦ νοῦ, τὸ δὲ διὰ τῆς συνεχοῦς ἀσκήσεως*. Διὰ τοῦτο ἡ ἰσχυρὰ βούλησις σπανιώτατα ἐμφανίζεται εἰς τοὺς μικροὺς παῖδας.

§ 32. ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣΕΩΣ

Τὸ ζήτημα τῆς *ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως*, ἔαν δηλ. ὁ ἄνθρωπος καθορίσῃ τὰς κινήσεις καὶ τὰς πράξεις του ἄφ' ἑαυτοῦ, οὐδαμῶς ὑπ' ἐξωτερικῶν αἰτίων ἀναγκασόμενος, ἢ μὴ, ἔγινεν ἀφορμὴ πολλῶν συζητήσεων. Ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουν οἱ παραδεχόμενοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπολύτως κύριος ἑαυτοῦ καὶ δύναται νὰ καθορίσῃ τὰς πράξεις του ἄφ' ἑαυτοῦ, ἄνευ ἐξωτερικοῦ τινος δεσμοῦ, καὶ οἱ ἰσχυρίζόμενοι, ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀπλή μηχανή, πράττων δὲ ἐξαρτάται ἀπὸ ἐξωτερικὰ αἴτια. Οἱ πρῶτοι ἀποτελοῦν τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ *αὐτεξουσίου*, οἱ δὲ δεῦτεροι τὴν τοῦ *ὑπεξουσίου*.

Τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι σπουδαϊκότατον καὶ διὰ τὴν *ἠθικὴν* καὶ διὰ τὴν *Ψυχολογίαν*.

Ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν δηλ. τῆς βουλήσεως *ἐξαρτᾶται ἡ εὐδύνη τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι ὑπέχουν διὰ τὰς πράξεις των*, κατ' ἀκολουθίαν ἄρα καὶ ἡ ποινὴ, ἣναι πρέπει νὰ ἐπιβληθῇ εἰς αὐτοὺς διὰ τὸ κακόν, τὸ ὅποιον τυχὸν ἔπραξαν. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος εἶναι παντελῶς ἐλεύθερος εἰς τὰς πράξεις του, τότε αἱ πράξεις

ἐκάστου πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς πράξεις αὐτοῦ τούτου, κατ' ἀκολουθίαν δὲ οὗτος ὑπέχει εὐθύνην διὰ ταύτας καὶ διὰ τὰ ἐπακολουθήματ' αὐτῶν. Ἐὰν ὁμοῦς ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος, τότε αἱ πράξεις του καθορίζονται ἀπὸ διαφόρους παράγοντας, ἤτοι τὴν ξμφυτον προδιάθεσιν, τὴν ἀγωγὴν, καὶ ἐν γένει ἀπὸ τὸ σύνολον τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιδράσεων, εἰς τὰς ὁποίας ὁ ὀργανισμὸς του ὑπόκειται μέχρι τοῦ χρόνου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐξετέλεσε τὰς πράξεις ταύτας. Ἡ κοινωνία βεβαίως ἔχει καθήκον καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτήν, κατὰ πάσης προσβολῆς, ἢ ὁποία φέρει εἰς κίνδυνον τὴν ὑπαρξιν καὶ τὴν εὐημερίαν της, δὲν δύναται ὁμοῦς νὰ γίνεται λόγος περὶ τῆς εὐθύνης καὶ τῆς τιμωρίας τοῦ κακούργου. Ὁ κακούργος ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἀσθενής, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ θεραπευθῇ καὶ οὕτω καταστῇ ἀβλαβής.

Ἐκ τῆς *ψυχολογικῆς* ἀπόψεως εἴταν λέγωμεν ὅτι ἄνθρωπός τις εἶναι ἐλεύθερος ἐννοοῦμεν ὅτι οὗτος *πραττεὶ χωρὶς νὰ ἔχη συναίσθημα ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς βίας*. Πᾶσα ἄρα πρᾶξις, τὴν ὁποίαν πράττομεν ὄντες ἀπολύτως κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων καὶ ἄνευ τοῦ συναισθήματος βίας τινός, εἶναι ἢ ἐλευθέρως ἀπόφασις μας. Ἐχομεν καὶ πρὸ τῆς πράξεως τὴν πεποιθήσιν ὅτι δυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ ἐνεργήσωμεν καὶ μετὰ τὴν πρᾶξιν ὅτι θὰ ἡδυνάμεθα καὶ ἄλλως νὰ πράξωμεν. Τοῦτο φανερώνει, ὅτι *πραττομεν ἄνευ οὐδενὸς καταναγκασμοῦ* καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἔχομεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως, ὅπως ἐννοεῖ αὐτὴν ἡ ψυχολογία.

Ἐκ τῆς *ψυχολογικῆς* ἄρ' ἀπόψεως ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως δὲν εἶναι *πρόβλημα* ἀλλὰ *γεγονός, τὸ ὁποῖον οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφισβητήσῃ*. Τὴν ψυχολογικὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως παρατηροῦμεν ἀκριβέστατα εἰς πᾶσαν ἐνεργειαν τῆς βουλήσεως. Ὅσον δὲ πλουσιώτερον καὶ τελειότερον εἶναι ἀνεπτυγμένη ἡ νόησις μας, ὅσον περισσότεραι παραστάσεις καὶ κρίσεις τίθενται εἰς τὴν διάθεσίν μας κατὰ τὰς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως, τόσο ἐλευθερωτέρα εἶναι ἡ βούλησις. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ μόρφωσις καθιστᾷ ἡμᾶς ἐλευθέρους, διότι πλουτίζει τὴν ἐμπειρίαν καὶ τὰς γνώσεις μας καὶ διανοίγει πάντοτε νέας ἐδοῦς καὶ παρέχει νέα μέσα πρὸς ἐκλογὴν. Ὅσον δὲ πλουσιωτέρα εἶναι ἡ ἐκλογὴ, τόσο τελειότερον συναισθάνομαι καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν πρὸς ἐκλογὴν.

Ἡ ἀποδοχὴ αὕτη τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως ἀπὸ ψυχο-

λογικῆς ἀπόψεως δύναται νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα τοῦτο καὶ ἀπὸ τῆς ἠθικῆς ἀπόψεως· ἐφ' ὅσον ἔχομεν τὸ συναίσθημα ὅτι εἴμεθα ἐλεύθεροι διὰ νὰ λάβωμεν αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν ἀπόφασιν, ἀναγνωρίζομεν ἅμα καὶ τὸ ὑπεύθυνον ἡμῶν. Ἐφ' ὅσον ἕμως πράττομεν μὴ ὄντες ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν μας δυνάμεων ἢ εὐρισκόμενοι ὑπὸ τὸ κράτος ἀφιθυμίας τινὸς δὲν θεωροῦμεθα ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις μας. Μικρὰ παιδιὰ, ἀμβλύνοι, οἰνοδαρεῖς δὲν εἶναι ἀπόλυτοι κύριοι τῶν πνευματικῶν των δυνάμεων καὶ διὰ τοῦτο δὲν θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ νόμου ὑπεύθυνοι διὰ τὰς πράξεις των. Διὰ τὸν ἴδιον λόγον ὁ νόμος κρίνει ἐπιεικέστερον τοὺς πράττοντάς τι ὑπὸ τὸ κράτος ἰσχυρῆς ἀψιθυμίας.

§ 33. Η ΣΥΝΕΙΔΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΓΩ

Ἀπὸ ἑλας τὰς παραστάσεις τοῦ ἀνθρώπου ἰσχυροτάτη εἶναι ἡ παράστασις, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔχει ἐξ ἑαυτοῦ ἢ ἡ παράστασις τοῦ ἐγῶ. Ἡ παράστασις αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τὰς παραστάσεις α') τοῦ σώματος καὶ β') τοῦ πνεύματος.

1. **Τὸ σῶμα.** Ὁ μικρὸς παῖς ὁμιλεῖ κατ' ἀρχὰς περὶ ἑαυτοῦ ὅπως ὁμιλεῖ καὶ περὶ οἴουδ' ἄλλου ὄντος· οὕτω π.χ. λέγει : ἢ Μαρία θέλει νὰ κοιμηθῇ, ἢ Μαρία εἶναι μικρὴ, ἢ Μαρία εἶναι ἄρρωστη, ἢ Μαρία πονεῖ κλπ. Ὅπως δηλαδὴ δηλώνει τὰ λοιπὰ ὄντα μὲ τὸ ὄνομά των, οὕτω δηλώνει καὶ ἑαυτόν. Ταῦτα δὲ λέγων σκέπτεται τὸ σῶμά του, τοῦ ὁποῦ ἀπέκτησεν ἤδη παράστασιν.

Πῶς ἕμως γεννᾶται ἡ παράστασις αὕτη; Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶπομεν προηγουμένως περὶ τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον γίνονται αἱ σύνθετοι παραστάσεις, ἰσχύει καὶ ἐνταῦθα. Διὰ τῆς ὀράσεως δηλ., τῆς ἀφῆς καὶ τῶν μουικῶν αἰσθημάτων ἀποκτᾶ ὁ παῖς βαθμηδὸν παραστάσεις τῶν μερῶν τοῦ σώματός του. Περαιτέρω δὲ τὸ ζωϊκὸν αἶσθημα συντελεῖ ἀδιακόπως εἰς τὴν συμπλήρωσιν καὶ τὴν τελειοποίησιν τῆς παραστάσεως τοῦ ὅλου σώματος. Ὁ παῖς ἀπτεται τοῦ σώματός του, ἔπειτα δὲ ἀπτεται καὶ ἄλλων πέριξ τοῦ εὐρισκομένων καὶ παρατηρεῖ τὴν διαφορὰν τὴν μεταξὺ τοῦ σώματός του, καὶ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων, αἰσθάνεται τὸ μέγεθος τοῦ σώματός του, ἔταν κτυπήσῃ που αἰσθάνεται πόνον εἰς τὸ σχετικὸν μέρος τοῦ σώματος, ἔταν ἐγγίξῃ τὸ σῶμά του βλέπει τὰς κινήσεις τῶν χειρῶν του. Βαδίζων δὲ ἀποκτᾶ νέαν

παράστασιν, τὴν παράστασιν δηλ. τοῦ ὅτι δύναται νὰ κινήται ἀπὸ τὴν θέσιν του. Τὴν κίνησιν αὐτὴν δὲν παρατηρεῖ εἰς ἄλλα ὄντα, π. χ. τὴν πλαγγόνα του, τὴν τράπεζαν, τὸ κάθισμα κλπ., τοῦναντίον βλέπει ὅτι ταῦτα μένουσιν εἰς τὴν θέσιν των· βλέπει, ὅτι αὐτὰ δὲν τρώγουσιν, δὲν πίνουσιν, δὲν ὀμιλοῦσιν, δὲν κραυγάζουσιν ὅπως αὐτός. Καὶ κατὰ τοῦτο ἄρα παρατηρεῖ διαφορὰν μεταξὺ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ περιβάλλοντος.

Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διδάσκειται βαθμηδὸν ὁ παῖς ν' ἀναγνωρίζῃ ἑαυτὸν ὡς τι δυνάμενον νὰ αἰσθάνεται καὶ νὰ κινήται.

2. Τὸ πνεῦμα. Ὁ παῖς σὺν τῇ χρόνῳ ἀποκτᾷ καὶ ἄλλας ἐμπειρίας· παρατηρεῖ δηλ. ὅτι ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὰς εἰκόνας τῶν ὄντων, τὰ ὅποια ποτ' ἀντελήφθη, ὅτι ἀναγνωρίζει τὰ διάφορα πράγματα, ὅτι σκέπτεται διὰ νᾶκινήσῃ εἰς τεθείσαν εἰς αὐτὸν ἐρώτησιν, ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ θέλει, καὶ ὅτι ἐπιτυγχάνει τὸ ποθοῦμενον καὶ κατορθώνει ἐκεῖνο τὸ ὅποιον θέλει. Ὅταν ὁ παῖς προχωρήσῃ τόσον, δὲν ὀνομάζει πλέον ἑαυτὸν μὲ ὄνομα, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ ὄντα, ἀλλ' ὀμιλῶν περὶ ἑαυτοῦ λέγει: ἐγὼ π. χ. βλέπω, ἐγὼ ἀκούω, ἐγὼ θέλω, ἐγὼ λέγω κλπ. Ἐφ' ὅσον παῖς ἔχει τὴν συνείδησιν, ὅτι αἰσθάνεται διὰ τῶν ὀφθαλμῶν, τῶν ὠτῶν, τῶν χειρῶν, τῶν ποδῶν κλπ., ἡ παράστασις τοῦ σώματός του ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγὼ του. Ὅσον ἕως περισσότερον ὁ παῖς νοεῖ, τόσον περισσότερον μεταβάλλεται ἢ παράστασις αὐτῆ. Ἀναγνωρίζει ὅτι τὸ σῶμά του κατέχει δευτερεύουσάν τινα θέσιν καὶ ὅτι εἶναι ἀπλῶς ὑπηρέτης ἐκτελῶν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον τὸ ἐγὼ του νοεῖ καὶ θέλει. Τὸ ἐγὼ του δὲν εἶναι πλέον τὸ σῶμα μὲ τὰ ὄργανά του, ἀλλὰ τοῦτο τὸ ὅποιον νοεῖ καὶ θέλει, καὶ μεταφέρει τὸ ἐγὼ τοῦτο ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸν σῶμα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν καὶ ἰδίᾳ τὴν κεφαλὴν, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς ἔδραν τοῦ ἐγὼ του. Ὁ παῖς λαμβάνει τὴν συνείδησιν τῆς παραστάσεως ταύτης τοῦ ἐγὼ, ὅταν λέγῃ ἐγὼ σκέπτομαι, ἐγὼ θέλω.

Ὅταν γίνῃ ὁ παῖς μεγαλύτερος καὶ ἰσχυρότερος μεταβάλλεται μετὰ τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐσωτερικὸν του, μὲ ἄλλας λέξεις μεταβάλλεται τὸ περιεχόμενον τῆς παραστάσεως τοῦ ἐγὼ, ὀλίγον καὶ ὀλίγον. Τῆς δὲ μεταβολῆς ταύτης λαμβάνει συνείδησιν καὶ αὐτός ὁ παῖς· γνωρίζει π. χ. ὅτι εἶνε μεγαλύτερος, ἰσχυρότερος ἢ πρὸ ἐτῶν καὶ ὅτι γνωρίζει καὶ δύναται τοιαῦτα, ἅτινα

πρότερον οὐτ' ἐγνωρίζεν οὐτ' ἠδύνατο. Ἐξ ἄλλου ἕμως γνωρίζει, ὅτι εἶναι ὁ αὐτός· διότι εἰς τὴν ἐρώτησιν : **ποῖος ἐπῆγε πέ-
ρουσιν εἰς τὸ σχολεῖον ; ἀπαντᾷ ἐγὼ** τὴν αὐτὴν δ' ἀπάντησιν
δίδει καὶ εἰς τὴν ἐρώτησιν : **ποῖος θὰ γίνῃ μετὰ 5 ἡμέρας
8 ἐτῶν ;**

Τὸ ἐγὼ ἄρα, τὸ ὅποιον σήμερον ἀπαντᾷ εἶναι τὸ αὐτὸ ἐγὼ,
τὸ ὅποιον μετὰ 5 ἡμέρας θὰ ἑορτάσῃ τὴν ἐπέτειον τῶν γενε-
θλίων του. Ὁ ἄνθρωπος γνωρίζει, ὅτι παραμένει τὸ αὐτὸ πρόσω-
πον, τὸ ὅποιον καὶ πρότερον ἦτο, καίτοι αἱ ἀτομικαὶ του ιδιό-
τητες μεταβάλλονται σὺν τῷ χρόνῳ. Κατὰ τοῦτο ὁ ἄνθρωπος
ὁμοιάζει πρὸς τὸ δένδρον, τὸ ὅποιον ἐφύτευσεν. Ἡ μὴλέα π. χ.
μένει πάντα μὴλέα, καίτοι ἀπὸ ἔτος εἰς ἔτος γίνεται μεγαλύτερα
καὶ παχυτέρα.

**Τὴν συνειδήσιν ταύτην τοῦ διὰ παρὰ πάσας τὰς μετα-
βολὰς παραμένει τις πάντοτε ὁ αὐτὸς καλούμεν συνειδήσιν
τοῦ ἐγώ.** Ἡ συνειδήσις αὕτη τοῦ ὅτι παρὰ τὰς ἐπερχομένας με-
ταβολὰς παραμένομεν πάντοτε οἱ αὐτοὶ ὑφείλεται :

α') Εἰς τὸ γεγονός, ὅτι αἱ ἐπερχόμεναι μεταβολαὶ τελοῦνται
ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ὥστε δὲν ἀντιλαμβανόμεθα ὅτι ἀπὸ στιγμῆς
εἰς στιγμὴν μεταβαλλόμεθα.

β') Εἰς τὴν μνήμην, μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ὁποίας ἐνθυμούμεθα
τί πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐσκεπτόμεθα καὶ ἐπράττομεν· οὕτως ἡ μνήμη
συνδέει τὸ παρελθὸν μὲ τὸ παρὸν. Αἱ ἐκ διαφόρων χρόνων τοῦ
ἡμετέρου βίου προσερχόμεναι παραστάσεις περὶ ἡμῶν αὐτῶν εἶναι
συγχρόνως **ἡμέτεραι παραστάσεις, παραστάσεις τοῦ Ἐγὼ ἡμῶν.**

Πᾶς ὅστις καριστᾷ ἐν ἑαυτῷ ἑαυτὸν γνωρίζει, ὅτι τὸ **παρι-
σιτῶν ἐγὼ καὶ τὸ παριστανόμενον ἐγὼ** εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό.
Τότε μόνον δύναται τις νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ ἑαυτοῦ, ὅταν χάσῃ τὴν
μνήμην, ὅταν δὲ χάνεται ἡ συνειδήσις τοῦ ἐγώ, γεννᾶται ἡ **φρε-
νοβλάβεια.**

§ 34. ΦΡΟΝΗΜΑ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡ

Παῖς τις διερχόμενος πρὸ τινος κήπου βλέπει ὀπωροφόρον
δένδρον κατάφορτον ὀπωρῶν· ἀμέσως γεννᾶται εἰς τὸν παῖδα τοῦτον
ἡ ἐπιθυμία νὰ ἀπολαύσῃ τούτων· καίτοι δὲ γνωρίζει ὅτι ἡ κλοπὴ
εἶναι κακόν, ἐν τούτοις προβαίνει εἰς τὴν πρᾶξιν ταύτην. Παρα-
τηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῆς ἀπολαύσεως τῶν ὀπωρῶν

εἶνε εἰς τὸν παῖδα τοῦτον ἰσχυροτέρα ἀπὸ τὴν ἠθικὴν γνῶσιν τοῦ ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κλέψῃ· διὰ τοῦτο δὲ ἡ ἠθικὴ γνῶσις δὲν ἀσκεῖ εἰς αὐτὸν οὐδεμίαν ἐπίδρασιν, ἀλλὰ παρὰ ταύτην προβαίνει οὗτος εἰς τὴν κακὴν πράξιν. Περὶ τοῦ παιδὸς τούτου λέγομεν ὅτι **δὲν εἶναι ἠθικῶς ἐλεύθερος**, διότι αἱ πράξεις του **δὲν καθορίζονται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς του γνώσεως, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας καὶ τοῦ πάθους.**

Τοῦναντίον ἠθικῶς ἐλεύθερος φαίνεται ἄλλος παῖς, ὁ ὅποιος διέρχεται ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους, βλέπει τὰς ὁπώρας καὶ ἐπιθυμεῖ αὐτάς, ἀλλὰ δὲν ἀποπειρᾶται νὰ κλέψῃ, διότι ἀκούει τὴν φωνὴν τῆς συνειδήσεως, ἡ ὁποία λέγει εἰς αὐτὸν ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι κακόν· ὁ παῖς οὗτος δὲν εἶναι **δοῦλος τῆς ἐπιθυμίας, τῆς λαίμαργίας, ἀλλ' ὑποτάσσει αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἠθικὴν του συνείδησιν, ἡ ὁποία εἶναι ἰσχυροτάτη.**

Κατὰ ταῦτα ἠθικῶς ἐλεύθερος λέγεται ὁ ἄνθρωπος, ὅστις **πᾶσαν βούλησιν καὶ πράξιν του ὑποτάσσει ὑπὸ τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς, ἠθικῶς δὲ δοῦλος ἐκεῖνος, ὅστις ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη του, οὐχὶ δὲ εἰς τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς.**

Εἰς τὸν κόσμον παρατηροῦνται καὶ αἱ δύο αὗται τάξεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ οἱ ἔχοντες δηλ. τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὥστε νὰ ὑπακούουν εἰς τὰς ἠθικὰς ἀρχάς, καὶ οἱ ἔχοντες τοιαύτην διάθεσιν τῆς βουλήσεως, ὥστε, παραβλέποντες τὰς ἠθικὰς ἀρχάς νὰ δουλεύουν εἰς τὰς ἐπιθυμίας καὶ τὰ πάθη των. Τὴν διάθεσιν ταύτην τῆς βουλήσεως, ἡ ὁποία καθορίζει τὸ ἠθικῶς πράττειν ἡμῶν, καλοῦμεν **φρόνημα**. Πάσης πράξεως, ἡ ὁποία δὲν εἶναι ἠθικῶς ἀδιάφορος, ἡ ὁποία δηλ. δὲν εἶναι οὔτε ἀγαθὴ οὔτε κακὴ, ὑπόκειται ὡς βᾶσις φρόνημά τι καὶ ἔταν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν οἰανδήποτε πράξιν ἠθικῶς, δὲν ἐξετάζομεν κυρίως αὐτήν, ἀλλὰ τὸ φρόνημα, ἀπὸ τοῦ ὅποιον αὕτη προήλθε, καὶ ὀνομάζομεν αὐτὴν ἠθικὴν, ἐφ' ὅσον ἀναγνωρίζομεν, ὅτι προήλθεν ἀπὸ ἠθικῶς ἀγαθὸν φρόνημα. Ἡθικῶς δὲ ἀγαθὸν καλοῦμεν τὸ φρόνημα, τὸ ὅποιον βλέπομεν ὅτι παρακινεῖ πάντοτε εἰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι ἀποσκοποῦν τὴν προαγωγὴν τῆς εὐημερίας τῶν ἄλλων, ἀποκρούει δὲ τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται καθ' ὅλονδήποτε τρόπον νὰ βλάψουν αὐτούς.

Τὸ ἠθικὸν φρόνημα δὲν εἶναι ἔμφυτον, ἀλλ' ἐπίκτητον.

διὰ τοῦτο δὲ πρέπει καὶ ἡ Ἀγωγή νὰ συντελεθῇ πάσῃ δυνάμει εἰς τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ.

Πλειστάκις εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν τὸ ἀτομικὸν συμφέρον πρὸς τὸ συμφέρον τῶν ἄλλων, ἢ δὲ βούλησις πρέπει ἐνωρὶς νὰ διαπαιδαγωγηθῇ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ ἀρχῇ τῶν παθῶν καὶ ἐπιθυμιῶν καὶ νὰ υποτάσῃ τὸ ἀτομικὸν συμφέρον εἰς τὸ κοινόν. Πρὸς τοῦτο εἶναι ἀναγκαῖον νὰ συνηθίσουν οἱ παῖδες ἀπὸ τὴν μικρὰν ἡλικίαν νὰ ἀρχοῦν ἑαυτῶν. Ἡ αὐταρχία αὕτη εἶναι ἀρίστη ἀπόδειξις τοῦ ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐρίξῃ εἰς ἑαυτὴν ἀνωτέρους, ὑψηλοτέρους σκοποὺς, νὰ πομακρύνῃ τοὺς πειρασμούς, νὰ κατανακᾷ τὰς στιγμιαίας ἐπιθυμίας καὶ ἀκαταπονήτως νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θεέντος σκοποῦ, ἀποδεικνύει τέλος ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι πνευματικὸν ὄν, δυνάμενον νὰ παλλαγῇ ἀπὸ τὰς ἐπιδράσεις τῶν κατωτέρων ἐρμῶν, αἱ ὁποῖα κανονίζουσι τὸν βίον τῶν ζώων.

Τὸ ἠθικὸν ὅμως φρόνημα δὲν εἶναι μόνον διάθεσις τῆς βουλήσεως. Πρὸς μέρφεσιν αὐτοῦ ἀπαιτοῦνται καὶ πολλαὶ γνώσεις πρὸς διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ διαρκῆς ἀσκήσεις εἰς τὸ πράττειν μὲν τὸ ἀγαθόν, ἀποφεύγειν δὲ τὸ κακόν. Ἡ θεωρία τοῦ Σωκράτους, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ ἀγαθὸν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ γνώσις, ἐξελέγχεται ἀπὸ τὰς καθ' ἡμέραν παρατηρήσεις ἐσφαλμένη. Ἐγνωρίζον ὁ παῖς τοῦ ἀνωτέρου παραδείγματος ὅτι ἡ κλοπὴ εἶναι τι κακόν· Ἄλλ' ὅμως παρὰ τὴν γνώσιν ταύτην προέβη εἰς αὐτήν, διότι δὲν εἶχεν ἀσκηθῆ ἠεροηγουμένως νὰ ἀρχῇ ἑαυτοῦ καὶ νὰ υποτάσῃ τὰς ἐπιθυμίας του εἰς τὰς ἠθικὰς του ἀρχάς.

Ἐὰν αἱ ἠθικαὶ ἀρχαί, τὰ ἠθικὰ ἀξιώματα ἡμῶν ἐνισχυθοῦν ὀλίγον κατ' ὀλίγον οὕτως, ὥστε νὰ υποτάσσωμεν ὑπὸ ταῦτα πᾶσαν βούλησιν καὶ πράξιν τοῦ βίου ἡμῶν ἐν οἰαδήποτε περιπτώσει, λέγομεν ὅτι ἔχομεν χαρακτῆρα. Δὲν θὰ εἶπω περὶ τίνος, ὅτι ἔχει χαρακτῆρα, δταν λέγῃ τὴν ἀλήθειαν πάντοτε, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ζημιωθῇ ὀλικῶς, ἐὰν δὲ ποτε πρόκειται νὰ ζημιωθῇ πως, ψεύδεται. Οὐχί. Ἀλλὰ μόνον, δταν εἰς πᾶσαν, οἰαδήποτε τοῦ βίου του περίπτωσιν ἀκολουθῇ τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα : μὴ ψεύδου.

Ἡ παραδείγματ' ἀνδρῶν, ἐχόντων χαρακτῆρα, πολλὰ παρέχει ἡ ἡμετέρα ἱστορία, μετὰξὺ δὲ τούτων προέχει τὸ τοῦ Σωκράτους.

Οὗτος εἶχεν ἠθικὸν ἀξίωμα, ὅτι πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς πᾶσαν περίπτωσιν εἰς τοῦτο, τὸ ὅποιον ἡ πατρίς διατάσσει, εἴτε δίκαιον εἴτε ἀδίκον εἶναι. Διὰ τοῦτο ἐξεστράτευσεν ἐπανειλημμένως κατὰ τῶν πολεμίων τῶν Ἀθηῶν πανταχοῦ γενναίως ἀγωνισάμενος, διὰ τοῦτο δὲ καὶ δὲν ἐδέχθη, παρὰ τὰς ἐπιμόνους παρακλήσεις τῶν φίλων, νὰ δραπετεύσῃ ἀπὸ τὸ δεσμοτήριον, ἀλλ' ἔμεινεν ἐν αὐτῷ καὶ καρτερικῶς ὑπέστη τὴν ἐπιβληθεῖσαν εἰς αὐτὸν ποινήν.

Δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἀνάλογον παρατηροῦμεν καὶ εἰς τὸν Ἀλκιβιάδην, *ὅστις εἶχε μίαν ἀρχήν*, τὴν φιλοδοξίαν καὶ *εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτὴν ὑπέτασσε δλας τὰς ἄλλας σκέψεις καὶ φρονιδας του*, διὰ τοῦτο δὲ πρέπει νὰ εἴπωμεν καὶ περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶχε χαρακτήρα. Τοῦτο ἔμως δὲν εἶναι ὀρθόν. Ἡ κυρία διαφορά μεταξὺ Σωκράτους καὶ Ἀλκιβιάδου εἶναι ὅτι ὁ μὲν Σωκράτης εἶχε ἠθικὰς ἀρχάς, ὁ δὲ Ἀλκιβιάδης οὐχὶ ἠθικὰς. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος ὑπέτασσετο πάντοτε εἰς τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας εἶχεν, ἐνῷ τοῦ δευτέρου ἡ συνείδησις ἐξηγείρετο ἐνίοτε διὰ τὸ κακόν, τὸ ὅποιον ἔπραξε π. χ. εἰς τὴν πατρίδα του, καὶ διὰ τοῦτο προσεπάθει νὰ διορθώσῃ τοῦτο δι' ἀναλόγου ἀγαθοῦ, τὸ ὅποιον καὶ ἔκαμε παριδὼν τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας πρότερον εἶχεν. Ὅταν ἔμως γίνεταί τοῦτο δὲν δύναται νὰ γίνεταί πλέον λόγος περὶ χαρακτήρος.

Κατὰ ταῦτα *χαρακτῆρὸς ὑπάρχει μόνον, ὅπου ἠθικαὶ ἀρχαὶ κανονίζουσι τὰς βουλήσεις καὶ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου*, διὰ τοῦτο δὲ δύναμεθα νὰ λέγωμεν μόνον περὶ ἠθικοῦ, *ὅχι δὲ περὶ ἀνηθικοῦ χαρακτῆρος*.

Ἐάν τις ἔχῃ ἠθικὸν χαρακτήρα, ἡμεῖς δὲ γνωρίζομεν τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, δύναμεθα ἀσφαλῶς νὰ προεῖπωμεν τί οὗτος θὰ πράξῃ εἰς ὀρισμένην περίπτωσιν· περὶ τοιοῦτου ἀνθρώπου οὐδέποτε θὰ εἴπωμεν «αὐτὸ δὲν περιεμένομεν ἀπ' αὐτόν». Τοιοῦτόν τι δύναται νὰ συμβαίῃ, προκειμένου μόνον περὶ ἀνθρώπων ἄνευ χαρακτήρος.

§ 35. ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΚΑΙ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΣ

Τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἔχουν χαρακτήρα καλοῦν πολλάκις καὶ *προσωπικότητας*· συνήθως μεταχειρίζονται ἀδιακρίτως τὸν ἓνα ὅρον ἀντὶ τοῦ ἄλλου καὶ οὕτως ἀποδίδουν καὶ εἰς τοὺς δύο τὴν ἴδιαν σημασίαν· ἡ ἐπιστήμη ἔμως διακρίνει τὴν ἔννοιαν τῆς προσωπικότητος ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ χαρακτήρος.

Ὁ χαρακτήρ *περιορίζεται εἰς τὴν βούλησιν*· λέγομεν περὶ

τινος ανθρώπου ότι έχει χαρακτήρα, όταν ο άνθρωπος ούτος έχει *ἐνιαίαν βούλησιν*, ή, όπως άλλως είπομεν εις τὸ προηγούμενον κεφάλαιον, όταν ο άνθρωπος ούτος βούλεται, εις πᾶσαν οίανδήποτε περίπτωσιν τοῦ βίου του, τὸ αὐτό, χωρίς νά παρασούρεται ἀπὸ ατομικὰς ἐπιθυμίας καὶ πάθη. Ὅταν ἔμως λέγωμεν περί τινος ότι εἶναι προσωπικότης *δὲν ἀποβλέπομεν μόνον εις τὴν βούλησιν του, ἀλλὰ εις τὴν ὅλην φύσιν του, εις ὅλας τὰς κυρίας πλευρὰς τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ.*

Διὰ νά ὀνομάσωμεν ἄνθρωπὸν τινα προσωπικότητα πρέπει νά εὐρίσκωμεν παρ' αὐτῷ *πολυμερῆ ἀνάπτυξιν τῶν πνευματικῶν καὶ σωματικῶν δυνάμεων καὶ δεξιότητων, ἰδίᾳ δὲ τῶν ατομικῶν του δυνάμεων καὶ δεξιότητων.*

Ὁ ἄνθρωπος, ὁ ὅποιος ἔχει ἀναπτύξει πολυμερῶς τὰς πνευματικὰς καὶ σωματικὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του ἔχει καὶ πλούσιον πνευματικὸν βίον, ὁ ὅποιος ἐκδηλώνεται διὰ καρποφόρου ἐνασχολήσεως εις τὰς διαφόρους γνώσεις καὶ εις τὰς διαφόρους σχέσεις τοῦ βίου, πρὸ πάντων δ' εις τὴν ἀσκησιν ἐπαγγέλματός τινος. Ἐκτὸς τούτου ὅλαί αἱ σωματικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἐνασχολήσεις καὶ ἐνέργειαι τῆς προσωπικότητος δεικνύουσι ἀσιστηρὰν ἐνότητα, ἥτις ἐμφανίζεται εις τοῦτο, ότι ὁ ἄνθρωπος, τὸν ὅποιον καλοῦμεν προσωπικότητα, θέτει, κατ' ἐλευθέρην ἀπόφασιν, ὅλας τὰς δυνάμεις καὶ δεξιότητάς του εις τὴν ἐκπλήρωσιν ὑψίστων ἠθικῶν σκοπῶν, εἶναι λοιπὸν ἠθικὸς χαρακτήρ. Ὁ ἠθικὸς χαρακτήρ κατὰ ταῦτα εἶναι ὁ πυρρὴν τῆς προσωπικότητος.

Κατὰ ταῦτα ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἀναδεικνύει ἄνθρωπὸν τινα ὡς προσωπικότητα εἶναι ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου του καὶ ἡ σταθερὰ τήρησις ὅπ' αὐτοῦ τῶν ὑψίστων ἠθικῶν σκοπῶν.

Ἄλλ' ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρότης τοῦ σωματικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἐκάστου ἀνθρώπου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὰς σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δεξιότητας αὐτοῦ, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ εις ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ διάφοροι, ἐξαρτώμενοι ἀπὸ τὴν ἔμφυτον ἐκάστου προδιάθεσιν, ἥτοι ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα, καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίκτητον προδιάθεσιν, ἥτοι ἀπὸ τὴν οἰκογένειαν, εις τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἐγεννήθη, τὸν τόπον εις τὸν ὅποιον τὸ πρῶτον εἶδε τὸ φῶς καὶ ἀνεπτύχθη καὶ τὴν μόρφωσιν, τῆς ὁποίας ἔτυχεν. Ἐπειδὴ δὲ ταῦτα εἶναι διάφορα παρὰ τοῖς δια-

φόροις ἀνθρώποις διάφορος θὰ εἶναι καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ ζωηρὸ
της τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ σωματικοῦ βίου ἐκάστου. Ἔνεκα τῶν
λόγων τούτων ἕκαστος ἄνθρωπος ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνω-
ρίσματα διὰ τῶν ὁποίων διακρίνεται τῶν ἄλλων· τὰ γνωρίσματα
ταῦτα ἀποτελοῦν *τὴν ἀτομικότητά του.*

Ὅταν ἄρα λέγωμεν ἀτομικότητα ἐννοοῦμεν *τὴν προσωπι-
κότητα, ἢ ὁποῖα ἔχει σαφῆ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα
ιδιάζοντα εἰς αὐτὴν καὶ μόνην,* διὰ τῶν ὁποίων αὕτη διακρίνε-
ται ἀπὸ πάσαν ἄλλην προσωπικότητα.

Τ Ε Λ Ο Σ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελ.
<i>Είσαγωγή</i>	
1. Ἡ ἔννοια καὶ τὸ ἔργον τῆς ψυχολογίας.....	3
α') Ἡ ἔννοια τῆς Ψυχολογίας.....	3
β') Τὸ ἔργον τῆς Ψυχολογίας.....	4
2. Μέθοδοι τῆς Ψυχολογικῆς ἐρεύνης ἢ πηγὴ τῆς Ψυχολογίας	5
3. Αἱ θεμελιώδεις ψυχικαὶ λειτουργίαι.....	8
4. Συννείδησις, ἀσυννείδησις, ἐνότης καὶ περιεχόμενον τῆς συννείδησεως	9
5. Διαίρεσις τῆς Ψυχολογίας.....	10
6. Σπουδαιότης τῆς Ψυχολογίας.....	11
7. Τὸ νευρικὸν σύστημα καὶ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα.....	12
8. Κατασκευὴ τοῦ νευρικοῦ συστήματος	13
α'. Ἐξωτερικὴ κατασκευὴ σελ. 13. — β'. Ἐσωτερικὴ κατασκευὴ	15
9. Σημασία τῶν διαφορῶν μερῶν τοῦ νευρικοῦ συστήματος...	16

ΜΕΡΟΣ Α'. ΤΟ ΓΝΩΣΤΙΚΟΝ

Κεφάλαιον Α'.

1. Περὶ αἰσθήσεως.....	26
2. Αἰσθήματα τῆς Γενικῆς αἰσθήσεως	27
3. Ὅργανικὰ ἢ ζωϊκὰ αἰσθήματα.....	29
4. Αἰσθήματα θέσεως καὶ κινήσεως τοῦ σώματος.....	30
5. Αἰσθήματα τῶν εἰδικῶν αἰσθήσεων.....	31
α'. Τὸ αἰσθημα τῆς δράσεως σελ. 31. — β'. Τὸ αἰσθημα τῆς ἀκοῆς σ. 33. — γ'. Τὰ αἰσθήματα τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσμῆσεως	36
6. Τὸ αἰσθημα καθόλου	38
7. Ἡ ἀντίληψις	41

Κεφάλαιον Β'.

	Σελ.
8. Ἡ παράστασις.....	42
9. Εἶδη τῶν παραστάσεων.....	44
Α'. Κατὰ τὴν σύνθεσιν τῶν σελ. 44.—Β' Κατὰ τὸ περιεχόμενον τῶν σελ. 45.	
10. Ἐποπτεία.....	46
11. Πορεία τῶν παραστάσεων.....	48
α'. Ἐπισκοπίσεις τῶν παραστάσεων καὶ στενότης τῆς συνειδήσεως	
β'. Ἀνάπλασις τῶν παραστάσεων σελ. 49.—γ'. Ὅροι τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων σελ. 50.—δ'. Εἶδη τῆς ἀναπλάσεως τῶν παραστάσεων σελ. 52.—ε' Ἡ σύνθεσις τῶν παραστάσεων.	53
12. Ἡ μνήμη.....	55
α' Ὁρισμός καὶ ἰδιότητες τῆς ἀγαθῆς μνήμης σελ. 55.—β' Ὅροι μορφώσεως ἀγαθῆς μνήμης σελ. 57.—γ' Εἶδη τῆς μνήμης σελ. 58.—δ' Μνημονικὸι τύποι σελ. 60.	
13. Φαντασία.....	61
α'. Φύσις καὶ εἶδη τῆς φαντασίας σελ. 61.—β' Σπουδαιότης τῆς φαντασίας σελ. 63.	
14. Ἡ πρόδηλις ἢ ἀρομοίωσις.....	66
15. Ἡ προσοχή.....	70
1. Ὁρισμός τῆς προσοχῆς σελ. 70.—2. Εἶδη τῆς προσοχῆς σελ. 73.—3. Γένεσις τῆς προσοχῆς σελ. 73. (α' ψυχικὰ αἷτια καὶ ψυχολογικοὶ ὅροι σελ. 73.—β' Φυσιολογικοὶ ὅροι σελ. 75).—4. Ἀκουσία καὶ ἐκουσίη προσοχή σελ. 75.—5. Καταμερισμός τῆς προσοχῆς σελ. 76.	
16. Τὸ διαφέρον.....	76

Κεφάλαιον Γ'.

17. Ἡ νόησις.....	89
α' Ἡ νόησις ἐν γένει σελ. 79.—β' Τὰ εἶδη τῆς νόησεως σελ. 80.—1. Ἡ ἔννοια σελ. 80.—2. Ἡ κρίσις σελ. 85.—3. Ὁ συλλογισμὸς σελ. 86.—α' Ὁρισμὸς τοῦ συλλογισμοῦ σελ. 86.—β' εἶδη τοῦ συλλογισμοῦ. 1. Ὁ παραγωγικὸς συλλογισμὸς σελ. 87.—2. Ὁ ἐπαγωγικὸς συλλογισμὸς σελ. 88.—3. Ὁ κκτ' ἀναλογικὸς συλλογισμὸς σελ. 89.	

ΜΕΡΟΣ Β'. ΤΟ ΣΥΝΑΙΣΘΗΤΙΚΟΝ

Σελ.

20. Ὁρισμὸς καὶ ἰδιότητες τῶν συναίσθημάτων.....	90
α' Τί εἶναι συναίσθημα σελ. 90.—β' Γενικαὶ ἰδιότητες τῶν συναίσθημάτων σελ. 91.	
21. Σωματικαὶ ἐκδηλώσεις τῶν συναίσθημάτων.....	93
22. Εἶδη τῶν συναίσθημάτων.....	93
23. Ὑλικά ἢ κατ' αἴσθησιν συναίσθηματα.....	94
24. Τὰ πνευματικὰ συναίσθηματα.....	96
α' Τὸ αὐτοσυναίσθημα σελ. 96.—β' Τὸ συναίσθημα τῆς τιμῆς σελ. 97.—γ' Τὸ συμπαθητικὸν συναίσθημα σελ. 99.—δ' Τὸ συναίσθημα τοῦ καλοῦ σελ. 101.—ε' Τὸ ἠθικὸν συναίσθημα σελ. 105.—στ' Τὸ θρησκευτικὸν συναίσθημα σελ. 108.—ζ' Τὰ διανοητικὰ συναίσθηματα σελ. 111.	
25. Τὰ συναίσθηματα ἐν γένει.....	112
α' Διαφορὰ συναίσθημάτων καὶ παραστάσεων.....	112
β' Ἀκιννοβολία τῶν συναίσθημάτων.....	112
γ' Ἡ διάθεσις.....	113
δ' Ἡ ἀνάπλασις τῶν συναίσθημάτων.....	114
26. Αἱ ἀριθμῖαι.....	115

ΜΕΡΟΣ Γ'. ΤΟ ΒΟΥΛΗΤΙΚΟΝ

27. Γενικὸς χαρακτηρισμὸς καὶ ὁρισμὸς τοῦ Βουλευτικοῦ.....	117
28. Ἡ ὁρμὴ καὶ τὸ ὁρμῆφυκτον.....	119
29. Ἡ ἐπιθυμία.....	121
30. Ἐξίς, κλίσις, ῥοπή, πάθος.....	122
31. Πόθος καὶ βούλησις.....	125
32. Ἐλευθερία τῆς βουλήσεως.....	127
33. Ἡ συνείδησις τοῦ ἐγὼ.....	129
34. Φρόνημα καὶ χαρακτῆρ.....	131
35. Προσωπικότης καὶ ἀτομικότης.....	134

ΜΕΡΟΣ Β' ΤΟ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΝ

100	100
101	101
102	102
103	103
104	104
105	105
106	106
107	107
108	108
109	109
110	110
111	111
112	112
113	113
114	114
115	115
116	116
117	117
118	118
119	119
120	120

ΜΕΡΟΣ Γ' ΤΟ ΒΟΗΘΗΤΙΚΟΝ

121	121
122	122
123	123
124	124
125	125
126	126
127	127
128	128
129	129
130	130
131	131
132	132
133	133
134	134
135	135
136	136
137	137
138	138
139	139
140	140

Κατάλογος

141	141
142	142
143	143
144	144
145	145
146	146
147	147
148	148
149	149
150	150

1 Δ 1127 918
ΔΗΜ. Μ. ΓΕΩΡΓΑΚΑΚΙ Δ. Φ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ Ε΄ ΤΑΞΕΩΣ ΤΩΝ ΓΥΜΝΑΣΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΚΑΤΗ

Τιμάται μετὰ τοῦ βιβλιοσήμου καὶ φόρου δρ. 32.40

Βιβλίσημον καὶ φόρος Ἀναγκ. Δανείου δρ. 11.10

Ἀριθμὸς ἐγκριτικῆς ἀποφάσεως 20.986

Ἀριθμὸς ἀδείας κυκλοφορίας 51818, 2 Σ/βρίου 1930

ΕΝ ἈΘΗΝΑΙΣ

ΕΚΔΟΤΑΙ ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ἜΣΤΙΑΣ.,

50—Ὁδὸς Σταδίου —50

1930

